

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

ORAVECZ IMRE versei 1079
KOVÁCS ANDRÁS FERENC verse 1081
SZÁNTÓ T. GÁBOR: Retúr (*elbeszélés*) 1084
TÉREY JÁNOS versei 1107
BORBÉLY SZILÁRD verse 1110

*

LUGOSI LUGO LÁSZLÓ: Urán 1111
FÜZI LÁSZLÓ: Lakatlan sziget 1120
KÖRÖSI ZOLTÁN–MÉSZÁROS SÁNDOR: *Damnatio memoriae*
(*avagy komisszárok a Nádor utcában*) 1132

*

MÉHES KÁROLY: Mindig ugyanott (*novella*) 1147
PRÁGAI TAMÁS verse 1156
PÉK ZOLTÁN: Magellán-emlékmű 1157
MECSEKI RITA ESZTER versei 1162
FRANKL ALIONA–ZEKE GYULA: A másik város (*Torony–Tábla*)
1164

*

KERESZTESI JÓZSEF: Sicc, mocsokba, közbeszéd!
(*Kovács András Ferenc: Saltus Hungaricus*) 1168
SCHEIN GÁBOR: A halott angyal (*Borbély Szilárd: Ami helyet*) 1180
HORVÁTH GYÖRGYI: Alamuszi testcselpuszi (*Ficsku Pál: Matatás
a végeken*) 1186

*

CSUHAI ISTVÁN: Búcsú Baránszky Lászlótól 1190

1999

NOVEMBER

LUGOSI LUGO LÁSZLÓ fényképei 1113–1119

*Folyóiratunk a Baranya Megyei Önkormányzat,
a József Attila Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata
és a Soros Alapítvány támogatásával jelenik meg.
A Jelenkor rendezvényeit Költő József (Villány) támogatja.*

A Jelenkor az újságospavilonokon kívül a következő boltokban és elárúsítóhelyeken kapható

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Móricz Zsigmond Könyvesbolt, Széchenyi tér 17. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Ceglédén:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt, Piac u. 26.** – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön:** Ady Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt, Szabadság tér 3/A** – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33. – **Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u. 54.** – **Mosonmagyaróváron:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. –

Nagykanizsán: Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – **JATE bölcsészkar könyvtára:** Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – **Grand Café Mozi és Kávézó, Bibic u. 2.** – **Móra Ferenc Könyvesbolt, Kárász u. 5.** – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt, Király u. 1.** – **Tabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttősy u. 7.

BUDAPESTEN: Kulturtrade Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – **Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6.** – **Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1.** – **Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6.** – **ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23.** – **Írók Boltja, VI., Andrássy út 45.** – **Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban** – **Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.** – **Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar** – **Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.**

<http://jelenkor.c3.hu/>

JELENKOR

140,- Ft

JELENKOR

XLII. ÉVFOLYAM

11. SZÁM

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
J. ANTAL ZITA

*

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305.

e-mail: jelenkor@mail.matav.hu
web-oldal: <http://jelenkor.c3.hu/>

Szerkesztőségi fogadóórak minden hónap első csütörtökén 14 órától 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg, és csak felbélyegzett válaszborítékkal küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),

a Baranya Megyei Önkormányzat, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,

a Soros Alapítvány, Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata

és a József Attila Alapítvány támogatásával.

Felölös kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
és a Hírlap-előfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóságnál (HELP) – 1900 Budapest,

Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,

illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 840,- Ft, a II. félévre 700,- Ft,

egy évre belföldre: 1540,- Ft, külföldre: 3500,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A MŰVÉSZETEK HÁZÁBAN rendezték meg október 4-től 22-ig a Művészeti Ösztöndíjasok I. Pécsi Fesztiválját, melynek keretében kiállítás volt látható a Derkovits-ösztöndíjasok munkáiból, a Pécsi József ösztöndíjas *Kemenesi Zsuzsa* fotográfiáiból, valamint *Árvai Ágnes*, *Boda Péter* és *Csille Márta* műveiből. A Fülöp Viktor táncművészeti ösztöndíjban részesült *Delbó Balázs*, *Krausz Alíz* és *Rónai Aranka* október 13-án beszélgetett *Uhrík Dórával*, a Fischer Annie ösztöndíjas *Meggyesi Schwartz Lúcia* 18-án adott koncertet. A Móricz Zsigmond irodalmi ösztöndíj nyertesei közül *Szakács Eszterrel*, *Jász Attilával* és *Zilahy Péterrel* *Takáts József* beszélgetett október 20-án. – Az *irodalomtudomány műhelyei* című sorozatban ugyancsak a Művészetek Házában mutatták be október 7-én *Kurdi Mária* *Nemzeti önszemlélet az ír drámában (1960–1990)* című könyvét, melyről a szerzővel *Mesterházi Márton* beszélgetett.

*

10 ÉVES A BUKSZ címmel mutatta be a Műcsarnokban a lap 1999. őszi számát *Wessely Anna* október 6-án.

*

A MAGYAR LETTRE INTERNATIONALE folyóirat és a Kortárs Irodalmi Központ „Frankfurt előzetes”-ét tartották október 7-én a Műcsarnokban. Közreműködött *Darvasi László*, *Farkas Zsolt*, *Forgács Zsuzsa*, *Garaczi László*, *Kovács András Ferenc*, *Németh Gábor* és *Parti Nagy Lajos*.

*

FOLYÓIRATOK ÉS KIADÓK találkozáját rendezték a Műcsarnok előadótermében és kávézójában október 20-án jelentős magyar irodalmi és művészeti lapok, valamint könyvkiadók részvételével. A *Periodikák az ezredfordulón* című kerekasztal-beszélgetést felolvasóest követte. A rendezvény alkalmából *Lengyel András* készített installációt a résztvevők által kiadott folyóiratok különböző számaiból.

*

FRANCIA IRODALMI NAPOKAT rendeztek a Francia Intézetben október 21. és 29. között. A rendezvényt sorozat prog-

ramjai között szerepelt egyebek közt *Alain Robbe-Grillet*, *Olivier Rolin*, *Marie Darrieussecq* előadása, valamint *Claude Sautet*, *Alain Robbe-Grillet*, *Michel Deville* és *Claude Chabrol* filmjeinek vetítése.

*

A XIII. BERZSENYI HELIKON NAPOKAT október 1. és 2. között *Van-e magyar irodalomkritika?* címmel rendezték meg a keszthelyi Helikon Kastélymúzeumban. Vitaindító előadást tartott az első napon *Lengyel Balázs*, *Papp Endre*, *Bányai János*, *Ács Margit* és *Kiszely Gábor*. A tanácskozás másnapján *Szörényi László*, *Péntek Imre*, *Sárközy Péter* és *Széles Klára* tartottak referátumot.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK – *Gaál József*, *Kopasz Tamás* és *Szurcsik József* festőművészek kiállítása tekinthető meg a Pécsi Galériában november 11-től december 5-ig. – A Pécsi Kisgalériában *Fürtös György* kerámikusművész munkái láthatók november 18. és december 12. között.

*

BUDAPESTI KIÁLLÍTÁSOK – *Katharina Sieverding* műveit tekintheti meg a közönség a Műcsarnokban október 12. és november 14. között. – Az Ernst Múzeumban október 13-án nyílt meg *Bullás József 99-es széria* című kiállítása, amely november 14-ig látogatható.

*

A SZÉKESFEHÉRVÁRI SZENT ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUMBAN *A mi huszadik századunk* című kiállítást *Marosi Ernő* nyitotta meg október 16-án.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZBAN október 15-én mutatták be *A. L. Webber–T. Rice* *Jézus Krisztus Szupersztár* című musicaljét *Balikó Tamás* rendezésében.

*

A PÉCSI HARMADIK SZÍNHÁZ az 1999/2000 évadban mutatja be *Colodí–Marék–Kós–Papp* *Pinokkió* című gyermek-musicaljét *Kós Lajos* rendezésében, *Spiró György* *Szappanopera* című művét, valamint *Bertolt Brecht* *Szeccsuáni jólélek* című színpadi játékát pedig *Vincze János* állítja színpadra.

ORAVECZ IMRE

Örömóda

Már csak az egyszerű, világos dolgoknak akarok örülni,

*a fénynek, mely reggel beárad a házba,
az ablaknak, melyen át kinézek,
a levegőnek, melyet belélegzek,
az ételnek, melyet magamhoz veszek,
a víznek, mellyel szomjam oltom,
a tűznek, melynél melegszem,
a ruhának, mely befedi testem,
az ajtónak, melyen át a szabadba lépek,
a földnek, melyen járok,
az útnak, melyen sétálok,
a kavicsnak, melyet hazaviszek a zsebemben,
a falevélnek, mely élém hull,
a fűnek, melyet nyírok,
a magnak, melyet elültetek,
a zöldségnek, melyet magam termeszték,
a hegynek, melyet képzeletben naponta megmászok,
az erdőnek, melybe vágyom,
a papírnak, melyre írok,
a ceruzának, melyet közben fogok,
a terasznak, hova munka után kiülök,
a szomszédnak, ki néha átugrik hozzám egy italra,
a széknak, melyben helyet foglalok,
az estének, mely felváltja a nappalt,
a kutyának, mely a lábamhoz telepszik,
a tücsökciripelésnek, melyet sokáig hallgatok,*

már csak elkerülhetetlen, szükségszerű örömök éltessenek.

Emlékeztető

*Tél, hó, hideg,
délután, csönd,
egyedül a városi lakásban,
sötétedés előtt tíz perccel,*

*hirtelen megszólal az ablak alatti berkenyén egy feketerigó,
és bejelenti az estét –*

*ne feledd,
ilyen pillanatokért élsz.*

Fa

*Évek óta azzal a fával tüzelek,
melyet apám szedett élete utolsó éveiben vágás után az erdőn.
Így melegítenek a halottak.*

Dramatis personae

Robert Browning, Konsztantinosz P. Kavafisz,
Ezra Pound, Fernando Pessoa, Jorge Luis Borges
(és még sokan mások) emlékének

Más reneszánsz jön. Más varázslatok,
Más kezdetek, más újjászületések
Közelgenek – más, fénylőbb a középkor!
Már sejtem én, hisz középkorú lettem,
Hajam fehérül, vérem elsötétül,
Hol sűrű, hol híg, túl gyors, egyre gyérül
Saját időm – saját középkoromban
A semmi mind kiegyensúlyozottabb,
Mert ismerősebb minden pillanat.
Gyertyák pillognak ír kolostorokban,
Tűzek kihűlnek andalúz telekben,
Tavaszköszönt ma Aquitániára...
Ab la dolçor del temps novèl
Két hölgy piheg, hím csattogány dalolgat,
Guilhem de Peitieu kancáit dicséri.
Arnautz d'Aubéronz Katalóniába,
Peire de Montsalvatz Montségur felé
Ügetnek együtt – kardok, karcsú lantok.
Narbonne-ba küldi versét Ventadorn.
Guirautz de Bornelh sóhajt virradatkor.
O gloriosa domina! Beatritz
De Dia úrnő villanó szemében
Ragyog, szikrát vet Rambautz d'Aurenga.
Veni Redemptor gentium! Világnak
Vágja gyújtogat! Ég a fordított virág.
Ar resplan la flors envèrsa...
Ha ki fegyvert fog, fegyver által vész el.
Mitte gladium tuum in vaginam.
Tedd kardod a hüvelyébe, vágáns!
Lovagregényt ír Chrétien de Troyes.
A Grált kutatják – senki sem találja.
Cabestanh szíve még dobog a tálban.
Terjengenek kathar liturgiák.
Kasztíliát, Asztúriát, Foix

S Toulouse grófságát tűz emészti – ég
 Proensa, Szentföld, Portugália!
 Airas de Sintra fásult kedvesét,
 Friedrich von Aachen Akkót ostromolja,
 Adam de Chartres meg gyógynövényeket gyűjt,
 S olykor sikamlós fabliókat olvas...
 Nem úgy Clairvaux-i Bernát! Ő a tiszta,
 Kegyes türelmű szent, nagy inkvizítor!
 Soissons, Sens és Róma városában
 Abélard könyvei lángolnak a máglyán.
 Magasba száll Saint-Victor, mennyekig zeng
 Zarándokének Compostella útján.
 Jehan d'Amiens, a kocsmatöltelék, galád
 Deák danákra kurvákat teper le,
 Fetrengve dül tabernák léha padlatán,
 De néha díszes templomok hideg kövén
 Fekszik hasmánt, s fohászokat darálgat.
 Hasszán Ibn Hákim meghal Córdobában.
 Bolond Vidal, Magyarhon s Málta éke,
 Cabaret hegyén farkasbőrbe búvik.
 Il Poverello Gubbio felé megy...
 Hol madarakkal, hol pucér halakkal
 Beszélget, mókáz, még bukfencet is vet.
 William of Durham vagy John of Salisbury
 Cellájában megállapítja, hogy már
 Színház az egész világ –
 Bohémia s Warwickshire sem kevésbé.
 Veronában Catullus-verseket
 Másolgat egy szerelmes szerzetes –
 Csak éjjelente, mert naponta buzgón
 Szent Ágostont cifrázza pergamentre.
 Marco Polo közben Kathájba téved,
 Al-Kairuáni Marrakesbe indul...
 Bonaventura Platón magyarázza,
 Averroest meg Siger de Brabant.
 S Alain de Lille ha bronztükröbe révedt,
 Egy aquinói bámult vissza rá...
 Kezében rózsa: misztikus matézis.
 Flos florum, dux morum, venie vena.
 Vylag uilaga viragnac uiraga.
 Mitte gladiuum tuum in vaginam.
 Tempus instat floridum.
 Szál rózsáját a titkos, égi kertnek
 Nevetve tépi most le Jean de Meung.
 Már nem tudom – Párizsban, Páduában
 Vagy Páviában? Egy bús szajha hosszan

Végigbolyongja édes nyelvhegyével
 Az egyik Guido ismeretlen arcát...
 A másik Guido épp álmatlanul teng,
 Papírra görnyed, búcsúballadát ír,
 Száműzetésben Toszkánára gondol,
 S a falhoz csapja tán boroskupáját.
 Certaldóban, Boccaccio háza mellett,
 Magányosan Dante Commediáját
 Kommentálja Ambrogio Fiorentino,
 Tulajdonképpen Ambrogio da Siena,
 Ki szülőföldjén Ambroise de Saumur,
 S családnevére nézvést Sainct Amour –
 Petrarca majma... Költ talján szonettet,
 Frank verseket, latin szekvenciákat –
 Bordélyba mászkál, vétkezik, de titkon
 Egy álomért, egy könyvbe szőtt kis árnyért,
 Francesca da Riminiért rajong.
 Rutebeuf kockázik, sír Eustache Deschamps.
 Bűnbánatot tart rémület, remény,
 S vásári nép piacteren röhög, míg
 Sir Geoffrey Chaucer Canterburyben
 Mesélni kezd, s a Tower tömlöcében
 Charles d'Orléans sóhajtoz, mint a kémény.
 Pourquoy m'as-tu vendu, Jeunesse?
 Villon eltűnni készül télidőben.
 Andres da Costa portugál hajókról
 Tervez traktátust Tengerész Henriknek.
 Majd megszületik Messer Ungheretto,
 Il Transilvano – és mindenki más.
 Hogy is mondá Burgos könyvtárosa,
 Ki megálmodta Hamletet, a dánt,
 Cardeniót, Orlandót s Don Quijotét?
 „Semmi sem olyan régi a nap alatt.
 Minden először történik, de minden mindörökre.
 E szavakat az találja ki, aki olvassa őket.”
 (S a megfacsart világ megint pocsékba megy,
 Megérett fürtje más, vigabb poklokra csordul,
 S a lélek is lecsurran kárhozatba,
 Mint szép apáca melle közt vörösbor.)

Retúr

Nem tudta, mi ütött belé. Magának sem tudta megmagyarázni, mi készítette arra, hogy felemelkedjen az asztal mellől, és tempós léptekkel átmenjen a folyóiratolvasó-terembe, de ellenállhatatlan erő volt, az bizonyos. Olyan határozottan nyúlt a vitrinben sorakozó újságok közé, s emelte ki az Új Életet, a hitközség lapját, mintha minden egyes számát alkalmanként frissen olvasta volna, pedig legutoljára több mint huszonöt éve vette kezébe az újságot, amikor még maga is írt bele.

Mintha csak a mozdulat közben tudatosult volna, mire is merészkedett, ugyanazzal a lendülettel ejtette maga mellé a kezét, ahogy kiemelte a tárlóból a lapot, a címoldalt gondosan úgy fordítva, hogy más ne láthassa. Körbepillantott a teremben, észrevehették-e, de mindenki olvasmányába vagy jegyzeteibe merült, a könyvtáros pedig háttal állt, és a katalóguscédulákkal foglalatoskodott.

Pillanatnyi tévovázás után a vécé felé indult. A folyosón néhány diákja ráköszönt, mire kényszeredetten biccentett, és belépett a mellékhelyiségbe. Az előtértől legtávolabb eső fülkét választotta, és bezárta maga mögött az ajtót. A félhomályban kinyitotta az újságot, sietősen lapozgatott benne, míg végül rábukant arra, amit keresett. A zsinagógai naptár helye az utolsó oldal jobb alsó sarkában volt.

Megérzésében nem kellett csalatkoznia. Szeptember közepe volt, pénteki nap. Az őszi ünnepek a következő héten kezdődtek. Utólag persze felötlött benne, hogy e különös véletlen talán mégsem egészen véletlen, egyúttal azonban meg is döbbsent, hogy gondolhat ilyesmire.

Megjegyezte, melyik napra esik jom kippur.* A szűk helyen toporogva még megnyálazta ujját és visszalapozott. Átfutotta a cikkek címét és szerzőit. Az ismerős nevek, főként egykori rabbiképzős évfolyamtársai nevének olvastán furcsa érzés fogta el. Elmélázva merült egy-egy írásba; olykor elfintorodott. Mindig taszította a belterjesség, a negédes stílus, amit a protokolláris hírek, megemlékezések, családi események kapcsán a lap és más, egykori hasonló kiadványok használtak. A háború előtt és közvetlenül utána, amikor maga is írt zsidó folyóiratokba, akadtak még olyan orgánumok, amelyekre ez nem volt jellemző.

Arra eszmélt, hogy a szomszédos vécét lehúzzák. Várt, míg a tartály zaja elhalkul, és a mosdó ajtaja megcsikordul, majd amikor újra csend lett, a lapot összehajtva hóna alá szorította és kilépett.

A folyóiratolvasóban egy huszadik századi magyar irodalommal foglalkozó kolléga álldogált a szekrény előtt, ahová vissza kellett volna raknia az újságot, ezért inkább a helyére ment. Az asztalán tornyosuló könyvek alá csúsztatta a lapot, és percenként hátranézett, mikor tehetné vissza a helyére. Szemüvegét

* az Engesztelés Napja, a legszentebb zsidó ünnep (héber)

homlokára tolta, és orrnyergét masszírozta. Idegesen végigsimított izzadó homlokán, lazított a kissé nagyra sikeredett nyakkendőcsomón, kigombolta ingnyakát, de addig nem tudott ismét beletemetkezni munkájába, míg meg nem szabadult az újságtól. Csak percek múltán kerülhetett erre sor, mert az általa kissé antiszemitanak tartott idős tanszékvezető, aki az elmúlt években főként a falukutató mozgalom szociografikus irodalmáról értekezett, elmélyülten keresgélt valamit az Új Írás számaiban, melyek közvetlenül az Új Élet példányai mellett sorakoztak. Amikor a professzor végre távozott, magára erőltetett higgadtsággal ment át a másik terembe, lépett az üvegszekrényhez, és megkönnyebbülten csúsztatta helyére az újságot.

Amióta rendes akadémiai taggá választották, és az ókortudományi tanszéket is ő irányította, lényegesen kevesebb órát vállalt, szinte kizárólag csak előadásokat. Egyetlen szemináriumához ragaszkodott, amit azonban évek óta következetesen ugyanakkor, szombat reggel nyolc órakor tartott a tanszéki társalgóban: bibliai szövegolvasást.

Amikor ezerkilencszázhatvannyolc őszén meghirdette a stúdiumot, nem is gondolta, hogy ekkora sikere lesz; évről évre tucatnyi jelentkező közül röpdolgozattal kellett kiválogatnia a legérdemesebbeket, akikkel azután két szemeszteren át foglalkozott. Tavasszal döbbenet hallotta vissza egy szintén zsidó származású irodalomtörténész kollégától, aki bizalmasan, otthon hívta fel, személyes találkozóra invitálva a Károlyi kertbe, hogy egyetemi szóbeszéd tárgya lett az ő „demonstrációja”, amire éppen Izrael Hatnapos háborúja és, a suttogó pletykák szerint, a lengyelországi antiszemita tisztogatások után került sor. Érezte, hogy a másik inkább önmagáért aggódik, mint érte, mindazonáltal megköszönte a figyelmeztetést.

Addig naivan azt hitte, hogy bár számon tartják múltját, ahogy mindenkiét, ám az elmúlt két évtizedben épp eleget tett azért, hogy gyanakvások és fenntartások nélkül fogadják el. Szigorúan a teljes ókortörténet alkotóelemeként, szinte patikamérlegesen kidekázva foglalkozott csak judaicával, azon keretek között, melyeket a minisztérium által százszor jóváhagyott tanterv előírt.

Ettől a jelzéstől kezdve mindenesetre érzékenyebb lett, sőt gyanakvó. Sokszor olyanok viselkedésében is felfedezte a zsidóellenesség jegyeit, akik szaktudományos problémákhoz kapcsolódva, a leghalványabb rosszindulat nélkül akárcsak kiejtették szájukon a zsidó szót. Rövid vívódás után ezekben a hetekben döntött úgy, hogy a szombat reggeli szemináriumból nem enged, mert ezzel elismerné, hogy valamin rajtakapták. Csakhogy neki meg se fordult a fejében a hatvanhetes arab–izraeli háború, vagy a hatvannyolcas lengyel kampány, amikor a nyomorult órákat elindította, háborgott, őrlődött tehetetlenül azokban a hetekben, hónapokban, ha annak idején felkavarták is érzéseit a politikai események. Titokban persze szorított Izraelért, és gyomorremegéssel vette tudomásul a Lengyelországból szivárgó kevés, ám annál megdöbbentőbb hírt, a szeminárium elindítása azonban ezektől teljesen független lépés volt, szögezte le magában. Azt hitte, egyebek mellett az is a javára szól, hogy bár pozíciója folytán akkor már megtehetette volna, nem húzza ki magát a szombati munka alól. Bizonyos egyetemi körökben mégis sokan úgy látták, hogy a szombati Biblia-ta-

nulással éppenséggel tüntet vagy legalábbis nosztalgiázik, jól lehet ő maga is úgy hitte évtizedeken át, hogy a múlt, amit magában lezárt, és csak a belőle megrostált aprólékos tudást és dialektikus gondolkodást őrizte és használta, már csupán emlék.

A könyvtárban történeteket mégsem tudta kivenni a fejéből.

Szombat reggel megtartotta az óráját, de délután csak bóklászott otthon. Feleségének fel is tűnt, milyen gyakran áll fel íróasztalától, és járkál a lakásban, minden cél nélkül. Szisztematikusan dolgozott mindig, nem volt rá jellemző ez a nyugtalanság. Legalább tizenkét órát töltött munkával naponta, s legfeljebb hat órát aludt éjjelente. Ez utóbbi szokásra, ami a Sulchan Aruch^{*} előírásán alapult, még apja vette rá kinkeservesen kamaszkorában, és bár ő felnőtt fejjel soha nem emlegette forrását, csak akkor volt igazán hálás érte. Minél kevesebbet alszol, annál többet élsz, csengett a fülébe mindig apja hangja, s még a tenyere melegére is emlékezett, ahogy hajnalonta ébresztésként a homlokára tette.

A vasárnapot feleségével együtt a Velencei-tónál töltötték. Nyaralójuk téliesítése miatt kellett odautazniuk, ősszel soha nem használták már a vikendházat. Nem szívesen fagyoskodtak a nehezen átfűthető épületben, s évről évre egyre inkább terhükre volt az ilyenkor szokásos hurcolkodás. Míg a kádba tett sámlin gubbasztva a villanybojlerrel bajmólódott, hogy a tartályban felgyűlt vizet a fagyok elől leeressze, úgy döntött, hogy szabaddá teszi magát arra a hétvégére, amikor a jom kippur esik, de csupán azért, hogy ne legyen kényszerhelyzetben, ha később elhatározná magát, mit is akar tenni. Ekkorra lényegében már meghozta döntését, csak magának nem merte nyíltan bevallani.

Hétfőn megnézte a tanszéki naptárában, milyen kötelezettségei lennének aznap. Az Engesztelőnapot megelőző délutánon a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatban tartandó előadását az ókori kelet időszámításairól a titkárnőjével mondatta le. A szombati Biblia-olvasásra járó hallgatóival maga akart beszélni a következő órán.

Hosszasan törte a fejét, vajon feleségét beavassa-e váratlanul felkavarodott érzéseibe, végül úgy döntött, jobb, ha egyelőre titokban tartja saját maga előtt sem tisztázott gondolatait. Úgy vélte, az asszony nem értené meg. Ha őszinte akart lenni önmagához, be kellett vallania, ő sem érti pontosan, mi zajlik benne. Csak azt tudta, hogy ott szeretne lenni az ünnepen, ezen az egyetlen napon jelen lenni valahol egy zsinagógában, és megtartani a böjtöt, mint valaha. Zavarta, hogy nem képes megfogalmazni, miért vágyik erre, miért érzi szükségét, hogy az évtizedek óta nem gyakorolt szokást felelevenítse, mi több, kínosnak érezte, hogy nem tud felelni a saját kérdésére, ám mert mégse fennhangon szegezte neki valaki, könnyebb volt lemondania a válaszról.

Felesége az egyetlen jogi karának polgári jogi tanszékén tanított. Családja már a háború előtt sem volt vallásos, szülei legfeljebb a jó ízlés okán nem tértek ki. Ha elvétele szóba került, a gyerekkori karácsonyok hiányoztak leginkább az asszonynak, aki Auschwitz után maradt magára, s akivel otthon kizárólag egymás születésnapját ünnepelték.

^{*} „Terített Asztal” – a vallásos zsidó élet szabályainak gyűjteménye (héber)

Egy összegyűlési békenagygyűlésen ismerkedtek meg, és néhány nap alatt kiderült, hogy mindkettejük családja: szülei, társa és gyermekei odavesztek. Az asszonynak egy unokatestvére élt még Szolnokon, s egy helybéli tanárhoz ment férjhez, akit nem érdekelt, hogy felesége milyen származású; neki egy testvére élte túl a Vészt, de másfél éves tudószanatóriumi kezelés sem tudta megmenteni. Sokan voltak akkoriban, akik „helyettes családot” alapítottak, elhaltjaikról nevezve el újszülötteiket, ám ahogy néhány napi ismeretség után kiderült, ez a lehetőség egyikük számára se jelenthetett megoldást. Mindketten szenvedtek a magánytól, de évek óta hiábavalóan ténferegtek, nem akadt senki, akiben társra találtak volna. Egymásban leltek támaszra, ambícióik támogatójára, s bár nem voltak kirobbanó érzelmeik, úgy költöztek össze két-két bőrrönddel első találkozásuk után három héttel, hogy tudták: szövetséget kötnek.

Ő akkor már kilépett a Rabbiképző Intézet kötelékéből, az asszony pedig felnőtt fejjel tanult; negyedéves volt a jogi egyetemen és a hallgatói pártalapszervezet titkára. Tanulmányai mellett dolgozott, hogy fenntarthassa albérletét. Mindketten meggyőződéssel hittek az új rendben, amely elítélte a nácizmust, sokat ígért, számukra mindenekelőtt persze biztonságot és a megbecsüléssel járó tudományos karrier lehetőségét.

Ezerkilencszáznegyvenkilenc decemberében házasodtak össze az egyetemhez közeli házasságkötő teremben, ahol az anyakönyvvezetőn kívül két tanszéki kollégája és az asszony néhány évfolyamtársa volt jelen. Egyszerre izzadt és fázott szűk, fekete öltönyében. Miközben a gyűrűt kellett felhúznia, eszébe jutott tizenkét évvel korábbi első esküvője, a sátor, menyasszonya lefátyolozott, piruló arca. Torka önkéntelenül összeszorult, és zavarában, zsidó szokás szerint, először az asszony mutatójára kísérelte meg felerőltetni az összespórolt pénzén vásárolt ékszert.

Az ötvenes évek elején lélegzetviasszafojtva figyelték, mi történik körülöttük. Az egyetem bizonyos védeltséget biztosított, ha igen szoros ideológiai béklyóban kellett is oktatniuk, ám szerencsájukra egyikük se volt még akkoriban magas pozícióban, mely kompromittálhatta volna őket. Ő maga akkor még nem volt párttag, felesége pedig már nem töltött be vezető párttiszséget, ez valamiképpen megkönnyítette helyzetüket.

Ezerkilencszázötvenhat őszén óvatos optimizmussal figyelték a Petőfi Kör vitáit, a demokráciát követelő jelszavakat, de október huszonharmadikától kezdve szinte ki se mozdultak Pozsonyi úti lakásukból. A meg-megújuló fegyverropogás zaja kétségbe ejtette őket, s a Köztársaság téri lincselések után maguk is arra az álláspontra helyezkedtek, hogy ellenforradalom vette kezdetét, és fel kell készülni minden eshetőségre.

Az alatt a tizenkét nap alatt sok mindent mérlegre kellett tennie. Hét és fél év után először járt bent a Rabbiképző Intézetben. Még feleségének sem ejtett szót a látogatásról. Maga se tudta pontosan, miért kereste fel az akkori igazgatót, felajánlani szolgálatait, vagy csak szolidaritási gesztust tenni, hadd lássák, hol áll a bajban. Mindenesetre nyugtalanították a különösen vidékről érkező, egyelőre csupán kisebb antiszemita atrocitásokról szóló hírek, és közvetlenül szeretett volna informálódni, hogyan látják a zsidók saját helyzetüket. A négy szemközti találkozáson abban állapodtak meg végül, hogy ő néhány hét múlva jelentkezik, s akkor, ha úgy alakul a helyzet, ismét tárgyalnak esetleges visszatéréséről, egyetemi munká-

ja mellett, óraadó tanárként, a Szemináriumba. Erre a találkozóra azonban már nem került sor; nem kereste meg, csak felhívta az igazgatót egy utcai telefonfülkéből, hogy közölje: a pillanatnyi körülmények között tárgytalan az ajánlata.

Ötvenhat decemberében még egy lehetőség kínálkozott. Az éppen megüresedett berni rabbiszéket ajánlották fel számára a svájci nagykövetségen keresztül hozzá eljuttatott levélben, még a Rabbiképző igazgatója s az ottani magyar-zsidó kolónia közbenjárására, és azzal kecsegtették, hogy a városi egyetem judaisztikai tanszékén is taníthatna. Csábító volt az ajánlat, és komolyan gondolkodóba is ejtette. Tudatában volt annak, hogy egy nyugati egyetemen is megállná a helyét, de felesége hallani sem akart a kivándorlásról; az ő karrierjét minden bizonnyal derékba törte volna az emigráció.

A rabbiállásról, hasonlóképpen e mostani dilemmájához, nem is tett említést az asszonyak, ötvenhét májusában pedig alapos megfontolás után felvételét kérte a pártba. Tudta, mit csinál, s hogy e lépés nélkülözhetetlen előfeltétele a tudományos ranglétrán való továbblépésének.

Amikor ezen a bizonyos hétfőn este otthon futólag megemlítette, hogy a következő hét végén valószínűleg el kell utaznia egy nem túl jelentős konferenciára Pécsre, felesége a kanapé sarkában, háziköntösében maga alá húzott lábbal ülve, orrára csúszott szemüvege mögött fáradtan leeresztette szemhéját. Megszokta már, hogy férje nem tud nemet mondani egyetlen felkérésre sem, aminek keretében szélesebb nyilvánosság előtt, hivatalból kell beszélnie az ókori Izraelről, mert bár eltávolodott ifjúkora vallásosságától (mely számára e racionális embertől mindig is olyan érthetetlen volt), de máig missziójának tartja a zsidók történelmének és hitének a lehetőségekhez képest tárgyilagos ismertetését valamennyi lehetséges fórumon. Nem is tudott mosoly nélkül gondolni az egykori ornátusra, papi süvegre, amiben a háború után készült, egyetlen intézeti fotóján láthatta őt egy rabbiavatáson. „A klerikális reakció, teljes harci díszben”, ugratta, ha kezébe kaparintotta a képet, és a férfi hűmmögve vette tudomásul, hogy ha nem róla volna szó, aligha tompítaná szeretetteli ironia a kijelentés élet.

Ahogy fekete bubifrizurát viselő, keskeny arcú neje az állólámpa fénykörében bólintott, majd újra orosz nyelvű, jogi szakkönyvébe mélyedt, a professzor megkönnyebbült. Úgysem értene semmit, csak megzavarodna, nyugtatta magát a kegyes hazugság miatt, és elnézte a nála négy évvel fiatalabb nőt, akit szerelme nélkül vett el, aki szerelem nélkül ment hozzá, s akivel mégis olyan harmóniában éltek, amit körülöttük kevesen, barátaik közül pedig jóformán senki nem tudott megteremteni.

Mindössze egyetlen dologról nem esett szó közöttük szinte soha: ezerkilencszáznegyvennégy előtti életükről.

Egy nappal Ros haSana* előtt, tanszéki szobájában ülve olyan izgalom fogta el, mint valaha, amikor az ünnepre készülődve mintha mindig felgyorsult volna az idő, és az elvégzendő feladatok közelebről egyre nagyobbak, a Félelmetes Napok** fenyegető határidejéig szinte elvégezhetetlennek tűntek. Most azonban semmit nem kellett tennie, épp ellenkezőleg: hiányérzete volt.

* „Az év feje” – zsidó újév (héber)

** A zsidó újév és az Engesztelés Napja közé eső tíz napot nevezik így, mert a hagyomány szerint ekkor születik ítélet minden halandó felett.

Több mint negyven éve élte át utoljára azt a feszültséget, ami ilyenkor, a nagyünnepek előtt egész családja hangulatára rányomta bélyegét. Hiába készültek el évről évre mindennel időben, olyentájt mégis mindig vibráló izgatottság lett úrrá rajtuk, és szinte bizonyos volt, hogy a lázas egyet akarásnak, a lelkes sürgés-forgásnak a tapolcai házban végül veszekedés lesz a vége.

Lánytestvérei anyjuknak segédkeztek a bevásárlásban és a főzésben, míg apja a kétszer kétméteres cipésműhelyben görnyedt hajnaltól késő estig, hogy még az ünnep előtt valamennyi elvállalt megbízást teljesítse. A hajnali imádkozások után nyomban munkához látott, s napi tizenhat órát is dolgozott azokban a napokban, bár a határidők nem kényszerítették erre. Egyszerű gondolkodású, de gyors felfogású, vallásos ember volt, aki ha vétett, akkor se más ellen, s ha bűne volt is, csak gondolatban követte el. Munkájával vezekelt érte, az hozzon neki engesztelést s az életre való bepecsételtetést a megfelelő időben. Sok lánya között egy szem fiában volt minden reménye; bízott benne, hogy a taníttatására összekuporgatott pénzzel útnak indítva megváltják jövőjét, s neki már nem kell a sötét műhelyben lábbeliket talpalnia. „Ha tehetsége van, hadd tanuljon. Legyen világi tudása is, menjen Pestre, ha mehet. Ember legyen és zsidó, ha neológ, akkor is, csak ne kelljen neki megpimpósodnia annál a nyomorult kaptafánál”, könyökölt az asztalon egy este, bepálíkázza, és inkább magát győzködté, mintsem asszonyával vitatkozott. Anyja suttogó ellenvetését nem értette tisztán a másik szobából, csak apja dohogását. „És ha kinéznek maguk közül, mert a fiám megborotválkozik, és öltönyben jár, akkor ezentúl majd a másik sílben* imádkozom!” emelte fel hangját a cipész, akit fia addig az éjszakáig soha nem látott még részegen.

Az emlékek egyszerre és lehenyerlően tolultak fel tudata mélyéről. A telefon után nyúlt, hogy felhívja feleségét, de kagylót tartó keze mozdulat közben megállt a levegőben.

Szerette volna megosztani elmúlt néhány napját felkavaró, zavarodott érzéseit, de képtelen volt megfogalmazni, mit is mondhatna neki. Neki, akit becsül, szeret, aki társa lett a semmiből ocsúdás idején, és hozzásegítette ahhoz, hogy újra magára találjon; aki társa volt később a félelem éveiben is, amikor nem tudhatták, melyiküket fenyegetheti inkább veszély: őt, aki a kevés pártonkívüli egyike volt az egyetem fiatalabb oktatói közül, és maradt is egészen ezerkilencszázötvenhétig, vagy az asszonyt, aki a felszabadulás után ugyan hittel vetette magát a mozgalomba, ahol senki nem kérdezte vallását vagy származását; amely végképp el akarta törölni a múltat, ezért úgy érezte, ott megtalálta a helyét, ám amelynek öleléséből akkor sem volt szabadulása, amikor szeretett volna már lazítani ezen a szoros viszonyon. Hányszor jött haza sírva ötvenegy-ötvenkettőben, a megalázó pártfegyelmik és kizárások idején, hogy elege van, ő ezt nem csinálja tovább, nem hajlandó tönkretenni mások életét.

Letette a telefont. Nem mondhatott volna neki ezúttal semmit. Semmi olyasmit, gondolta, ami az asszony számára elfogadható volna, hiszen ha önmagának se tudja megmagyarázni érzéseit, hogy állhatna az asszony elé, akinek semmi egyebet nem jelentett a zsidósága, amint ezt közvetlenül megismerkedésük

* tanház, imaház (jiddis)

után tudomására is hozta, mint hogy ezért irtották ki a családját, emiatt pusztították el első férjét és gyermekét.

Kal vahomer, jutott váratlanul eszébe a talmudi alapelv: kevesebből a többre, könnyebbre a nehezebbre. Ha azt akarja, hogy az asszony megértse őt, vagy legalábbis megértethesse vele, mit él át, először ön magát kell megértenie.

Amikor kilépett a szobájából, a tanszéki titkárnő riadtan kérdezte, nincs-e rosszul, olyan sápadt. Elhárította a segítséget, leakasztotta a fogasról ballonkabátját, és kitámolygott a folyosóra. Hiába köszöngettek rá diákok és kollégák, némán meredt maga elé, így baktatott lefelé a lépcsőn, s indult a Szabadság-híd felé a rakparton, át a hídon, fel a Gellért-hegyre.

A sétány egyik teraszszerűen kiugró részére érve, a Dunára néző padra telepedett le. Hímzett monogramos zsebkendőjével törölgette a szemüvegét. Megpróbálta rendezni gondolatait.

Negyedszázadon át nem érezte szükségét, hogy ünnepeljen; tegyen, vagy éppen ne tegyen valamit, csak mert a hagyomány úgy írja elő, ellentétben azzal, ahogyan a háborúig, sőt még egy ideig utána is élt, bár akkor már meggyőződés híján, inkább csak gyászból, daczból és hűségből.

Amikor ezerkilencszáznegyvenöt őszén, a hadifogságból visszatérve megtudta, hogy apja, anyja, testvérei, felesége, hétéves fiával és ötéves lányával együtt mind odavesztek, valami megpattant benne. Oktatott az újraindult Rab-biképzőben, órákat adott a Tanítóképzőben, belefogott egynéhány újabb tanulmányba, lelkesítő cikkeket írt, példákat merítve a pusztulás után mindig újrakezdődő zsidó történelemből, ám ő maga már nem tudott lelkesedni. Figyelme a háború előtti vallásjogi témáktól másfelé terelődött. Keserűsége és indulatai, amit Isten iránt érzett, tudományos érdeklődését a korai vallástagadók felé vezették. Róluk írt, vívódásukról és kitaszittatásukról, miközben a feltápaszkodni próbáló zsidó tanintézetekben, megbízatásához és tisztéhez hűen tudást és hitet igyekezett plántálni azokba a kamaszokba és fiatal felnőttekbe, akiknek tudása az övénél sokkal kevesebb volt, hogy hitüknek támasza legyen, hitük pedig legalább olyan léket kapott az átéltektől, mint az övé.

Három éven át, összeszorított fogakkal törekedett nemcsak ismereteiket bővíteni, de lelket önteni beléjük, miközben neki magának nem maradt egyebe, mint kérdései és kétségei. Amit valamennyien átéltek, nem illett semmiképp a történelemből addig ismert üldöztetések sorába. Csak Jeruzsálem pusztulásához volt fogható. Nem tudta elhessegetni annak gondolatát, hogy az általa már nem hitt Gondviselő, ha mégis létezik, ezúttal valóban elfordította arcát a szenvedőktől, és felmondta a szövetséget. Nem mérlegelte, jogosan tette-e, ha tisztában volt is vele, hogy minden oka meglehetett rá, mert hiszen a nép többsége is elvetette magától a szövetség törvényeit. Ezalatt a három esztendő alatt mindenesetre ő maga is felőrlődött. Minden hiábavaló, idézte volna legszívesebben nap mint nap, de ezt mégsem engedhette meg magának. Hazudni viszont nem akart a diákjainak.

Ahogy ott gubbasztott, az arra sétálók, andalgó szerelmesek, a pesti panorámában gyönyörködő turisták megbámulták, noha szürke öltönye, fehér inge és nyakkendője kifogástalan volt, csak ballonkabátja gyűrődött össze kissé. Mint-ha feldúlt lelkébe láttak volna, úgy méregették, legalábbis így érezte. Egyik cigarettáról gyújtott a másikra, míg végül már a kiürült dobozban turkált. Kabátzse-

béből előkotort, törött szálát dugott a szájába, majd a parázsló cigarettával játszott a szürkületben. Köröket rajzolt a levegőbe.

Akkor is vívódott, ezerkilencszáznegyvenkilenc tavaszán. Korántsem volt olyan egyszerű meghoznia ugyanis a döntést, mint azt mások gondolhatták: egyik reggel még a Rabbiképzőben imádkozni és Jesáját magyarázni a hallgatóknak, másnap pedig fedetlen fővel megjelenni az egyetemen, és mindazt, ami addig az egész életét átszötte; mindazt, amiből addig élő hitet és öntudatot kellett tanítványaiba plántálnia, most úgy előadni, mint egy epizódot, avítt dogmát, a távoli ókor zárványát, a végképp lezárult múlt megkövült rekvizitumát.

Hiába próbálta úgy felfogni távozását, mint egyszerű pályamódosítást, állásváltogatást, környezete ítéletével nagyon is tisztában volt. Hiába győzködte önmagát, hogy a hagyomány őt igazolja, mert a Tórával való foglalkozás polgári megélhetés nélkül „kivisz a világból”, s a bölcsek szerint az a dicséretes, ha valaki a kettőt együtt műveli, azzal is tisztában volt, hogy ez a szugja* már nem róla szól. Rabbiállást vállalni régebben megélhetés volt, nem életre szóló hivatás, mondogatta magának, miközben tudta, könnyen lehet, hogy szándéka ellenére nem csupán egy munkahelyről lép ki, de magának a közösségnek fordít hátat: döntésével beláthatatlan időre kiiratkozik a zsidóságból.

Egyetlen ember volt, akivel beszélhetett, akivel beszélnie kellett; egyetlen kolléga: barát és vetélytárs egy személyben, akiben megbízott, s akivel, úgy érezte, a súlyos döntés előtt bizalommal szólhat arról, mi feszíti hónapok óta egyre tűrhetetlenebbül. Mindkettejükre úgy tekintettek akkoriban, mint a rabbi-szeminárium jövődj vezetőire, akik tudományos méltóságban csupán egymással mérkőzhetnek a címért.

Akkor is ide jöttek, a Gellért-hegyre, és órákon át sétáltak, miközben, bár ez nem volt szokása, szüntelenül beszélt, folyt belőle a szó, és a kolléga: tudós és gyakorló rabbi maga is, ráérezett, hogy nem vitapartnernek invitálta őt a másik, inkább mentőtanúnak lelkiismeretével folytatott perében.

Arról beszélt, hogy nem tud hinni abban, amit az óráin mond, sem pedig abban, amiről lelkesítő cikkeiben ír. Hogy hiába tölti el reménnyel Izrael létrejötte; hiába érzi úgy, hogy ha mégis van valami halvány jele a gondviselésnek, melyben a pusztítás óta nem tud hinni, akkor az éppen az ország feltámadása, mégsem tud elmenni innen, vagy nem akar, s ez lényegében mindegy. Feszíti őt e kettősség, és az sem hagyja nyugodni, hogy képességeit a jelen körülmények között egyre kevésbé tudja kamatoztatni, mert mindinkább beszűkülnek a zsidó oktatás lehetőségei. Nincsenek inspiráló tudományos fórumok, ahol előadhatnának, ahol megjelenhetnének; egyre fenyegetőbb a vallásos életet és intézményeket sújtó ideológiai nyomás. Azt magyarázta hevesen gesztikulálva, hogy elmúlt harmincéves, senkje és semmije nincs, csak a tudása, és a másik pontosan tudta, hogy amit mond, színigaz. Bűn-e akkor, kérdezte tőle ismét széles mozgulatokkal, ha úgy dönt, hogy elmélyíti filológiai és történelmi tudását, és világi fórumon tanít a jövőben.

Pontosan emlékezett, mit felelt neki a másik. Évtizedek múltán is fülébe csengtek a mondatok: „Bizonyára őszinteséget vársz tőlem. Te nem vagy Elisa,

* talmudi szakasz (héber)

és én nem vagyok Rabbi Meir.* Te nem váltál hitetlenné, még ha megingott is a hited, mert eleve nem volt soha kétség nélküli, hasonlóképpen az enyémhez. Nem az Istent készülsz tehát elhagyni, hanem a közösséget. Azt a kivérzett szerecséntlen zsidóságot, aminek most talán csakugyan egyszerű lelkipásztorokra van szüksége, de eljöhet az idő, amikor újra lesz mozgástere és küldetése olyan elméknek, mint amilyen magad is vagy.” Így mondta, gálánsan és némi önmegtartóztatással, de látszott rajta, hogy közben magára is gondol. „Kiváló vallástörténész lehetsz, de ha kívülről fogod nézni mindazt, amit eddig belülről szolgáltál, nemcsak a látószöged változik meg. Ne várj tőlem biztatást, ám azt se, hogy meggyőzzelek és visszatartsalak. Súlyos döntést hozol, de ez önmagában nem bűn, legalábbis a szónak abban az értelmében, amitől tartasz. Eztán pedig”, hunyorgott jellegzetes szokása szerint, s tette feszülten figyelő társa vállára a kezét, amiből az tudhatta, hogy valami tréfával akarja oldani a feszültséget, „legalább nem lesz több pletyka arról, melyikünk az utód.”

A kolléga komolyan beszélt, majd viccelt, ő pedig nem tudta, és a későbbiekben soha nem is kérdezte meg, hogy a vicc nem volt-e minden humor nélkül való, felszabadult nyugtázása annak a ténynek, hogy a másik csakugyan megkönnyebbülten vette tudomásul távozási szándékát. Azután sem emlegette fel soha ezt az epizódot, hogy nyolc évvel beszélgetésük után a másik elérte célját, és az Intézet élére került az ötvenhat decemberében Bécsen keresztül Nyugat-Németországba emigráló direktor helyére.

Mindig csak egymás eredményeire figyeltek, mindig a másik sikereire voltak féltékenyek. Nem volt folyóirat, ahol, ha egyikük publikált, a másik ne sietett volna megjelenni ugyanott. Ikercsillagnak tartották őket már a harmincas évek végétől a zsidó tudományosság egén. Mindketten esélyesek voltak az Intézet igazgatói posztjára, amit a régi vágású, jesivát járt talmudprofesszor igazgatott ezerkilencszáznegyvenhét után, akinek tudását ugyan mindketten elismerték, ám mert csak tanított, és nem voltak különösebb tudományos törekvései, kimondva-kimondatlanul méltóbbnak ítélték magukat a Szeminárium vezetésére.

Ha szakmai ambíció befolyásolta is a kolléga véleményét, sem volt benne harag iránta. Hálás volt neki, mert felszabadította a hűtlenség kínzó önvádja alól, s évtizedekre való muníciót biztosított az olykor-olykor jelentkező lelkiismeretfurdalás ellenében; és azért is, mert egyetemi pályafutása, beleértve akadémiai sikereit, minden lehetséges eredményt és elismerést meghozott a számára, amit ezalatt a negyedszázad alatt tudósként megszerezhetett.

Bár korábban is írtak elvéte közös tanulmányokat, igazi tudományos együttműködés azután bontakozott ki közöttük, amikor otthagyták a Rabbiképző Intézetet. Ekkortól nem vetélytársak, de egymást kiegészítő szerzőpáros voltak, míg nem vált az is érezhetően tarthatatlanná, hogy az egyetemi tanár, majd akadémikus az elismerten rangos tudóssal, de végtére mégiscsak egyházi személyiséggel, egy rabbival működik együtt gyakran külföldön is megjelenő tanulmányaiban. Akkortól megritkultak a közös publikációk, de figyeltek egy-

* Elisa ben Avuja, hitehagyott talmudista és tanítványa Rabbi Meir, aki megpróbálta visszatérésre bírni mesterét. Babilóniai Talmud, Chagiga 15b, Jeruzsálemi Talmud, 77b-c

másra, és megküldték a másiknak írásait. Genizakutatásban* működtek együtt: rabbikollégája dolgozta ki a kéziratok héber vonatkozásait, rá az arab elemek feldolgozása jutott. Ez a hír terjedt el legalábbis a szerzőpáros munkájáról, s neki feltétlenül megnyugtatóbb volt egyetemi berkekben ez a köztudat.

Arra eszmélt, hogy az egyik pillanatról a másikra szakadni kezd az eső. Sietősen felállt, órájára pillantott, és elborzadt, milyen későre jár. Torkában dobogó szívvel loholt lefelé a hegyről, és a Gellért Szálló előtt leintett egy taxit.

Nemigen fordult még elő, hogy ne ért volna haza időben. Ha az előre jelzett-hez képest úgy tűnt, hogy bármiféle okból, akárcsak negyedórát késik, telefonált, mert felesége aggódott, és az asszony is így tett hasonló esetben. Ilyen alkalmakkor hágott tetőfokára olykor saját maguk által is betegesnek ítélt ragaszkodásuk; a legszörnyűbb képzelgéseknek kiszolgáltatott aggodalom fogta el őket, vajon mi történhetett a másikkal. Veszekedni is képesek voltak emiatt a megkönnyebbülés pillanataiban.

Egy krakkói nyaralásuk alkalmával a hatvanas évek közepén, valami félreértés következtében, ami abból adódott, hogy idegenvezetőjük kevesebb jegyet váltott a csoport számára, mint ahányan voltak, a turistabusz sofőrje indulatosan a városi rendőrkapitányságra hajtott, ahol az idegenvezetővel és vele bement az épületbe, a megrökönyödött utasokra csukva a busz ajtaját. Utóbb tudta meg: felesége, percekkel azután, hogy a két posztoló ór között eltűnt a kapuban, sírógörcsöt kapott, és a harmonikaajtót rángatva-csapkodva, idegességében tört németsséggel addig kiabált: „Wo ist mein Mann?! Wo ist mein Mann?!”, követelte őt a buszhoz időközben irataiért visszaérkezett sofőrön, hogy az megrettenve sietett érte az őrszobára. Amikor visszajött a küldetésből (oroszul csevegett az ügyeletes tiszttel), és rövidesen végre kettesben maradtak, az asszony magából kikelve kiabált, hogy hagyhatta magára, hogy tehette ezt vele, miért engedte, hogy *szétválasszák* őket. Elképedt az indulataitól, azután lassan felfogta, miről van szó. Auschwitz kiabált belőle, ahogy utóbb magában megnevezte. Ő kétezer kilométerre volt annak idején Davidovkánál, amikor első házasságából származó gyermekeit anyjukkal együtt elgázosították, felesége kezéből viszont kitépték a másfél éves kislányt, akit soha nem látott viszont.

Csitítani próbálván, magához ölelte az asszonyt, de az váltig hajtogatta, hogy egy percig sem marad tovább. S akkor hazautaztak.

Mindez egy szemvillanás alatt futott át az agyán, ahogy ott állt az ajtóban, átlázott ballonjában, és sem arra a kérdésre nem tudott válaszolni, tulajdonképpen mit is csinált, sem pedig arra, ugyan miért is nem telefonált, ha már csak úgy kedve támadt üldögelni a Gellért-hegyen. Még az iróniába csomagolt gyanúsítást is végig kellett hallgatnia, amiben pedig addig soha nem volt része, hogy szégyenszemre ilyen öreg korában keveredik valami nőügybe. Ami különös volt, hogy ebben a félig komoly kijelentésben nem volt féltékenységi, sértettségi vagy sértő él, csak a szokásos pánik, hogy akkor tessék hazaszólni időben, ne várjon a másik hiába.

Fáradtan legyintett, elnézést kért. Azt mondta, benti gondjai vannak, zavaros a

* ókori héber kéziratok töredékei

helyzet, de nincs jelentősége, majd minden rendeződik, csak egyre nehezebben viseli a tanszéki könyöklést. Felesége ettől egyszerre lett ideges és sértett. Azt mondta: félti, hogy a szívére veszi a rohadt egyetemi furkálást, mert infarktusveszélyes korban van, másrészt bántotta, hogy nem osztja meg vele gondjait.

Ráment az este, hogy megbékítse az asszonyt. Jogosnak érezte esti kimaradása miatti izgalmát, szégyellte is magát figyelmetlenségéért, mégsem tudott élni az így felkínálkozott alkalommal; még ekkor sem volt képes arra, hogy elmondja, ő maga min őrlődik.

Másnap délután, könyvtárból hazafelé menet, hosszasan vívódott egy zöldségesbolt előtt, hogy vásároljon-e almát, mézet és répát, az újévi vacsora egykor elmaradhatatlan kellékeit, végül lemondott róla.

Amikor vacsora után mégis erőt vett rajta a kívánság, és kutakodni kezdett a kamrában, felesége rászólt, hogy inkább segítene, ha valamit keres, ne csináljon rendetlenséget. Ekkor kénytelen-kelletlen elmondta, hogy illyentájt mi volt náluk a szokás, és bár az asszony, fejét csóválva, ósdi babonaságnak és öregkori hóbortnak titulálta a dolgot, maga ment a spájzba, és kereste elő férje kedvéért az agyagsuprot, amiben a mézet tartotta.

Gyerekes elégedettség töltötte el, ahogy egyedül ült a konyhában, és az almát, ahogy valaha, az elkövetkező évet megédesítendő, mézbe mártogatta. A gyümölcs fanyar ízével elkeveredő sűrű édesség gyerekkora ünnepeit idézte emlékezetébe.

Nem az újév vagy a jom kippur fenséges, titokzatos, és mert félelmetesnek mondták, minden kézzelfogható magyarázat nélkül is rettegett napjai jelentették számára az igazi ünnepet, hanem a szukkot napjai, amikor tapolcai házuk udvarán, a Jeruzsálemet és a Szentélyt ábrázoló színes rajzokkal, alácsüngő szőlőfürtökkel és más gyümölcsökkel feldíszített, náddal fedett sátorban költötték el a vacsorát. Apja poharából ő is kortyolhatott ilyenkor, és a bor, a mézes barhesz, a halkocsonya, a gyümölcsök, s ahogy emlékezni próbált, talán szegfűszeg Erec Jiszraelt felidéző fűszeres illata keveredett az őszi esték párájával. Gyakran esett már ez idő tájt, ilyenkor csöpögött a víz a nádkötegek között, s ők a kiddus^{*} idejére a sátor sarkába húzódtak, amit még nem áztatott el az eső. Húsz évvel később, amikor az ő poharába dughatták nyelvüket saját gyermekei, ugyanazt a fűszeres illatot érezte a gyümölcsökkel teleaggatott sátorban, csak immár Pesten, a Csáky utcai zsinagógát befogadó bérház udvarán.

A következő pillanatban, minden erőfeszítése ellenére, azok a filmkockák villantak emlékezetébe, mint végül mindig, ha rájuk gondolt: az ezerkilencszáznegyvenöt őszen látott amerikai híradófelvételek a gyerekhullákról, az Auschwitz környéki tömegsírok feltárásakor.

Ült az Apolló mozi sötét nézőterén, és egyszerre fohászkodott, hogy még egyszer megpillanthassa, s hogy nehogy felfedezze gyermekei talán még felismerhető vonásait a százezernyi egymásba fonódó, aszott tetem között. Némán rázkódva markolta a szék karfáját. Ott a moziban mondott nemet az Istennek a

* az ünnep megszentelése

továbbiakra. Magának pedig soha nem bocsátotta meg, hogy mielőtt utoljára bevonult, leküldte a szüleihez Tapolcára feleségét és a kicsiket, azt gondolván, hogy ott nagyobb biztonságban lesznek.

Eltolta magától a tányért. Lassan örölte fogai között a falatot. Nem érzett semmiféle illatot, csak az alma savanykás utóízét.

Szombat reggel a szokásos időben ott ültek diákjai a tanszéki társalgó kanapéján, s ő ezúttal a Koheletből, a Prédikátor könyvéből választott részletet olvastott és fordítottatott velük.

Egyikük régészhallgató volt, aki csupán kedvtelésből tanult héberül. A másik ókortörténésznek készült, alapos, felkészült tudású fiú, aki két óra között is gyakran megjelent nála, és ő, bár néha tolakodónak érezte a fiatalembert, zavarta hosszú haja, torzonborz szakálla, mindig csapzott külseje, a tehetségnek kijáró türelemmel egyengette útját. A csoport harmadik állandó tagja egy lány volt, akinek feltűnő nevét már a jelentkezési lapon észrevette, s egy híres rabbicsaláddal azonosította, majd az első órát követően, néhány óvatos keresztkérdés nyomán, feltételezése bizonyosságot is nyert. Távolról ismerte a famíliát, mely még az ötvenes években is vallásos életet élt, noha a mindig szoknyát viselő ifjú hölgy zokszó nélkül vett részt a szombati szemináriumokon. Az első kollokvium alkalmával megbuktatta a lányt, akinek könnyes szeme láttán azt találta mondani, hogy az ő érdekében szigorú vele, mert csak szilárd alapokra lehet a későbbiekben építkezni. Tudatában volt annak, hogy ha nem zsidó, és nem viseli azt a nevet, ugyanilyen szintű tudással közepessel engedte volna át a vizsgán. Túl bonyolult lett volna elmagyarázni a kerek szemüveget viselő, számára kihívóan fiús frizurájú kolleginának, mi minden késztette arra, hogy így viselkedjen vele. Az utóvizsgán mindenesetre brillírozott a lány. A második kérdés után kérte az indexét és beírt egy hármast. Hetekig nem tudta elfelejteni diákja zavart tekintetét, melyből félelem, értetlenség és harag áradt egyszerre.

A csoport persze mindig nagyobb létszámmal indult, de a szemeszterek közepe táján a többiek lemorzsolódtak. A rendszeres együttlétek ellenére sem alakult ki olyasfajta bensőséges tanár-diák viszony, mint amit a hallgatók más órákon megszokhattak, s ami megengedte volna, hogy a szigorúan szöveghez kötött magyarázatokon túlmenő gondolataik is szóba kerüljenek. A régész szakos fiúról semmit sem tudott, s míg másik két hallgatójával, távolságtartása ellenére valamiképpen mégis személyes kontaktust tudott teremteni, előbbivel kapcsolatosan mindig kellemetlen gyanú élt benne. Év közben alig mutatott aktivitást, a vizsgákra úgy-ahogy felkészült, ám semmi nem indokolta kitartó részvételét az órákon. Lehet, hogy csak rémeket lát, nyugtatta magát, ám a gyanú megfogalmazódása óta még jobban ügyelt minden szavára szemináriumán.

Ez alkalommal is kapóra jött, hogy a lány hozta szóba a következő héten esedékes órát, jelezvén, hogy azon nem tud részt venni. Jó is, hogy eszébe juttatta, játszott a feledékenyt, hivatalos elfoglaltsága miatt neki is szerencsésebb volna elhalasztani következő találkozójukat.

Kissé zavarta a lány kutakodó pillantása. Elkerekedő gombszeme azt jelezte, hogy komolyan kíváncsi volna, miféle programja van aznap tanárának, legalábbis ő ezt olvasta ki tekintetéből. Ki nem mondott kérdése válasz nélkül ma-

radt, ahogy persze akkor sem tudott volna meg többet, ha megkérdezi. Abban maradtak végül, hogy két hét múlva találnak egy időpontot, ami valamennyiüknek megfelel, hogy bepótolják az elmaradt órát.

Hétfő délelőtt futólag odavetette az éppen tízóraizó tanszéki titkárnőnek, hogy a hétvégét vidéken tölti, a szombati óráját ezért lemondta, ne keressék, úgysem lesz elérhető. Az egykedvű bólogatás, amire két falat között kerített sort a precíz, de kissé modortalan adminisztrátor, kissé kijózanította. Túlkonspirálja a dolgot. Ugyan kinek is szúrna szemet, hogy két napra eltűnik?

A Bölcsészkar Pesti Barnabás utcai épületéből átsétált az Egyetemi Könyvtárba, ahol egész héten dolgozni szándékozott. Egy ókortörténeti jegyzete újabb kiadásához kellett átfésülnie a majdnem tízéves szöveget. Mindig ugyanoda ült, fenntartott törzshelye volt az olvasóteremben.

Ritkán kellett csupán olyasmit írnia az elmúlt évtizedekben, amit később szégyenkezve olvasott. Amit papírra vetett, szinte mindig meggyőződése szerint való volt. Azt feltételezte, hogy a gyakori Marx és Engels hivatkozásokat átugorva – amiket mindenki ugyanolyan kötelességszerűen illeszt tanulmányaiába, mint ő – sem csorbul gondolatmenete, s ezt értő olvasói is éppúgy tudják. Gyakorta érzett ellenben kényszert arra, hogy szemléletmódját, amit egy könyve kritikusa akként aposztrofált, hogy „az ókori görögség többistenhitének vizsgálatakor sem képes elrugaszkodni a monoteista vallások esetében használt módszereitől, mi több berögződéseitől”; e szemléletmódját tehát, ami persze számára olyan volt, akár a bőre, ezért képtelen volt levetni, mint a rabbiornátust, valamiképpen ellensúlyozza. Ezért kerülte ezerkilencszáznegyvenkilenc előtti tudományos működésének terepét, sőt még arra is kínosan vigyázott, ne-hogy akkori publikációira akár csak lábjegyzetben hivatkozzon. Ezért kapaszkodott talán túlzottan is az untig citált marxista forrásokba, a történelmi materializmus ideologikus érveibe, ezért hivatkozott arra több helyütt is, hogy nincs önálló vallástörténet, e szféra csupán „a társadalom és a társadalmi tudat általános fejlődéstörténetének egészébe illesztve vizsgálható”.

Úgy érezte, tőle többet várnak, neki nyilvánosan és nyilvánvalóan le kell tennie a voksot, ezért következetesen engedményt tett e kérdésben saját meggyőződésével szemben. Tudta, hogy nincs igaza, de nem bánta a kritikákat, melyek épp az ő kívánt pozícióját erősítették. Ezeket a tanulmányait mindenesetre nem küldte már el egykori pályatársának a Rabbiképzőbe, akivel egyébként a hatvanas évek eleje óta, amikor őt az Akadémia rendes tagjává választották, már nem publikált közösen; s aki megritkult, inkább véletlenszerű találkozásaik alkalmával, melyekre leginkább a Lukács uszodában került sor, tapintatosan nem hozta szóba újabb tudományos közleményeit.

Képtelen volt belemélyedni a munkába. Minduntalan az járt a fejében, ha valaki megkérdézné, akinek a kérdése elől nem tudna kitérni, mint akár a saját magának szegezett kérdés elől, ugyan hogyan tudná megmagyarázni gondolkodása és élete fordulatát. Ideges lett. Eloltotta az asztal fölé akasztófaként hajló olvasólámpát, hátradőlt a karosszékekben, és behunyta a szemét. Ültében kicsit hintázott. Ha szórakozottságában vagy idegességében megfeledkezett magáról, előre-hátra ringatta felsőtestét. Alig észrevehető mozdulatai ritmusától egy idő után megnyugodott.

Nincs mit megmagyarázni, jutott eszébe az egykori kolléga. „Te nem vagy Elisa”, hallotta tőle, tehát annak megfordult a fejében, hogy az Istentagadó eretnekhez hasonlítsa. Mert Elisáról mondták: „És mindez honnan jött neki? [...] Onnan, hogy látta Rabbi Jehudának, a Péknek a nyelvét egy kutya szájába vetve, aki épp a vért szürcsölte. Azt mondta: Ez a Tóra, és ez a jutalma?! Ez az a nyelv, amely úgy ejtette ki a Tóra szavait, ahogy kell?! Ez az a nyelv, amely minden nap a Tórával fáradozott?! Ez a Tóra és ez a jutalma? Úgy látszik nincs jutalmazás és nincs holtak feltámadása.”* Úgy merült fel hirtelen tudatának mélyéről a passzus, mintha nem negyedszázada nyúlt volna utoljára talmudfóliánshoz.

Elisához hasonlóan ő is elveszítette a hitét. Csakhogy amíg ben Avuja a hadrianusi pusztítástól meghasonulva másokat is meg akart győzni arról, hogy nincs értelme a Törvény szerint élni, ő csupán a maga számára vonta le e következtetést. Mégis, azáltal hogy tanított, írt, szemléletével ezt a magatartást közvetítette, és személyes élete is tagadhatatlan példával szolgált: így mentegette, majd vádolta magát. Ha nincs Isten, csak az ember és hiábavaló hite, akkor így és ezt a tudást kell gyarapítani és továbbadni, mert akkor ez alakította olyanná a világot, amilyen.

Tudta, hogy sokan még mindig úgy gondolják, egyszerű karriervágyból fordított hátat a zsidóságnak. Ha megmaradt volna benne háború előtti hitének és elhivatottságának akárcsak a töredéke, nem lett volna képes erre. De néhány évi kísérletezés, félszívvel végzett munka után nem ment; nem mehetett tovább. Elpusztított hite után, spekulatív úton ő akart leszámolni azzal az Istennel, aki cserbenhagyta; aki az egymillió ártatlan gyermeket, köztük az övéit, legyilkolni engedte. Gyűlölte a holocaust szót, amit nyugati történészek használtak előszeretettel a vézskorszakról szóló tanulmányaikban. Borzongott a kifejezéstől, melynek jelentése: egészen eléggő tűzáldozat, azt jelentette a számára, hogy az utókor kétségbeesésében értelmet próbál tulajdonítani szörnyű tények pusztá halmazának, mert képtelen szembenézni a valósággal; nem mer belepillantani abba a feneketlen sötétségbe, ami az emberi lélek mélyén tátong. Katarzist hazudik a történelem üzemszerű működésébe, ahol nincs megváltó felismerés és megtisztulás. Az áldozat értelme Isten kiengesztelése, csakhogy nincs olyan emberi bűn, amiért egymillió gyermek halálát követelhetné a Mindenható. Ehhez egy létező Istennek nem lehet köze.

Igen, ha tetszik, Elisa ben Avuja lett maga is, szorította össze a fogát, hogy belesajdult, mert a provokációra, amit az Örökkévaló követett el népe cserbenhagyásával, ő is provokációval: az Isten elhagyásával válaszolt. Ugyan ki merhetné ezt számon kérni rajta? Legfeljebb a nem létező Fennvaló.

Olyan dühvel rúgta ki maga alól a karosszéket, ami az olvasóterem csendjében dörrenésnek hatott. Mindenki felkapta a fejét, és felé fordult. Egy pillanatra megmerevedett, zavartan rendezgetni kezdte holmiját, majd mindent úgy hagyott az asztalán, ahogy eredetileg volt, és erős szívdobogással kisietett a teremből. Idegességében vécére kellett mennie. Ahogy lehúzta sliccét, majd vizelni kezdett, pillantása körülmélt péniszére esett. Abban a pillanatban döbbent rá, hogy az imént nem egyebet tett, mint az Istennel perelt. Azzal, akiben nem hitt. Közel harminc év után visszatért ugyanoda, ahonnan elrugaszkodott.

* Jeruzsálemi Talmud, Chagiga 77b. Buzási Gábor fordítása

Ha nincs megváltás az égből, lennie kell máshonnan; ha ilyen sorssal pusztul el a nép, mely a megváltás ígérését birtokolta, ezért élt és szenvedett hűségben, nem lehet nép, mely önmagában elérhetné a megváltást, akkor pedig véget kell vetni az elkülönülésnek, és az embert magát kell alkalmassá tenni, hogy belássa, mire vezet, ha nem adja fel önzését; ha nem adja fel nemzeti vagy osztálygőgjét.

Kitámolygott a folyosóra, és nekitámaszkodott a falnak. Ilyen egyszerű volna? Ilyen egyszerű, hogyan lett belőle az, aki? Hitt ő igazából bármiben, bármikor, ha bevette ezt a maszlagot? Legfeljebb félszívvel, ebben is. Ő mindig csak a tudásban, a belátó értelemben bízott annyi éven át, ám abban mégsem tudott hinni a davidovkai tél, a keretlegények brutalitása és a családja pusztulása után, hogy az emberi természet, a hajlam a gonoszságra alapjaiban megváltoztatható. Mindebben csupán reménykedett.

Az egyik idős könyvtáros lépett hozzá, akivel naponta látták itt egymást, érintette meg a vállát, tudakolván, hogy rosszul érzi-e magát. Derengett benne, hogy a napokban már nem először kérdezik ezt tőle, és nem felelhet tényleges állapota és kedve szerint. Ahelyett, amit mondott: köszöni, jól van, szívesen felelt volna, hogy rosszul érzi magát. De ugyan mit mondhatna magyarázatképpen? Hogy azért émelyeg, mert imponáló történészi életművének egésze nem más, mint sikertelen leszámolási kísérlet egykori önmagával? Hogy az ókori Kelet minden kifestett színpadi istenét ki akarta játszani az Egyetlen ellen? Hogy hiába a tudás, hiába minden részigazság, hiába számos rangot adó elismerés, nemzetközi szakmai siker, ha az egész életműve mögött meghúzódó prekoncepció bukik el. Hiába hozta fel a világ minden érvét és ellenvetését: amit önmagával szemben akart bizonyítani, ahhoz mindez kevésnek bizonyult.

Elhárította a segítséget, és az olvasóterem felé indult. Nehezeére esett a mozgás. Fáradtnak és összetörtnek érezte magát, ólomsúlyúnak a végtagjait. Rázta a hideg, s egyszerre hányinger is kínozza.

Taxival ment haza, és lefeküdt. Mély álomból, kábán riadt, amikor felesége megérkezett. Az ijedten látta, milyen állapotban van, s miután megmérte a hőmérsékletét, orvos barátjukat riasztotta telefonon. Közel harminckilenc fokra szökött fel a láza; neki, akinek egy-egy meghűlésen kívül soha semmi baja nem volt.

A doktor a vizsgálat után értetlenül csóválta a fejét. Nem talált semmilyen betegségre utaló jelet. Vannak-e esetleg prosztataproblémái, kérdezte a tanácsatlanság homályában tapogatózva és rejtett gyulladásra gyanakodva egykori munkaszolgálatos társát, amikor az asszony kiment a szobából, de a professzor nemet intett. Talán a kimerültség jelentkezik ilyenformán, tűnődött az orvos, lazítani kellene kissé a munkatempóján. Csodák nincsenek, vonta meg a vállát, miután beadott egy lázcsillapító injekciót. Hatvan fölött az ember szervezete visszautasítja a túlzott igénybevételt. Pihenésre lenne szüksége, minél kevesebb feszültségre. Nem hiszi, hogy a baj komolyabb lenne, de azért egy hét múlva nem ártana teljes vérképet, meg egy EKG-t csináltatni, nézzen be a kórházba, ha arra jár, mondta végül tettetett könnyedséggel, s az előszobában csitítani próbálta a könnyben úszó szemmel és remegő szájszállal, fojtott hangon őt faggató asszonyt. Színpadiasan legyintgetett, mondván, pánikra nincs ok, a kivizsgálást viszont jó lenne mihamarabb megejteni. Miközben beszélt, gyengéden megfog-

ta és végigsimította az asszony kezét, akit e bizalmaskodó mozdulat kissé kijózanított. Tünető sietséggel búcsúzott, zárta be az orvos mögött az ajtót, de mire visszament a hálószobába, férje ismét elaludt.

Másnap reggelre elmúlt a láz, de gyengének érezte magát, ezért ágyban maradt. Dolgozni nem volt türelme, kedvtelve belelapozott az ágya mellé készített néhány könyvbe, ami egyébként nem volt szokása. Máskor gyorsan és szisztematikusan olvasott, napi penzumot tűzve ki magának.

Szerdán felkelt, de a lakásból nem mozdult ki, csütörtökön felesége kérlelése ellenére már bement az egyetemre, de valójában a másnapi vonatjegyét akarta megvenni, és szállást foglalni egy IBUSZ irodán keresztül két éjszakára. A délből induló miskolci gyorsra kért jegyet, és a városközponthoz közelinek mondott motelban bérelt szobát.

Miközben vacsora után bőrröndjét csomagolta, felesége még megkísérelte lebeszélni az utazásról. Hiába igyekezett megnyugtatni, hogy már jól van, nincs semmi baja, az asszony nem nyugodott. Válaszképpen kissé erőltetett évődéssel biztatta, próbálja csak ki, milyen jó erőben van, mire a nő meglepődött, és zavarában mímelt megbotránkozással utasította vissza közeledését. Szorongva gondolt arra, milyen szokatlan e túlzott jókedv, és arra, hogy megritkult, legfeljebb havi-két havi gyakoriságú szeretkezéseiket mindig ő kezdeményezi.

Reggel, mielőtt munkába indult, az asszony aggodalmaskodva kérte, hogy adja meg a pécsi szálloda telefonszámát, ahol a konferencia idején elérheti, amire persze azt kellett mondania, hogy nem tudja, nem szerepelt a meghívón, majd ő telefonál az este, ha megérkezett.

Taxival ment a pályaudvarra. Helyjegyet nem adtak ki erre a járatra, de szerencsére még időben érkezett, és a fülkében menetiránnyal szemben, az ablak mellé ülhetett. Jó fél óra volt hátra indulásig. Elrendezte holmiját, aztán egy könyvbe merült, nehogy szóba kelljen elegyednie idegenekkel, akikkel több mint két órán át össze lesz zárva a kupéban. Végül még hárman telepedtek le mellé. Idős házaspár hatalmas kofferekkel, és egy fiatal, egyetemista forma fiú, aki újságpapírba csomagolt könyvet vett elő sportszatyrából.

Köszönésükre felemelte fejét és biccentett, azután ismét olvasmánya fölé hajolt. Hiába próbált azonban koncentrálni, minduntalan azon kapta magát, hogy az oldal aljára érve semmire sem emlékszik az imént olvasottakból. Várakozásteli izgatottság, mondhatni lámpaláz, fáradtság és nyugalanság egyszerre ostromolta az elmúlt hetekben megviselt idegeit. Ölébe eresztette a könyvet, és behunyt szemmel pihenni próbált. Jól esett volna aludnia egyet, de túlságosan feszült volt ahhoz, hogy csak úgy ültében elszunnyadjon. Emlékek rohanták meg ismét. Azt számolgatta, hogy huszonkét vagy huszonhárom éve bőjtölt utoljára az Engesztelőnapon.

Azon az őszön, amikor az egyetemre került, hiába akart volna megfélekezni róla, egy telefonáló ismerős kéretlenül is emlékeztette, mikor lesznek az ünnepek. Jom kippur munkanapra esett, neki órái voltak, és nem húzhatta ki magát a közös ebéd alól sem, amit általában együtt költöttek el a tanszék oktatói az egyetemi menzán. Csak turkált a mócsingos pörköltben, amit aznap adtak, és kínosan vigyázott, hogy asztaltársai ne vegyék észre undorát. Közel harminc éven át bőjtölt

ilyenkor. Hiába nem tulajdonított jelentőséget annak, hogy elfordul a szokásoktól, és persze nyoma sem volt benne valamiféle naiv félelemnek amiatt, hogy megszege a tilalmakat és előírásokat; ama bizonyos ebédet, amit úgy fogyasztott el, mint-ha fűrészpont nyeldekelt volna, soha nem tudta elfelejteni.

Ott az egyetemi menzán, ezerkilencszáznegyvenkilenc szeptemberében bűntudatféle motoszkált benne, hogy hűtlenül a könnyebb közegellenállás irányába indult, és azért is gyötörte az önvád, mert az egyetemen töltött néhány hónap alatt alig valamit tudott megvalósítani abból a programból, amit maga elé tűzött. Nem taníthatta azt, amit szeretett volna, s különösen nem úgy taníthatott, mint eltervezte: a görög, a héber és a római forrásokat szabadon összehasonlítva. A korábbi ideológiai béklyók helyébe más kötöttségek léptek, csak hogy míg azokat annak idején önként vállalta, majd hátat fordított nekik, ezúttal nem volt választása.

A vonat rázkódásától felkavarodott a gyomra. Ahogy visszagondolt arra az ebédre, maró, savas íz tolult a torkába, ettől pedig egy gyerekkori élmény ötlött fel benne; egy másik jom kippur kellemetlen emléke.

Aznap nem ment iskolába, mint ünnepnapokon soha, de kora délután, amikor korgó gyomorral és az éhségtől kóválygó fejjel a zsinagógából hazafelé tartott, hogy apja tanácsára aludjon egyet, ezzel is lopva kicsit a böjt végéig hátralévő időből, két osztálytársa állta el az útját, és rángatta be egy kapualjba. Egyikük a főutcai hentes fia, a másik zsidó fiú, Tapolca legismertebb ügyvédjének a fia volt. Kol nidre^{*} estéjén ugyan az utóbbi családja is elment a neológ templomba, de másnap az ügyvéd dolgozott, fiát iskolába küldte. A gyerek mondta el, bevágódni akarván a hentes fiánál, aki az osztály legerősebbje volt, s már kiségitett az apja boltjában, hogy „óhitű” zsidók nem ehetnek ezen a napon, az meg jó tréfának találta, ha kissé megszorongatják őt. A két vastag szelet kenyér között, amit a szájába akartak tömni, füstölt szalonna volt. Amikor hátracsavarták a karját, jobbra-balra tekergette a nyakát, hogy az orra alá dugott szendvics nehogy a szájához érjen. Amikor a kövér hentestanonc meglegelve a hiábavaló próbálkozást, hajába markolt, hogy ne tudja elfordítani a fejét, és arcába nyomta a darabokra málló kenyeret, üvölteni kezdett, mire támadói megrettentek, és elrohantak. Sírva köpködött és küszködött hányingerével, amit inkább az éhség és az izgalom okozott, mint a szent böjtöt százszorosan sértő tréflitől való undor. S még neki volt büntudata, ezért is nem mondta el otthon a történeteket.

Az emlékképek olyan élesen villantak fel benne, hogy összerázkódott. Amikor kinyitotta a szemét, a szerelvény Vámosgyörknél fékezett. Az idős házaspár épp leszálláshoz készülődött. Ahogy a szűk helyen forgolódva bőröndjeiket emelték le a poggyásztartóról, egy kisebb táska leesett, és a vele szemben ülő fiatalember kezéből kiverte a könyvet. Ösztönös mozdulattal kapott a könyv után, amiről egy helyütt leszakadt a papír, s a borító sarka tűnt elő a csomagolásból. A tipográfia láttán felismerte a kötetet: Josephus Flavius *A zsidó háborúja* rejtőzött az újságpapír alatt.

A váratlan meglepetés, hogy kedvenc szerzője, általa oly fontosnak tartott művébe botlott, felvillanyozta; s a fiatalember, aki még mindig csóválta a fejét,

^{*} „Minden fogadalom” – Engesztelőnap előestéjén elhangzó ima, átvitt értelemben az egész este elnevezése (héber)

mert elnézést se kértek tőle a dérrrel-dúrral távozó útitársak, nem is sejtette, miért bujkál mosoly az idős férfi arcán, amint a könyvet nyújtja felé.

Szokása ellenére nem tudta megállni, hogy néhány perc múlva, amikor a vonat ismét elindult, és továbbra is kettesben maradtak a fülkében, szóba ne elegyedjék a göndör, fekete hajú fiúval, aki végzős joghallgató volt, hétvégére hazafelé igyekezett, és a kezdeti bizalmatlanság után egyre bátrabban válaszolt a kérdéseire, sőt miután kiderült, hogy az egyetemen tanít, és számára e könyv különösen fontos forrás, több esetben vissza is kérdezett, később pedig vitába szállt vele.

Josephus, a rómaivá lett zsidó, papból és hadvezérből lett későbbi történetíró volt beszélgetésük tárgya, aki a felkelés során fogságba esve, és esélytelennek látva a további ellenállást, fegyverletételre szólította fel népét; aki Jeruzsálem ostromakor a városban rekedt zsidókat arról próbálta meggyőzni, hogy adják meg magukat, vegyék tudomásul, hogy Isten elfordult tőlük, és bűneik miatt át-pártolt a rómaiakhoz; s aki később műveiben elfogadtatni igyekezett a zsidókkal Róma uralmát, és megismertetni törekedett a kortárs világgal a zsidók történetét és szokásait.

A fiú úgy vélte, a könyv afféle apológia, aminek csupán másodlagos célja a zsidók bemutatása a római birodalom zsidókra még mindig gyanakvó közönségének. Természetesen tévedhet, mondta, nem lévén történész, de a könyv utolsó lapjainál, a szerző önéletrajzánál tartva sem hagyja nyugodni az érzés, hogy Josephus Flavius élete végéig azzal küzd, hogyan írhat igazat úgy, hogy nem írja le a teljes igazságot; hogyan tarthatja magát tisztességesnek, ha mások becsstelennek, árulónak tartják, csupán a zsidók egykori legyőzői becsülik. Eléri, hogy ne kelljen megtagadnia zsidóságát, de biztonságban érezhesse magát a birodalom polgáraként, s hogy Róma bőségesen honorálja lojális működését. Törekszik arra, hogy nagyszabású történeti munkát tegyen le a császár asztalára, de patikamérlegen egyensúlyozza ki minden szavát, nehogy igazsága kiváltságaiba kerüljön.

A fiatalember kipirult arccal magyarázott, s ő egyre inkább elképedt azon, hogy kedvenc történetírójának ilyen sarkos kortárs olvasata is lehetséges. Neki tudniillik Josephus mindig arra szolgált példaként, hogy a legszorongatottabb helyzetben is ki lehet mondani valamennyit az igazságból; a legkilátástalanabb időben is van arra mód, hogy az ember egyszerre legyen hűséges, ugyanakkor alkalmazkodjon a változó világ követelményeihez; tartsa szeme előtt népe érdekét, de hallja meg a korszellem szavát. Ő mindig e fájó drámát látta Josephusban: a lassan bővülő szabadsággal mértéktartóan gazdálkodó, realpolitikát művelő értelmiségiét, a taktika művészeét, aki az élet folytonosságát tartja minde- nek fölött valónak. Ezt a véleményét hangoztatta ezúttal is.

Döbbenet hallgatta az értelmes, bár kissé túlzott határozottsággal állást foglaló joghallgatót, akiről beszélgetésük elején csak vélelmezte, ám immár szinte bizonyosnak vette, hogy zsidó, s akiről az is eszébe jutott, hogy fia alig valamivel lenne idősebb nála. Úgy feltételezte: beszélgetőtársa is megsejtette róla mivoltát, ezért vált vitájuk közben érezhetően nyitottabbá.

Amikor a kalauz rájuk nyitotta a fülke ajtaját, a fiú elharapott egy mondatot. A vasutas konstataulta, hogy nincs új felszálló, és továbbment. Pillanatnyi csend után a fiatalember folytatta volna lelkes monológját, de a professzor félbeszakította, és megkérdezte addig kipirultan magyarázó partnerét, bele tudja-e képzelni magát

Josephus helyzetébe. A fiút e felvetés láthatóan ismét kizökkentette, de egy gondolatnyi szünet után bólintott. Egy darabig hallgattak. A professzor nem tette fel végül a gonosz kérdést, vajon mit tett volna Josephus helyett, csak annyit mondott rezignáltan, a maga részéről ezzel szándékozván lezárni a vitát, hogy túlélni olykor nehezebb, mint önfeláldozó, demonstratív módon elpusztulni. Vannak helyzetek, amikor homályos a jövő, csak a bizonytalanban bízhatunk. Addig pedig nincs más, mint a türelmes várakozás, fűzte hozzá rövid gondolkodás után.

A fiú nem vette észre, hogy már nem kívánja folytatni a beszélgetést. Újból visszatért friss olvasmányára, és erős szavakat használt ítéletében. Könyve szerint, amíg harcolt és győzött, Josephus fel sem tette magának a kérdést, Isten akarata szerint cselekszik-e, csak akkor, amikor csapdába esett, és az egyetlen esélye az maradt az életre, ha megadja, s egyben megtagadja önmagát. Attól fogva hivatkozott csupán Istenre, azt hirdetve, hogy az a rómaiakhoz pártolt, ezért hiábavaló az ellenállás.

Nem tudta megállni, hogy újra fel ne vegye az elé dobott kesztyűt. A mondotakból azt vette ki, hogy a fiú nem ismeri az ókori ember vallásosságát, ahogy Josephus e munkájának keletkezéstörténetét sem. Hogy Vespasianus és Titus iránymutatásai és felügyelete mellett volt képes Josephus mégis maradandót alkotni, ha műve irányát elsődlegesen az jelölte is ki, hogy a császári elismerésért: római polgárjogért, földbirtokért és lovagi rangért cserébe meg kellett értesse népével a lázadás értelmetlenségét, a Római Birodalom legyőzhetetlenségét, ugyanakkor humánus törekvéseit. Ilyen szellemi béklyóban tudott alkotni, a részletek iránti igazi történészi alázattal; lehetőségeit, amennyire csak körülményei engedték, mégiscsak kihasználva. S hogy hús évvel későbbi munkájában, *A zsidók történetében*, vagy az Apión elleni vitáirában még messzebb ment, egészen addig, amíg akkori mozgástere megengedte, és szenvedélyes apológiát írt népe védelmében. De nem erről akart beszélni. Volt valami, amit abban a pillanatban ennél sokkal fontosabbnak tartott.

Nagy bajában, vagy ha tetszik, végső kétségbeesésében, nem érezhet-e úgy az ember, kérdezte mély lélegzetet véve, hogy megszűnt fölötte vagy akár népe fölött a gondviselés. Nem gondolhatja-e, hogy addigi élete értelmét veszítette, ám képességeit, ha józan kompromisszumot köt, egy közösség rövid távon eredménytelen ügye helyett egyetemes emberi célok szolgálatába állíthatja, beleértve persze ebbe saját népe ügyét is, mely így, esetleg csak így maradhat fenn, és termékenyítheti meg szellemével környezetét.

Tömören beszélt, szinte szuggerálva vitapartnerét. A fiú tágra nyílt szemmel hallgatta az idős ember elragadtatott szavait. Érezte, hogy vitájuk döntő pontra érkezett. Összepréselte ajkát, nehogy a professzor szavába vágjon, majd amikor az gondolatmenete végére ért, megvonta a vállát, és azt mondta, nem tudja bizonyítani állítását, de az a benyomása, hogy Josephus részéről utólagos önigazolás a gondviselés elpártolására hivatkozni saját túlélése, érvényesülése érdekében tett lépésével kapcsolatban, és további pályája is csak ennek fénytörésében szemlélhető.

Semmi nem bizonyítja ezt az érvelést, rázta hevesen fejét a professzor, és indulatosan előrehajolt. Ilyen radikális véleményt csak az életrajzra vonatkozó szekunder források támaszthatnának alá, ilyenek azonban, legjobb tudomása szerint, nincsenek. Akkor pedig mindez felelőtlen vádaskodás. Hangja éles volt, és a vita

során első alkalommal kioktató. Nem tudta megállni, hogy a forrófejű fiatal-embert valamiképpen rendre ne utasítsa, ám a fiú reakcióiból nem derült ki, célba talált-e a szemrehányás. Mindenesetre az utazásból hátralévő húsz percben, amíg a vonat befutott a miskolci főpályaudvarra, már nem váltottak szót.

Elnézte a könyvébe visszasüppedő fiút, és nyomott hangulat telepedett rá. Felidegesítette a kérlelhetetlen, minden együttérzést nélkülöző hang, ahogy az vitatkozott. Ez az a típus, gondolta, amelyiket be lehet húzni a csöbe, és március tizenötödikén tüntetést provokálva nekikergetni az igazoltató rendőrök sorfalának. Nem egy ilyen forrófejű gyerek járt pórul, amikor a Lánchídnál bekerített fiataloktól elvették a személyi igazolványaikat, és többen közülük az ősszel nem folytathatták az egyetemet, jutott eszébe az addig példa nélkül álló tavaszi felbolydulás. Nemcsak az ő hibája persze, ha keveset tud a történelemről, és nincs judíciuma mérlegelni, biggyesztette le az ajkát, s végül békülékenyen nyújtotta ő is a kezét, amikor a fiú, leszálláshoz készülődve, megköszönte az érdekes beszélgetést, és elbúcsúzott tőle.

A pályaudvaron taxit fogott, és a motelhez vitette magát. A sofőr kíváncsian érdeklődött, ismerős-e a városban, és vendégszeretetről biztosítván további eszmecserére is késznek mutatkozott, ám ő elzárkózott a beszélgetéstől. A taxis megsértődött, s miután átvette a szerény borraivalót, úgy csapta be kiszálló utasa mögött a kocsiját, hogy még káromkodott is közben.

Úgy számolt, hogy körülbelül két órája lesz még templom előtt, de a vonat késett, így alig valamivel több mint egy órája maradt. Szállása közelében kockasajtot, tejfölt, két zsemlet vásárolt egy közértben, a zöldségesnél paprikát és paradicsomot, majd bőröndjével a kezében még visszament a közértbe két gyertyáért. Egy telefonfülkéből sietősen felhívta feleségét, hogy jól érzi magát, a szállás kényelmes, nincs oka aggodalomra. Amikor végre valóban letette csomagját a motelszobában, már elmúlt öt óra.

Lezuhanyozott, megborotválkozott, sietősen elfogyasztotta vacsoráját, majd indulás előtt fejébe nyomta sötétszürke kalapját és meggyújtotta a gyertyákat. Magában mondta csupán az áldást, mintha valaki meghallhatta volna. Több mint két évtized, egészen pontosan huszonhárom és fél év telt el azóta, hogy utoljára imádkozott vagy áldást mondott.

Elővette a bőröndből a már széthulló lapokból álló mahzort,^{*} aminek utolsó oldalaira még negyvenöt őszén beírta valamennyi elpusztult rokona héber nevét, és akinél tudta, *jahrzeitja*^{**} dátumát. Összesen tizenhat név állt a jizkor^{***} felirat alatti táblázatban. Az elmúlt két évtizedben csak könyvtára rendezésénél akadt olykor kezébe az imakönyv.

Korán ért oda a zsinagógához. Alig néhányan lézengtek a hűvös és kissé dohos csarnokban, amit nem járt át az enyhe őszi levegő. Megborzongott, ahogy belépett. Egy öregember csoszogott az előimádkozó asztalhoz, és gyújtotta meg a gyertyákat. Felismerhetetlen színű ballonkabátot, szürke kockás nadrágot és

* ünnepi imakönyv (héber)

** elhalálozás dátuma a héber naptár szerint (jiddis)

*** emlékezés, mementó (héber)

az ünnep miatt gumitalpú vászontornacipőt viselt, aminek eredeti színe valamikor fehér lehetett. Amikor visszafordult, észrevette az újonnan érkezett látogatót, de csak biccentett, nem jött hozzá közelebb. Hunyorgásában össze is keverhette valakivel.

Amikor elérkezett az ima ideje, még mindig csak szállingóztak a hívek. Mindenki végigmérte, aki belépett, de senki nem elegyedett vele szóba. Magukra öltötték a hófehér kitlit,^{*} ő pedig az utolsó padsor háttámlájára terített taleszok^{**} között válogatott, amikor valaki megállt mellette és ráköszönt. Összerezcent, majd kissé meglepetten és zavartan konstata, hogy a fiú az, akivel a vonaton ismerkedett meg. A fiatalember, aki egyedül képviselte korosztályát a jelenlévők között, felderülve az érdekes találkozáson, kissé udvariatlanul előbb nyújtotta a kezét, és kívánt neki gmár hátimá tovább, jó évre szóló bepecsételtetést. Viszonozta a jókívánságot, és egy gondolattal tovább tartotta markában a fiú jobbját, mint szokás. Az elnyúló mozdulatra a másik úgy érezte, hogy a kissé magányos vendéggel házigazdai kötelessége pár szót váltani. Nagypapja szokott előimádkozni, mutatott az első sorban ülő, kockás nadrágos öregemberre, de az ünnepre külföldi rabbi vendégük van, aki ezerkilencszáznegyvennégy óta nem járt Magyarországon, s akit persze megtisztelnék azzal, hogy ő vezesse a Kol nidré. Ujjával egy másik idős férfi felé bökött, aki az idő alatt lépett be, míg beszélgettek. Nagypapjával szemben állt, és fekete öltönyére felöltött fehér kitlije derekán övét kötötte épp.

Az ősz szakáll keretezte, mégis fiatalos arc ismerősnek tűnt neki valahonnan, de hiába fürkészte, nem tudta, kire emlékezteti. Megköszönte a felvilágosítást, a fiú pedig leült nagypapja mellé. Nem hallotta, de nyilván róla beszélhetett, mert az öregember és a vendég egyszerre fordultak felé. Elkapta a tekintetét, és úgy tett, mint aki imakönyvébe merül. Amikor felpillantott, a rabbi már az omemornál^{***} állt, talesszal a fején, és hangosan imádkozott.

Jó két órán át tartott az istentisztelet. Egy pillanatra meglepődött, amikor a szertartás záróakkordjaként szolgáló Ovinu málkenu^{****} nem hangzott fel, de néhány másodperc után rájött, hogy a szombat miatt maradt el. A végére kiszáradt a torka, bár sokszor csak magában mormolta azokat az imákat is, amit a közösség fennhangon mondott, a bűnvallomás szakaszait pedig elkapkodta. Gyorsan, fejből sorolta a vétkeket.

Már ekkor szomjúság kínozza; félve gondolt arra, hol van még a böjt vége. Eszébe jutott, amivel apja biztatta tizenkét évesen, amikor először kísérelte meg végig betartani a huszonöt órás böjtot. Minél idősebb lesz, annál könnyebben megy majd, győzködte, de ahogy múltak az évek, emlékezett most, az éhséget jól tűrte, a szomjúságot azonban csak nem volt egyszerűbb elviselni.

Miközben a taleszt hajtogatta, elmélázott a gyerekkori emléken. Összerezcent, amikor a rabbi megszólította. Lassan emelkedett, mintha csak időt akarna nyerni a válasz megfontolásához. Vosz macht der jid?,^{*****} kérdezte váratlanul bizalmaskodó fordulattal a vele nagyjából egykorú férfi, majd amikor nem rea-

* halotti köntös – a jom kippuri istentisztelet viselete (héber-jiddis)

** imasál (héber-jiddis)

*** előimádkozó asztal (héber-jiddis)

**** „Atyánk, királyunk” kezdetű ima (héber-jiddis)

***** „Mit csinál a zsidó?” – régies köszöntés (jiddis)

gált a kérdésre, tört magyarra váltott, és azt tudakolta, nem ismerhetik-e egymást valahonnan. Tanácstalanul tekintett a fekete kalapot, rövid, ám így is rendezetlen ősz szakállt viselő, viaszfehér bőrű férfira, aki beható pillantásokkal méregette őt. Végül határozottan megrázta a fejét. Bízott benne, hogy a másik nem jött rá, de neki a jiddis mondat erőltetetten vidám dallama hallatán már nem volt kétséges, honnan az ismeretség. Melegség öntötte el, de váratlan örömet, hogy a német megszállást követően eltűnt és halottnak hitt egykori kolléga is él, most nem engedhette szabadjára.

Közel három évtized távlatából is emlékezett erre a hangra. A Rabbiképzőben össze is sügtak az új fiú háta mögött, aki hiába vágatta le pajeszát, hiába tanult meg szélesebben magyarul és csapnivaló kiejtéssel németül, akkor is galiciáner maradt; megőrzött valamit viselkedésében a stetl,^{*} pesti rabbinövendékek által kissé lenézett világból.

Türtöztetni próbálta felindulását, hogy közben talán a másik is ráismert. Elnézést kért, és határozottan szánt mozdulatokkal indult volna a kijárat felé, de a rabbi a karjára tette a kezét. Csak a nevét mondja meg, kérte udvariasan, ám ő erőszakos tolakodásnak érezte ezt is. Nem ismerik egymást, mondta újra nyomatékkal, idegesen, és bár tudta, hogy ezzel megsérti a kérdezőt, sarkon fordult, és újra elindult. Néhány lépés után azonban megállt, és visszafordult. Jakov, mondta a másiknak, aki még mindig ott állt; Jakov volt a zsidó nevem. Volt? kérdezte csodálkozva a rabbi, de erre már nem válaszolt.

A rabbit az öreg előimádkozó szólította, aki a frigyszekrény lakatjával bajlódott, de csak nem tágított. Reggel jön?, kérdezte a professzort, mire az bólintott. Legalább annyit mondjon még, kohén-e, kérlelte a rabbi. Az aliják^{**} és a düchenolás^{***} miatt kell csupán tudnia, mentegetőzött széttárt kézzel, mire a professzor csak a fejét rázta, de közben nem tudott elnyomni egy ideges mosolyt. Erőszakos fráter, gondolta magában. Ha nem, hát nem, vonta meg a vállát a rabbi is mosolyra húzódo szájszállal, lemondóan véve tudomásul, hogy nem sikerült megtudnia, honnan lehet ismerős számára a másik. Gmar haszime tajve, lépett hozzá még mindig vonásait fürkészve és memóriájában kutakodva, a professzor pedig nem tehette meg, hogy ne lépjen közelebb ő is, és ne fogadja el a felé nyújtott kezét.

Nem akart a többiekkel együtt menni a belváros felé, és kitenni magát az esetleges további beszélgetés veszélyének, ezért az ellenkező irányba indult. Vaksötét mellékutcákon botorkált a motel feltételezett irányába, de eltévedt, és vissza kellett mennie a zsinagógához. Onnan már ismerte a járást.

Elmúlt tíz óra, mire szállására ért. A motelszobában, még a gyertyagyújtás előtt felkapcsolt olvasólámpa fényénél, egy rozoga fotelban ülve lapozgatta az imakönyvet. Szomjúságában nyelve a szájjpadlásához tapadt, és elzsibbadt a jobb karja, de kimerültsége erősebbnek bizonyult tikkadtságánál. Kicsit lejjebb csúszott, fészkelődött, hogy kényelmesebb pozitúrát találjon. Kalapja leesett a fejről, és szemüvegét is lesodorta. Lerúgta cipőjét, lábát feltette az asztalra, úgy aludt el.

^{*} főként zsidók által lakott falu, kisváros (jiddis)

^{**} tóraolvasáshoz történő felhívás (héber)

^{***} jom kippurkor a kohaniták – a papi törzs leszármazottjai – által a frigyszekrény előtti emelvényről elmondott áldás (héber-jiddis)

Másnap délelőtt a Tórához hívták. Kohén volt, az egykori jeruzsálemi Szentély egyik papjának leszármazottja, az egyedüli a gyülekezetben: fejére borított talesza alól kiterjesztett karokkal kellett volna megáldania a közösséget, de nem mozdult.

Jakov ben Jichok hakohen, hallotta tisztán a héber nevét, amitől összerendezt, de nem felelt. Zavartan imakönyvébe meredt, még pillantást se kelljen váltania senkivel. Kevesen voltak, de egyetlen ember se fordult hátra, nem is tudhatták persze, hogy róla van szó. Nem látta elől a rabbit, csak egyre erősödő hangját hallotta. Elbizonytalanodott, hogy valóban őt hallja-e, vagy az övéhez csupán hasonló hangot. Hallgatott, nem felelt. Újra nevének nevezték, ezúttal még közelebről, még nyomatékosabban. Ekkor sem látta a hang forrását, nem látta egyáltalán az arcokat, szédülés fogta el, végül már visszhangzott a templom a kiáltozástól, de ő csak a fejét rázta, és az szűkölt benne, nem tudhatják a nevét, ő nem árulta el, mindez nem lehetséges, olyan mint egy rossz álom.

Feltűnés nélkül akart távozni, és mert senki nem figyelt rá, még akkor sem, amikor újra szólították, erre jó esély kínálkozott. Az egyre erősödő szomjúság és az ezzel egyidejű vizezési inger hatására úgy döntött, hogy először a mosdóba megy, s onnan már nem jön vissza az imádkozók közé. A zsinagóga előteréből nyílt a mellékhelyiség. Borzongott a hidegtől, de megkönnyebbülten húzta be maga mögött az ajtót. Mielőtt vécre ment volna, a csap fölé hajolt, megnyitotta, de abban a pillanatban mintha rugó lökné, felegyenesedett és rémülten bámult a tükörbe. Nem látta a saját ábrázatát. A tükör éppúgy üres volt, mint amikor a mosdókagylóhoz lépett. Elemi erővel tört ki belőle az üvöltés.

Zihálva riadt fel a fotelban, kapkodta a levegőt. Nyakán a hideg veritéktől átizzadt az ing. Szíve úgy vert, majd kiugrott mellkasából. Csak egy rossz álom, nyugtatta magát, miközben minden tagja remegett. Remélte, hogy a kiáltást nem hallották meg a szomszédok. Szemüvege után tapogatózott, kiment a fürdőszobába, és a tükörbe nézett. Szikár vonásai, élesen előreugró orra, hátraférsült ősz haja, vastag fekete keretes szemüvege mögött tágra nyílt szeme, megfeszülő és elernyedő arcizmai láttán sóhajtott, megeresztette a csapot, fölé hajolt, és nagyokat kortyolt a hideg vízből.

Még akkor is reszketett, amikor negyedóra járkálás, téblábolás után pizzamát öltött, és az ágy szélére ereszkedett. Gyomra liftezett, hányinger kerülgette. Az agynemű hűvösében úgy érezte, ismét láza van.

Lazítani szeretett volna; eldönteni végre, hogy vállalva a kockázatot oda-menjen-e reggel a templomba, vagy az emberektől féljen jobban, és utazzon haza. Hiába nyugtatta magát kellemetlen álma miatt, úgy érezte, nem képes másnap ismét kitenni magát az esetleges kínos kérdezősködésnek. Fogait összeszorítva gondolt arra, hogy vasárnap reggelig ki kell húzni itt, addig nem mehet haza. Sejtelve sem volt ugyanis, mit mondhatna otthon, ha korábban érkezne. Nem volt kedve ismét hazudni, az igazat pedig, úgy vélte, az asszony most már végképp nem érthetné meg.

Hanyatt feküdt, nyitott szemmel bámulta a mennyezetet. Jó alvó volt, de most sehogy sem jött álom a szemére.

Mi lett volna, ha

*...Akkor másik film peregne a szélesvásznon.
Képeslap-város lenne, mint Prága vagy Graz,
mint a mennyország a vasárnapi
iskola képeskönyvében:
kiglancolt, sűrű és múzeumi.
Nem tartogatna lórúgás erejű meglepetéseket.
Tizenöt évesen átsétáltam volna a képtárain.
A későbbiekben a tájkára se nézek,
vagy jobb esetben tartalékolom magamnak,
ahogyan öreg italokat tartalékol
ünnepnapokra az ember.*

*Történt valami, és van miről beszélnem,
megadatott az édes ürügy.*

*Drezda csak fedőnév, nem találsz
alatta várost, Drezda nincs is.
Elegendő volt egyetlen agyvelő,
amelyben megfogant a szándék.
Sir Arthur Harris légimarsall,
a Mennykő hadművelet szellemi atyja,
olyan várost jelölt ki célpontnak,
amely történetünk idejéig
csupán elenyésző károkat szenvedett.
(Nem igaz, hogy még egyetlen
ablaka sem tört be. Adódtak
bizonyos óhatatlan veszteségek.)*

*Megfélemlítés, a légifölény érzékletes
bemutatója, bosszú Coventryért satöbbi.
A Mennykő a maradék harci szellemet is
kipusztítja majd a német népből.
Leereszkedik Drezdára a szőnyeg,
és mindent átrendez maga alatt.*

*Ami Churchillt illeti, nagy ívben
hátrította el magát a felelősséget,
mi több, győzelmi rádióbeszédében*

*a Mennykő hadműveletről
meg sem emlékezett.
Másik fricska Harrisnek: a sikeres
hadvezérek közül egyedül ő
nem került be a Lordok Házába.
Ami – a tények ismeretében –
mégiscsak méltánytalanság.*

*Én mindenesetre Sir Arthur Harrist
idézem a Vág utcában, Budapesten.
Bort nyitottam, pedig nem várok
vendéget. Megjegyzendő, Budapest
ugyanaznap került orosz kézre,
amikor Drezda pokolra jutott.
Harris bírt rá a beszédre
ebben az igen hűvös júniusban,
kitüntetett figyelmem ma éjjel az övé.*

Főpályaudvar, 17.05

*Szebbik nevén rögeszme,
a vakhit célkeresztje,
egy élet, egy halál.
Egyetlen nő kezében:
pályám az üdvösségig.
Lehet, hogy gyereknő,
de mellette nők fel,
de iskolateremtő.*

*Szebbik nevén rögeszme,
mindközönségesen hazugság,
egy botrányosan rossz regény.
A kupolacsarnokban, ahol három éve
kezet ráztunk, most csak én.
Általam zárul be a kör.
Padon ülök, és cigarettázva
búcsúztatom az expresszt,
óra ötök, mint a mesében, elindul,
mert a menetrend a régi.*

*Nem úgy Drezda. Soha többé
magánnymozás. Nem ellenőrzöm*

*esténként azokat a szórakozó-
helyeket, ahol big band játszik.
Irgalmatlan kevés az esély,
hogy Szászországban tetten érjelek.*

*Sajnálatos botlás, szebbik nevén
rögeszme. Makacs, miként a viasz.
Terítőkbé, szőnyegbe ivódik,
s ha nem ismersz házi rafinériákat,
előcsalogatni bajosan lehet.*

*Képzeld, a Moltke tér lakói,
akik egymás után ugráltak bele
a nimfás kút medencéjébe,
vörösré főttek a vízben, mint a rák.*

*Mennyi bocsánatos bűn, egekbe menesztés,
túl jön és rosszon, mennyi
kenetteljes júliusi dél,
csak győzzem kiskanállal
összeszedegetni a maradékot.*

*(Béke, aminek teteje nincsen.
Elsőszülötted, aki én vagyok,
vonakodás nélkül ugrik
egyetlenegy szavadra.
Homályosuljon teremtményed arca,
fogadjam el a balítéletet,
add, hogy tőled mentes lehessenek,
hagyjalak végre békén.)*

*Ahonnét a tudás való,
elhagytam a szenthelyet.
Jobb helyem az életben már
holtbiztos, hogy nem lehet.*

Berlin-Tegel

Egy hatalmas város fényei jelentek meg hirtelen, vagy nem is volt az olyan hirtelen. Talán csak nem figyeltem, és amikor kinéztem az ablakon, láttam az ívet leíró gép szárnya alatt a fénylő épületeket, az utcai lámpák sorát. Kivilágított sportpályákra emlékszem; talán teniszeztek néhány helyen, de mintha nagyon is üresek lettek volna. Furcsa, rikító színű, zöld és piros felületek voltak ezek, olyan tisztán látszottak, mintha nappal lett volna ott. És ami már akkor meglepő volt, hogy nagy sötét térségek szakították meg a fényes részeket. A fekete zónákban néhol a magasvasút ablakainak fénye látszott, gyorsan és némán haladó fénycsík. Olyan városnak tűnt elő, amelynek nincs középpontja, csak szétfolyó körvonalai. Ahogy közeledett a gép, érezhetővé vált az árnyékok és a fények aránya, a levegő sűrűsége, vagy nem is tudom. Akkor talán még jobban tudtam, és mertem volna ezt így mondani. Úgy emlékszem, hogy féltem Berlintől, de jó volt arra gondolni, hogy nem kötnek emlékek hozzá, eltűnhetnek benne, és nem hagyok nyomot. Megtalálom majd azt a rendet, amelyben értelmet nyer mindaz, amit magam mögött hagytam. A felhőket szerettem volna nézni csak, az eget, amely mindenütt ugyanaz. Persze tudtam, ez nem így van, de aki az eget nézi, talán tisztább lesz. Azt akartam, hogy legyen vége. Arra gondoltam, hátha lezuhan a gép, és nem kell nekem itt folytatnom azt, amit leginkább befejezni szeretnék. „Költői programom”, amelyet valamikor évekkel ezelőtt elkezdtem, amelynek azóta alkalmazottja vagyok. Gondolkodásom és érzéseim kifinomultak, de mi szükség erre a túlzásra: „egy életet végigírni”, mint megbízott, programok által felbékelt munkatárs. Az irodalom kényszerei elhasználják azt a nyelvet, amelyben nem lehet nyugvópont, hely nélkülem. Vállalni a némaságot – gondoltam. A lassan ereszkedő gép reménykedését, a félig üres repülőgép nyomasztó csendjét, hogy nem hangzik fel landoláskor taps. Folyosók tereltek egy épületbe, bántóan sok fény, és mindez úgy záródott össze mögöttem, „ahogy majd ezt is megírom egyszer”.

Urán

Szeretek *első* lenni vagy *utolsó*.

Az *első*t – gondolom – nem kell magyarázni, az *utolsó*t talán igen.

Nem lemaradni szeretek, hanem utolsóként megélni és lefényképezni mindazokat a dolgokat, amelyek egyszer majd eltűnnek a világból, és elérni azt, hogy legalább fényképeken fennmaradjon egy-egy elmúló vagy megváltozó látvány. Így volt ez az Eltűnő Budapesttel, és így van ez nagyon sok olyan portréval is, amelyek ma már halott emberek, művészek, barátok és mások arcmását mutatják, és örökítik meg az utókornak. Ezért is csinálom, és erre is vagyok büszke, ám nem akarom siettetni a halált. De erről szól a fényképezés. Így aztán – ha belegondolok – ebben a helyzetben utolsónak lenni is azt jelenti, hogy *első*nek.

Az URÁN sorozattal egyszerre voltam *első* és *utolsó*, bár erre csak a felvételek elkészülte után jöttem rá, amikor egyszer nézegettem őket.

Amikor 1994-ben befejeztem a mecseki szénbányászat emlékeinek fényképezését, a sorozat a SZÉN címet kapta. Azok a képek csak az *utolsó* pillanatokról szóltak (így aztán tehát az *első*kről is), és történetük megjelent a *Jelenkor* 1995. szeptemberi számában. Amikor a fényképsorozat elkészült, dr. Kassai Miklós, aki már addig is rendkívüli segítséget nyújtott a szén-fényképezés megszervezésében és lebonyolításában, azt kérdezte tőlem, nem akarom-e lefényképezni a szén- után az uránbányát is? Dehogynem, feleltem. Az uránbánya igazgatója eleinte nagyon bizalmatlan volt. De hiszen ez egy jól menő vállalat, nem fogják bezárni soha, mondta, és egyébként is, miért nem színes képeket csinál, miért fekete-fehéreket? Kassai Miklósnak kellett erélyesen közbenjárnia, hogy egyáltalán beengedjenek. Viszont én voltam az *első*, aki ezt megtehetette, mert korábban szigorúan titkos volt az uránbányászat, a szovjet piacra folyt a termelés, valami sárga massa volt a végtermék. A követ teherautók hozták be a telepre a bányából, ahová ezer méter mélyről érkezett. Ott lent soha nem voltam, nem is vágytam rá. A telepen az épületekben egyre finomabbra darálták a sziklákat, amíg lisztfinomságú nem lett a por. Ebből készítették a sárga masszát. *Yellow Cake*. Katonák őrizték a bányát, és a környék lakosságának az ötvenes évek végén, amikor a kutatás beindult, azt mondták, bauxitot keresnek. Végül aztán az uránbányászat 1995 körül egy-két éven belül megszűnt, úgyhogy én lettem az *utolsó* is, aki a bányászat és kőzetfeldolgozás helyszíneit megörökíthette. Ezek a képek jelennek meg most itt *első*ként nyomtatásban.

A Pécs környéki szénbányák több száz éves múltra visszatekintő látványaihoz képest az ötvenes és hatvanas években épült létesítményeket találtam. Egy kissé csalódtam is, mert a szén grandiózus és heroikus képeivel szemben egy unalmas betonvilágot láttam és fényképeztem. Ám ezek a látványok is nagyon pontosan tudósítottak a maguk koráról, bár itt, az uránfeldolgozóban az építé-

szetnél sokkal érdekesebbnek találtam a járműveket és a gépeket. És, ha már belevágtam, befejeztem, és később meg is szerettem ezt a képsorozatot. Akkor már annak tudatában is, hogy én vagyok az *első* és az *utolsó*.

Aztán még egy 13 perces rövidfilmet is készítettünk ugyancsak URÁN címmel a Duna Televízió Műhelyében, Durst György producerrel és Dávid András operátorral. A filmben szerettem volna nem én felvenni a képeket, és Dávid András rengeteg olyan kompozíciós megoldást kínált fel, amely nekem sosem jutott volna eszembe. A filmet 35 milliméteres fekete-fehér technikával forgattuk, négy nap alatt. Egy régi Arriflex kamerával. Mindig szerettem volna ilyen filmfelvevővel dolgozni. Csupa állóképeket vettünk föl vele. És ebben a történetben is bejött az *első* meg az *utolsó*. Ez volt életem *első* „igazi” (35 milliméteres) filmje, és az *első* közös filmünk Dávid Andrással. Amikor 1973-ban az ELTE Amatőrfilm-klubjában megismerkedtünk egymással, még én is filmoperatőr szerettem volna lenni, de szerencsére nem vettek fel a Filmművészeti Főiskolára. És bejött az *utolsó* is, hiszen 1995-ben, amikor az URÁN készült, mindenki videóra dolgozott már, és a 35 milliméteres sokkal költségesebb technika volt. Mi engedhettük meg utolsóként magunknak ezt a luxust. Kiváltságosnak éreztem magamat. Köszönet érte Durst állhatatosságának.

Mostanában, amikor vonattal megyek Pécsre, és az Intercity már majdnem befutott a pécsi pályaudvarra, amikor már mindenki veszi fel a kabátját, kinéznek az ablakon, és látom az Uránbánya hatvanas években épült épületeit elhaladni a fák mögött, és arra gondolok, hogy ebben a pillanatban ezt a titkot csak én ismerem.

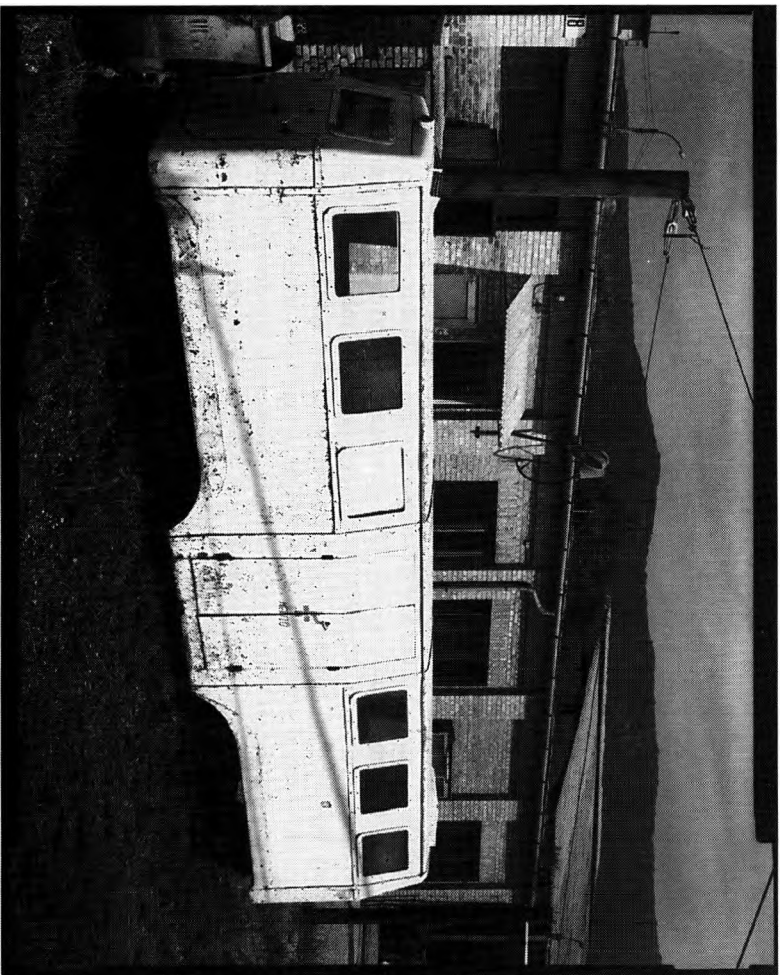

LAKATLAN SZIGET

(Rend) A rendet gyermekkoromban ismertem meg. Nem „gyönyörű képességünk”-ként, miként elvontan és némi utópisztikus naivitástól sem mentesen József Attila mondja, s nem is a kaotikusság ellentettjeként, ahogyan manapság egyre gyakrabban feldereng gondolkodásomban, hanem csupán önmagában, az élet természetes részeként. Ha felmerülhetett volna, hogy hangsúlyosan létezik, akkor talán nem is lett volna, hiszen az, ami érzékelhetővé tette, önmaga létével már tagadta is volna. De akkor nem tagadta semmi, csupán következett, a munkából, s mindabból, ami az élet része volt. Az életnek pedig leginkább a munka volt a része, ezért a munka folyománya volt, azt zárta le, abban adott megnyugvást. Nagypám szombaton délután – három óra lehetett, vagy inkább öt, nem tudom, akkor az időt is másképpen kezeltük, ezért inkább azt mondom, hogy a munkája után – felsöpörte az udvart, talán még fel is locsolta, ekkorra már minden más is elrendeződött a házban, s ezzel lezárult egy hét, pontosabban, megnyugvás következett a munkában, csak az állatok etetése maradt meg, jöhetett az ünnep, a templomba menetel, s így tovább... Innét, a mai világból viszanézve ezt tartom a legfontosabbnak: az az egy nap valóban más állapotot adott meg számukra, mint amiben a hét egészében részük volt. Egész héten dolgoztak, ahogyan vissza tudok emlékezni, reggeltől estig, az ünnepnap a munkával szemben a szemlélődés nyugalrát biztosította számukra. A hét minden napján a világgal voltak kapcsolatban, munkájuk minden apró mozzanata a természetben zajlott, most inkább szemlélődtek, megfigyelték azt, amire munka közben nem volt lehetőségük, terveztek, mit is kellene a jövő héten elvégezni, hogyan és milyen sorrendben. A templom, a mise pedig kiemelte őket, talán mondhatom így, a hétköznapiak monotonájából, a természettel való kapcsolat transzcendentális színezetet kapott, azt, amit a természetből a munka során megtapasztaltak, az áhítat szépségével gazdagították. Az egész felől nézve átélhetővé vált az, aminek a mindennapi munka során a részesei voltak, nemcsak a természetnek, de az egész világnak is a résztvevői lehettek, hiszen a létet a világ egészéből vezették le. Tudták, hogy rajtuk kívül is léteznek világok, de ezekkel nem vagy alig volt kapcsolatuk, valóban a maguk körében léteztek, ezért is volt fontos, hogy kapcsolatot találhattak a világot alakító erőkkel. Az ünneplő öltözet, a templomba menetel, a találkozások, az áhítatos éneklés, s a mise utáni, ebédig nyúló beszélgetések mind hozzájárultak ahhoz, hogy az ünnep valóban *része* legyen az életnek, munka fölé emelkedés, miközben a munkát is értelmezte, segítette. Mindeközben nemcsak fizikai, de lelki megnyugvás, leginkább talán azért, mert az a világ, amelyben éltek, biztos világ volt, természetes alapokon nyugodott, az általuk teremtetett ünnep – s az ünnep kísérlőjeként a rend – maga is a világuk része volt, ezért semmiféle kétely nem merült fel vele kapcsolatban. Szeretném remélni, hogy valóban megnyugvást adott számukra, mert arra szükségük is volt: nemcsak az örökös munka miatt, hanem azért is, mert a külső világ az ő életükbe is beleavatkozott, s olyan terheket rakott rájuk, amelyekkel nehezen birkóztak-birkózhattak meg...

Nem eszményítem, nem is eszményíthetem azt a világot, tizennyolc éves koromig benne éltem – erről később még mondok pár szót –, ismerem-ismertem árnyoldalait, nehézségeit, leginkább pedig mélyen éreztem – már gyerekkoromban is –, hogy a hagyományosként értelmezett paraszti világ a generációk váltásával eltűnik, felszámolódik, s

mindig megvettem azokat, akik kívülről nézve felmagasztosították, eszménnyé avatták ezt a szegénységgel, nélkülözésekkel sújtott világot. Még ennél is pontosabban szeretnék fogalmazni: világéletemben utáltam azokat, akik művi világot teremtettek, hamis kiindulópontból hamis válaszokat fogalmaztak meg a maguk, leginkább azonban mások számára, s eszményként jelenítették meg azt, ami az ő korukban már nem lehetett eszmény. Más azonban az, ha egy régi világ sajátosságait, értékeit próbáljuk megkeresni, s ezeket a sajátosságokat hasonlítjuk össze mai életünk jellemzőivel. Különösképpen más, ha a két korszakot – az egyszerű voltat és a mait – magunk is megéltük-éljük, így az összehasonlítást könnyen elvégezhetjük. Példaként említem: akkora nyugalmat, mint ami az említett szombat délutáni söpréssel-locsolással bekövetkezett, azóta sem éltem meg. Nem visszavetítés ez, nem egyszerű visszavágyódás a gyermekkor biztonságát és nyugalmat adó világába, hanem az akkori élmény, a környezet által kialakított kép megőrzése. S jelzése természetesen annak is, hogy a mi ünnepeink – mondhatom így is: az ünnep és az ünnephez megteremtett rend – már nem a munkával és a természettel összhangban zajlanak, a belső világ kételyei, vívódásai mindegyre rávetülnek az ünnepre...

Nagyszüleim földművesek voltak, házzal, kerttel, földdel, lovakkal, állatokkal. Az, amit a falu, a hagyományos paraszti világ szétesésének nevezünk, az ő életükben kezdődött meg. Soha nem végeztem családtörténeti kutatásokat – feltehetően azért, mert a közösségiség, a kollektívum sorsából leszűrhető tapasztalat mindig fontosabb volt számomra, mint az egyéni sorsokban megragadható sajátosság –, ezért csak sejtem, vagy sejteni akarom, hogy az ő őseik is, mindkét ágon, földműveléssel foglalkoztak. Az esély adott erre: ezen a Sopron – vagy azt is mondhatom: Bécs – alatti tájon mindig nagybirtokok voltak, a népmozgás, összehasonlítva az ország más részeivel, viszonylag kicsi volt, minden az állandóságot sugallta itt, s hát azt sem feledhetem, hogy a falu régi térképe arra a területre, ahol nagyszüleim háza állott, jobbágytelkeket jelöl... Úgy képzelem, hogy az ő családjuk két ágának tagjai – nálunk ez már másként volt – ezen a részen éltek, s őseim élete-évszázadokra visszamenően a földhöz kötődött. Azt a nyugalmat, sorssal való megbékélést, ami nagyszüleimből áradt, más nem is magyarázhatja. Ha lett volna akár csak egyetlen ember is az elődeik között, aki kilépett ebből a rendből, annak az emléke megőrződött volna. De említeni sem említett ilyet soha senki...

Ennek az állandósultnak hitt világnak a szétesése a nagyszüleim életében kezdődött. Az ő életük már nemcsak az évszázadokon keresztül kialakult rend szerint történt meg, hanem a külső világ is formálta, alakította azt. A századdal voltak egyidősek, átéltek az első világháborút, egyikük testvére Amerikába került, egy másik testvér – minden családtag azt mondja: reá hasonlítok a legjobban – a Don-kanyarnál halt meg: szabadságon volt itthon, az utolsó vonattal ment vissza szolgálati helyére –, tíz gyermekük közül öt maradt életben, közülük edesanyám halt meg, hetvenegy évesen – ötükből ketten Pestre kerültek, tehát kiléptek a falu közösségéből, aztán jöttek a szövetkezetesítés hullámai, az én kisgyerekkoromban nagyapám már tsz-tag volt, de akkor is az, ami világéletemben, fogatos, a saját lovait vitte a tsz-be. Bármilyen erővel ostromolták a század hullámverései azt a világot, amelyikben éltek, kibillenteni semmi nem tudta őket: megmaradtak annak, aminek születtek, általuk ismerhettem meg ezt a hagyományokban gyökerező világot.

(Értékek) Soha nem laktunk velük együtt, mégis, ha házra, vagy kertre gondolok, akkor első emlékként mindig az ő házuk és kertjük jut eszembe. Pontosan le tudnám rajzolni az első szobát, a konyhát a kemencével, a kamrát, az udvarban a háztól oldalt lévő nyári konyhát, a ház mögött a „gazdasági” udvart, az istállóval, szalmakazalal, aztán hátul a kertet a különböző bokrokkal, gyümölcsfákkal. Különösen ez a kert volt gazdag, burjánzott a növényzet, még a kerítést is befutották a különböző indák, a kerítés mögött pedig külön világ kezdődött, a kanyargó, más kertek között vezető vékony úton el lehetett jut-

ni a kocsmába, ennek udvarán rendezték a búcsúi mulatságokat, a kocsmá pedig már a Fő utcára nyílt... Így visszagondolva nagy gazdaságnak tűnik ez, főképpen ha hozzáveszem a különböző állatokat is, nem tudom, hogy a munkát mikor végezték el, mert nagyapám járt a „mezőre” is dolgozni – akkor, amikor az emlékeim visszanyúlhatnak, az ötvenes évek legvégén, a hatvanas évek elején, már tsz-tagként. A mező nem volt messze, az utca másik oldalán lévő házak kertjei már oda nyíltak, én azonban alig-alig jártam itt. Talán egyszer-kétszer mentem ki a határba, nem volt ott semmi dolgunk, ha náluk voltunk, akkor inkább az udvaron, vagy a kapu körül játszottunk. Innét figyelni lehetett az utcát, közben biztonságban voltunk... A gazdaság a mából nézve nagy volt, akkor természetes méretű, szinte mindent maguk állítottak elő, ha jól emlékszem, tejért se mentek a csarnokba. Az otthoni kert, a mi házunk körüli már kisebb volt, a ház előtt és mellett virágok, hátul bekerített udvar az apró állatoknak, s utána jött a „föld” egész a rétig, ezt műveltük, nagyobb részt ástuk, s benne természetűtük azt, amit kellett. Tanulságos lenne összevetni, hogy szervezetében miképpen egyszerűsödött nagyanymék kertje és ház körüli gazdasága a szüleim által létrehozott kerthez (általános volt ez: az egyik „modell” a század első felében-közepén alakulhatott ki, a másik már a hatvanas években). Ha ehhez hasonlítom a mi, inkább csak kilépésre, pár lépés megtételére alkalmas kertünket, akkor láthatjuk, hogy a generációk egymásra következő életében milyen változások következtek be. Nagyszüleim még a földből (a ház körüli gazdaságból és a mezőből) éltek, szüleim a jövedelmüket egészítették ki a mindennapi élethez szükséges otthoni előteremtésével, mi inkább a magunk „hedonista minimalizmusát” elégítjük ki a kert kultuszának, és a kertnek az ápolásával, miközben nyilván ezzel is emlékezünk elődeinkre. (A „hedonista minimalizmus” kifejezést Konrád György használja a maga bodzabokor melletti üldögélése kapcsán, én is érzem, hogy többre, nagyobbra is vágyunk az életből, valódi kertre, cselekvésre, térre, ám szinte belemennekünk – s mekkora örömmel, boldogsággal – a számunkra még adottba.) A mi gyermekeink már aligha ragaszkodnak majd a kerthez, a földhöz, már most sem teszik ezt, ha „ki akarnak kapcsolódni”, akkor utazni fognak, s fogyasztókká válnak visszavonhatatlanul, mi is azok vagyunk már, csak még a hozzá kapcsolódó magatartásmintákat nem vettük át...

Így tűnik el, számolódik fel egy világ a történesek fonalán. Modernizációk, köztük erőszakos modernizációk sora kísérte ezt a folyamatot, mégis három köztes generáció élete, életének ideje kellett ahhoz, hogy mindez megtörténjen. Ha kívülről, elfogulatlanul szemlélem ezt a folyamatot, akkor azt látom, hogy a dédszülők és a dédunokák világa között már nincsen kapcsolat, a mostaniak az ő világuk egyetlen elemét sem ismerik már, így az ahhoz való viszonyukat sem tudják tisztázni... Félreértés ne essék, én is kiléptem abból a világból, a legteljesebben inkább csak apró gyermekként éltem benne, s bárhogyan is nézem, nem maradhattam volna benne, mert az az én életemben már a bezárkózást jelentette volna, mégis fájdalmat érzek, ha annak a régi világnak az eltűntére gondolok. *Ház – kert – rét – folyópart – tó:* bármerre is megyek, s bármit is látok, ezek a jelenségek úgy élnek bennem, ahogyan otthon megismertem őket. S most már csak a belső világomban léteznek...

S nemcsak ezeknek az alapvető jelenségeknek az ősképet őrzöm magamban, de a magam számára alapvetőként elfogadott erkölcsi kategóriákat is ebből a világból eredeztetem. Rakosgatom az emlékeket. Nagyszüleimre a hatvanas éveikből emlékszem, az első velük kapcsolatos emlékeim ebből az időszakból származnak, egyetemista voltam már, mikor nagyapám, majd nagyanyám meghalt; bárhol voltunk is, ha hazamentünk, akkor mindig elmentünk hozzájuk, sokat beszélgettünk, mindig azt mondták, úgy kell élnünk, hogy méltók lehessünk a világra, hogy a világ elfogadjon bennünket. Ez élt benne abban az egyszerű mondatban, hogy aztán jó legyél, kisfiam, s ez abban a kérdésben is, hogy hogy vagyunk, mit csinálunk, elfogadják-e azt, amit csinálunk. Ez a felfogás –

alapelv – nemcsak a közvetítőkön keresztül, hanem a tőlük hallott szentenciák következtében szivárgott át az életembe. Úgy kell élni, hogy a világ befogadjon bennünket, hogy megértsük a világot, s ha lehet, hozzátegyünk valamit...

Ez a türelmes, a világgal megbékélt kapcsolatot tartó magatartásmód miképpen alakult ki, milyen összetevők segíthették a kialakulását? Nem tudom, a sötétben tapogatózom, történelmi olvasmányaimat, az irodalom által kialakított „lélektani” tapasztalataimat kell segítségül hívnom ahhoz, hogy erre a kérdésre bármit is mondhassak. Kialakulásához egyéni-alkati vonások ugyanúgy hozzájárulhattak, mint történelmi-társadalmiak. A család története kapcsán nem véletlenül említettem korábban a vélt, hosszú évszázadokra terjedő földművelő létet. Generációk sorában az azonos rendben való élet türelmességet, megnyugvást alakíthat ki. A táj birtokosai, az Esterházyak, a Széchenyiek, a Felsőbüki Nagyok, a Bezerédiak is a reformerek közé tartoztak, békésebb, kiegyensúlyozottabb élet lehetett a birtokaikon, mint másutt. A katolicizmus is segíthette a világ rendjébe való belenyugodást, ennek a rendnek az elfogadását. (Gyermekkoromban egyetlen református család élt a faluban, az állomásfőnök családja, ők nyilván más-honnet kerültek ide. Nem mond ennek ellent az sem, hogy miként az a tudós könyvekből kiderült, amikor a Nádasdyak kezére került a falu, akkor egy évszázadig református volt mindenki, nyilvánvalóan követték a falu urának vallását. A falu vallásossága egyébként messze földön híres volt, mikor Bálint Sándor kérdésére elmeséltem, honnet is származom, Sándor bácsi egyből a szeredi kápolnáról kezdett el beszélni...)

(*Távolság*) Mindezek mellett is inkább kívül éltem a falun, mint belül. Csak a legrégebb emlékeim között találok olyat, amelyik a „klasszikus” falusi élet keretein belül gyökerezik. Kukorica-fosztás, pár, régi, nyugodt, kimért disznóölés, reggelivel, tízóráival, vacsorával, a zsírt csak másnap délelőtt sütötték ki – később, már a jóval praktikusabb disznóvágások jöttek, a legvégén, otthon, már pár óra alatt lezajlott az egész, mindenki tudta, mit kell csinálnia, célszerűbbé, gépiesebbé vált minden... Voltak búcsúk, nagy összejövetelek, a pestiek hazajöttek, kisteknőnyi süteményt sütöttek előtte, este pedig mulatság volt – ennyire emlékszem, nem többre. A régi falu életéből is ennyi őrződött meg bennem... Szüleim – s nemcsak ők, gyakorlatilag az egész nemzedékük – kiléptek ebből a hagyományos életből, a mező helyett a gyár közelében építették fel a házukat, mégiscsak volt ezen a vidéken valamiféle „szerves” fejlődés, a másik faluban már a múlt század végén cukorgyár épült –, kenyérkereső foglalkozásuk volt, még ha édesanyámnak csak telente, kampány idején a gyárban, a kertet mellette művelték, valójában már nem a földből éltek. Mi, gyerekek meg már nem is nagyon tartottunk kapcsolatot a földdel, tanultunk, a városba jártunk iskolába, s csak délutánonként dolgoztunk, ha úgy hozta a nap, a kertben. A legnagyobb élményem a tanulással kapcsolatos: senki nem mondta, hogy mit tanuljunk, azt se, hogy hogyan, ellenőrizni sem ellenőriztek bennünket, csupán azt mondták meg otthon, hogy nekünk, gyerekeknek tanulnunk kell, másképpen nem találhatjuk meg a helyünket, s mi tanultunk, ezen a téren soha senkivel nem akadt semmiféle gond. Nem zárult be a paraszti világ, őrizte a nyitottságot, ennek köszönhetjük, hogy kiléptünk belőle... S ennek azt is – ezt ma már bánom –, hogy a paraszti munkából szinte semmit nem tanultunk meg, én legalábbis semmit, amiben semmi meglepő nincs, mert a paraszti lét vagy sorssá válik, vagy pedig nem is valódi paraszti élet az... Az én életemben, s a mi nemzedékünk életében már nem válhatott sorssá, nekünk már el kellett jönnünk a faluból...

Az én kilépésem az olvasással kezdődött. Gyermekkoromban sokat olvastam, többet mint ma, pedig most az olvasás a kenyérkereső munkám. Érdekes módon egyből a jó, a mások által is elfogadott „értékes” irodalommal kezdtem, kezdetben nyilván nem értettem belőle semmit, de rövidesen teljesen lekötöttek a könyvek. Nagy könyvtár volt a fa-

luban, szinte végigolvastam az egészet, klasszikusokat és nem klasszikusokat egyaránt. Hamar rátaláltam a faluval kapcsolatos könyvekre is. „*Úr ír, úr ír*” – olvastam Szabó Pálnál, s én nagyon nem akartam úr lenni, de azt is tudtam, hogy tanulnom kell, mert valamit el kell érnem, a földből pedig nem lehet megélni. (Az első könyv, amire emlékszem, nagymaméménál akadt a kezembe, egy puhatáblás magyar költészeti antológia volt, ma már értem ezt a kifejezést, akkor nem nagyon tudtam vele mit kezdeni, olvastam belőle a verseket, de leginkább a jegyzeteket, itt találtam rá arra a mondatra, hogy „*Petőfi Sándor 1849. július 31-én hősi halált halt a segesvári csatáján*”. Ezt a mondatot egy életre megjegyeztem. S ebben a könyvben találtam rá az akkor még rejtélyesnek tűnő sorokra: „*Hej, Rákóczi, Bercsényi, Bezerédi / Magyarok vitéz vezéri*”. Ez nagyon fontos volt nekem, nagymamémé ugyanis a Bezerédi utcában laktak, s ez a verssor vagy töredék mintha egyből a magyar történelemhez kapcsolta volna az egész akkori világomat. (Lám, voltak függetlenségi hagyományok, nemcsak reformerek éltek arrafele, még egyetlen család történetében is találhatunk példát mindkettőre. A Bezerédi-családról egyébként csak jóval később, az egyik utolsó otthon-létemkor, közvetlenül a házunk eladása előtt, amikor még volt hova hazamenni, tudtam meg többet, amikor Fried István invitálására egy Bezerédi István-konferenciára csöppentem be. Később a konferencia anyaga könyv alakban is megjelent, ezt a könyvet őrzöm, s utólag is büszkévé tett, hogy – mint megtudtam – a reformkor Bezerédije a mi falunkból költözött Szekszárdra, s így lett országgyűlési követ, s hogy Mészöly Miklós Szekszárdon ugyanúgy a Bezerédi Istvánról elnevezett utcában született, mint ahogy nagyszüleim is a Bezerédi utcában éltek...) A körülvevő világ szép családi neveit – Bokori, Megyeri, Lendvai – is a történelemmel kapcsoltam össze, úgy gondoltam, főleg a Bokori és a Megyeri nevek kapcsán, hogy ezek a régi magyarság idejéből valók, s ez büszkeséggel töltött el. Azóta sem végeztem családtörténeti vagy névtani kutatásokat, ez is olyan előfeltevés volt, mint amilyen a család ősi paraszti eredetéhez kapcsolódott. De volt, s ezért le kell írnom...

Érdekes világ volt az: emlékszem, ültem a konyhában, olvastam, közben pedig hallgattam a rokonokat, a házba betérőket. Itt is voltam, ott is voltam, egyszerre két világban éltem benne, s az a világ, amelyikről olvastam, inkább volt paraszti, mint ami akkor már körülvelt. Leggyakrabban, háromszor vagy négyszer is elolvastam, egészen gyerekként, Reymont *Parasztokja* volt a kezemben. Szinte a könyvekből tanultam meg, milyen a paraszti világ, mert a mi családunk élete már erősen különbözött attól, amit olvastam. A nyugalmat, a kiegyensúlyozottságot, az idővel való együttélést akkor már nem tapasztaltam: a városba jártunk be a gimnáziumba, sokszor még tejet is onnét hoztunk, esténként már a tv-t néztük, csak a háttér volt paraszti: föld, mező, tér vett bennünket körül, de az életünk már egészen más volt, mint a nagyszüleinké. Mindig becsültem azokat, akik egy világban teljesen benne voltak, s annak a világnak a törvényei teljesen kitöltötték az életüket, a mi életünk már nem ilyen volt. Ezért aztán most azt gondolom, hogy valójában nem értek semmihez, mert azokat az alaptevékenységeket, amelyeket gyerekkorukban a szüleim megtanultak, én már nem gyakoroltam. Nem szakma volt az, nem egy szakma mesterfogásairól van szó – egyébként egyetlen szakmát sem sajátítottam el, azt, amit ma csinállok, nem tartom „szakmának”, bár itt is léteznek azok az „alapfogások”, a szakmaisághoz elengedhetetlen sajátos törvények, amelyek ismerete nélkül létezni sem lehet –, hanem a mindennapi élet megéléséhez szükséges fogásokról, az állattartás, földművelés, faültetés, oltás, metszés alapfogásairól. Kaszálni sem tudok, mert akkor, amikor kaszállhattam volna, nekünk már nem kellett kaszálnunk. Nem volt mit.

A könyvek jobban érdekeltek, mint az engem körülvevő világ, ezért aztán nem nagyon igyekeztem, hogy ebből a világból bármit alaposabban megismerjek. A könyvek mások voltak, még az is érdekesebb volt, ha a faluról írtak benne, színesebbnek, megismerendőbbnek mutatkozott a természetes életnél. Ma már sajnálom, hogy nem sajátítottam

tam el azt, amit akkor még el lehetett volna sajátítani, s talán a tudatosított hiányok miatt gondolom úgy, hogy nem értek semmihez. S talán az engem körülvevő világ gyakorlatiassága miatt nem foglalkoztam sohasem az értelmiségi létből fakadó elméleti kérdésekkel sem. Soha nem kötöttek le az értelmiség hivatásával kapcsolatos dilemmák, viták, az értelmiséginek nincs más feladata, mint hogy gondolkodjon az eléje kerülő kérdéseken, s ha véleménye van azokkal kapcsolatban, akkor annak adjon hangot, ezt így gondoltam mindig, ezért aztán a magam szakmájának fogásairól nem beszélek, de annak a régi világnak a megfigyelései, tapasztalatai egyre jobban, fájoan hiányoznak...

(Küzdelem) Ha az otthoni életre gondolok, mindig a küzdelem jut eszembe legelőször. Több, más volt ez, mint a munka. Dolgozni nyugodtan, kiegyensúlyozottan is lehet, de nálunk ez a kiegyensúlyozottság hiányzott... Nemcsak nálunk, az egész faluban többen dolgozott mindenki, mint amennyi az ember számára hasznos lett volna. Ott és akkor a megélhetésért, az elemi szinten való boldogulásáért küzdöttek, nemcsak mi, hanem az egész falu, s ennek a küzdelemnek a feszültsége őrződött meg bennem máig... Nem véletlenül jutott eszembe a szigligeti télről, a Balaton jegén megtapasztalt szélről az egész otthoni világ. Akkori életünk az elemekkel való küzdelemben zajlott, összhangról, megbékélésről szó sem volt, az elemek uralkodtak az életünkön. Valamennyien ismertük az elemeket. Felnéztünk az égre, s megmondtuk, mikor lesz eső, hány perc kell még ahhoz, hogy hozzánk is elérjen. A távoli, a soha nem látott hegyekről hideg szelek jöttek hozzánk, gyakoriak voltak a szélviharok, volt amikor száznegyven kilométeres sebességgel is fújtak, a szobában hallgattuk a kint süvöltő szeleket, hosszú, hideg telek voltak, emlékszem arra, hogy még a vonat-közlekedés is elakadt egy hétre, s azt sem felejttem el, ha a kúthoz mentünk vízért, akkor a ház sarkán az orkán erejű szél szinte visszadobott bennünket, s az egész testünkön keresztülfújt... Uralkodtak rajtunk az elemek, de legalább kapcsolatban voltunk velük, éreztük létüket, mondom mai eszemmel... Ha egész nap, s napról napra kint dolgoztam volna a mezőn, lehet, hogy még ma sem mondanám ezt. Én is megtapasztaltam a fizikai munkában való fáradtságot, nem csak a jólesőt, hanem azt is, hogy az ember dagadtnak, óriásinak érezte a kezét, s annyira kimerült volt, hogy semmit nem tudott csinálni, de én mindig csak rövid ideig dolgoztam, mindig látszott a munka vége, tudtam, hogy délután vagy holnap reggel már mást fogok tenni, vagy ha nem holnap, akkor a jövő héten, vagy ha a nyári munkáról volt szó, akkor ősszel. Mindig látszott valami kiút, s mindig tudtam, hogy rövidesen könyvet veszek a kezembe, s akkor már egészen más világban fogok létezni, de azok számára, akik örökre benne éltek, nem volt kiút, nem volt semmiféle kapaszkodó, tették a dolgukat szinte folyamatosan. Ma is látom magam előtt azokat, akik az öregséghez elérve kiültek a ház elé a padra, nézték, hogy a náluknál fiatalabbak mennek dolgozni, aztán már a padon sem ültek, a folyamatos munka után csak ez a rövidke üldögélés maradt számukra az életből. Nemzedékek éltek le így életüket, folyamatos munkában, egymást követve...

De nem a folyamatos munka volt a legriasztóbb. A paraszti munkának – ma is így képezem, s nincs már, akit megkérdezhetnék, hogy valóban így van-e – mégiscsak megvan a maga természetes ritmusa, s ehhez hozzátartozik a kimerítő munka is, s a pihenés is, a klasszikus irodalom legalábbis ezt sugallta, de akkor, amikor én néztem körül a világban, már egészen másról volt szó. A megélhetést a természetes paraszti munka már nem biztosította, sem a tsz-taggá vált nagyapámnak, sem a gyár körül letelepedő szüelimnek, sem másoknak: jött a háztáji, jött a más természetű munka, s a munka utáni földművelés: folyamatosan két világban éltek, két világ törvényeinek igyekeztek megfelelni, s ezzel abban a régiiben való otthonosságukat is elveszítették. Nem egyszerűen a folyamatos munka tette őket tönkre, hanem az, hogy a folyamatos munka mellett kellett egy másik világ törvényeit megismerniük, a házukat felépíteniük... Édesanyám telente a

gyárban dolgozott, három műszakban, hetenkénti váltásban. Az éjjeles héten nappal nem tudott aludni, ezért azt a hetet szinte alvás nélkül dolgozta végig, ma sem értem, hogy volt ehhez ereje. (Középiskolásként minden nyáron egy kubikus brigádban dolgoztam, reggel héttől háromnegyed ötig, általában betonoztunk, talicskában toltuk a betont, egész nap, úgy elfáradtam minden nap, hogy esténként már a kezemet sem tudtam felemelni, a brigád hatvan év körüli tagjai viszont hajnalban a mezőn kapálással kezdték a napot, s munka után egyből mentek újból kapálni... Így alakult át a falu, ezek voltak a sokat emlegetett belső tartalékok. Külső segítség ebbe a világba nem érkezett, a modernizáció kényszerei ugyan kívülről jöttek, de az átalakuláshoz a falu, nemcsak a miénk, másík se, semmiféle segítséget nem kapott... A megkésetttségnek, a korábbi változtatási kísérletek elakadásának volt a következménye mindez, de hát azok, akiknek ez a sors jutott, semmiről nem tehettek, csak követték a számukra kijelölt ritmust, s mindenért megdolgoztak, szinte büntetésként.)

A falu erős köteleességtudata nélkül mindez nem történhetett volna meg. Tudták, mit követel meg a föld, mit követelnek meg az állatok, évszázadok múltak el szinte változatlan rendben, a közösségnek kialakultak a maga szokásai és törvényei, igyekeztek ezeknek megfelelni, s közben egy másik, egészen új világ jelent meg körülöttük. Nemcsak politikai vonatkozásban, bár az ideológiai küzdelem még az én eszmélésem időszakában is nagyon erős volt, ne felejtjük, a hatvanas évek elején vagyunk, a tévesztés utolsó időszakában, de ezzel a falu nem törődött, teljesen idegen volt tőle, talán értelmezni sem tudta, mindig megvoltak azok az emberek, akik elmondták és megtették, amit el kellett mondani és meg kellett tenni, ennél jóval nagyobb lehetett a modernizációs kényszer, nagyobb, szebb házat kellett építeni, a városban új ruhák jelentek meg, a gyerekek városi iskolákba, gimnáziumokba, technikumokba jártak, s mindez pénzt követelt, pénzért adtak mindent, abból, ami a ház körül termett, nem lehetett megélni, eladni ugyanis nem lehetett, inkább csak élni lehetett a segítségükkel otthon, de a pénz megjelent az életükben, s egészen más követelményei voltak, mint annak, ami addig körülvette őket... Ezért volt a munkán túlnövő küzdelem, ezért volt az állandó feszültség, a folytonos vibrálás. S még mindig úgy érezték, hogy a világ alatt élnek, hogy a világ fejlődési vonalába még mindig nem kapcsolódtak be, s nem vehetik ki belőle a részüket sem. Egyetemistaként olvastam Németh László *Emberek a nemzet alatt* című írását, Tamási, Illyés, Veres Péter munkáiról: egyből értettem, hogy miről van szó. Még engem is úgy neveltek, hogy létezik a mi világunk, s létezik egy másik, mi abban nem vehetünk részt. Ha édesanyám újabb barátainkról, ismerőseinkről kérdezett bennünket, akkor a legvégén mindig feltette a kérdést: Gazdagok-e? A gazdagság kifejezés sohasem csak az anyagi jólétet jelentette az ő szóhasználatában, hanem a nyugodtabb, könnyebb, az övénél kiegyensúlyozottabb – kevésbé kiszolgáltatott – életvitelt is. (Ha társadalomtörténeti elemzést akarnék írni, akkor azt mondanám, hogy a szocialista berendezkedés így telepedett rá a hagyományos társadalmi tagolódásokra, struktúrákra.) Ma is sokszor érzem még: kívül vagyok a világon, ez most már „csak” azt jelenti, hogy a korábbiól különböző világba az ösztöneimmel nem nőtem bele...

(Munka) Hanem a munkát megszerettem, már gyermekkoromban. Nem történhetett másként, nálunk minden a munkával függött össze, mindenért, a legelemibb eredményért is meg kellett küzdenünk. A munka, a munkához való viszony volt az egyedüli értékmérő. S nemcsak sokat kellett dolgozni, hanem jól és szépen is. Az esztétikum – mit tudtam akkor még erről – csak gyakorlati vonatkozásaival jelent meg ebben a világban. Szépen kellett ásní, utána elgereblyézni a földet, szépnek kellett lenniük a virágoknak az ágyásban, szépen kellett falat rakniuk a kőműveseknek, mert a világ így követelte meg. Nagyon egyszerű világ volt ez, de annak, amit csináltunk, meg kellett felelnie az elvárá-

soknak. Az embereket a munkájukon keresztül ítélték meg, a zárt közösségek – ilyen volt a miénk is – kinyílása éppen hogy csak megkezdődött, aztán gyorsult, visszavonhatatlanul, addig azonban, míg ez nem következett be, alapvető normákat szabott tagjai számára. Mivel az élet minden mozzanata a közösség előtt zajlott, a munka színtere a külső tér volt, mindenki látta azt, hogy ki hogyan dolgozik, milyen kedvvel, milyen erővel végzi a munkát, s azt is, hogy mi lesz a munka eredménye, mert már a földön látszott az, hogyan művelték meg, de ha azonnal még nem is derült volna ki minden, akkor kiderült pár hét, vagy pár hónap múlva, a természet törvényei megkövetelték a gondos munkát, az alapos előkészítést. Hosszabb időszakok alatt a közösség értékmérő rendszere pontosan, mindenféle torzulástól mentesen „működik”, a családok és a családokon belül az emberek helyét pontosan meg tudták határozni. A családok melléknevei jelölték ezeket a „meghatározásokat”, nem beszélve arról, hogy a közösségi emlékezet sokáig, nagyon sokáig őrizte akárcsak egyetlen kilengés emlékét is, így a „normáknak” való megfelelés követelménye kényszerítő erőként hatott. De nemcsak a munkájuk alapján ítélték meg az embereket, pontosabban – fenntartva mindazt, amit eddig mondtam – nem egyszerűen a munkájuk alapján, hanem a „boldogulásuk” alapján, kulcsszó volt ez nálunk, azon, hogy mentek-e előre, jutottak-e egyik napról a másikra előbbre. Egyszerű, de pontos mérce volt ez: a közösség látta mindenkinek a házáat, tisztában volt mindenkinek az életkörülményeivel, kis túlzással még azt is tudta, hogy mit esznek ebédre és vacsorára, tudta, hogy a gyerekeik hol tanulnak, mennyibe kerül a taníttatásuk, így azt is meg tudta állapítani, hogy ki „mire” jutott a munkája révén. Mert csak a munkával megszerzett boldogulásnak volt meg a becsülete, külső erők kezdetben egyébként alig-alig hatottak, még az én gyerekkoromban is inkább csak politikaiak, vagy az ezek alapján a tsz-ben szerzett előjogok. Kíváncsi lennék, mit szólnának a mai világhoz, amikor a korábbiaknál jobban áthatja az egész társadalmat a spekulatív alapokon nyugvó haszonszerzés... Nálunk gyakorlati és közösségi szempontok érvényesültek az élet legapróbb mozzanataiban is, nem kevés, a gyakorlatiaságból következő céltudatossággal, enélkül, vagyis a boldogulást megcélzó következetesség nélkül a falu közössége – ami így elvontan talán nem is létezett, de a belőle fakadó elvárásokat, kényszerítő erőket mindenki érezte –, nem tudott volna kapcsolódni ahhoz a külső világhoz, amelyik egyébként nem nagyon vett róla tudomást, inkább hagyta csak, hogy az élet a maga törvényei szerint megtörténhessen...

A munka mindent kitöltő szerepét érzékeltük, kapcsolódtunk hozzá – de mentesültünk is alóla. A mi életünk már más törvények szerint zajlott, tanultunk, minden nap a városba utaztunk, időnk sem maradt a naponkénti otthoni munkára, s szüleink elfogadták, ahhoz, hogy a magunk választotta területen „boldoguljunk”, időre, olvasásra, elmélyülésre van szükség. Kiléptünk – kiléphettünk tehát a napi munka kényszeréből, de csak azért, hogy egy másik kényszerben találjuk meg a helyünket. Most nem a tanulásra gondolok, kedvvel tanultam mindig, azok a kényszerek pedig, amelyek a mai középiskolások életét jellemzik, nálunk még nem érvényesültek, az olvasásba pedig szinte belemenekültem, fontos volt számomra mindig, a megnyugvást ma is akkor találom meg, ha egy-két órát nyugodtan, megszakítás nélkül olvashatok, hanem arra, hogy folyamatos, hasznos, célképzet nélküli tevékenység nélkül el sem tudom képzelni az életemet... Nemcsak én, a testvéreim sem, s gondolom, mások sem, akik ebből a világból jöttek, valamit, ami egy nagyobb egészhez kapcsolódik, mindig csinálnom kell, valami olyat, aminek közvetlen „haszna” van, praktikus haszna, vagy rendet kell raknom magam körül – el kell rendeznem a világot –, vagy el kell olvasnom egy könyvet, valamiről tudnom kell, amiről addig nem tudtam, vagy éppen írnom kell... Az üres, az önmagában és önmagáért létező idő nem létezik számomra, a játék is csak addig létezett, ameddig sportoltam, ma már nem találom meg azt a teret, amelyiket játékkal lehetne kitölteni... Teher ez, ma már teher is, hiszen „kikapcsolódásra” mégiscsak szükség van, s üresjáratokra is, külön-

nösen a magam szakmájában, de az elkerülhetetlen üresjáratokat is megpróbálom úgy kezelni, hogy meglegyen a maguk haszna. Javíthatatlan vagyok, s ezt a javíthatatlanságot otthonról hoztam...

Mondom, mi már alig-alig dolgoztunk a mezőn, nagyszüleim földjén talán nem is, akkorra, mire mi dolgozhattunk volna, talán földjük sem volt, nyilván bekerültek azok is a tsz-be, arra viszont emlékszem hogy jártunk a szőlőjükbe – az Ingyen-dombon volt – kapálni, s cseresznyét szedni, a fáról jól lehetett látni a hosszú szőlősorokat. Szép, békés látvány volt... Dolgoztunk a magunk bérelt földjein, emlékszem egy napra – tíz-tizenegy éves lehettem –, amikor egész nap szedtük a kukoricát, egy másikra, amikor a krumplit töltöttük Nyárosban, jó hanyi feketeföld volt, estére a pólusainkba is beleette magát, alig tudtuk kimosni, ennyire emlékszem konkrétan, s arra, hogy az egész napos munkában nagyon elfáradtunk... Mi inkább otthon dolgoztunk, a kertben. Tanultunk, az egész család becsülte, hogy mást csinálunk, de így is megvoltak azok a tennivalók, melyeket nekünk kellett elvégezni. A család nem egyszerűen közösségben létezett, méghozzá olyan közösségben, amelynek az értékrendjét a munka határozta meg, de – az érzelmek mellett – önmagában is a munkán alapuló közösség volt, s így minden tagjának megvolt a feladata, ezt el kellett végeznie, a családban elfoglalt helyét az határozta meg, hogy a ráeső munkákat hogyan végezte el...

Az átalakuló idő aztán megváltoztatta a munkához való viszonyunkat. A munkát most már önmagáért fogadom el, s megnyugvást hoz számomra, ha egy-egy „feladatban” elmerülhetek, s egyre kevesebbet foglalkoztat a munka eredménye, vagy inkább az eredmény következményeként megjelenő érzelmi reagálás, az eredménynél is nagyobb élményt jelent a munka maga, akkor viszont a munkát mindig kísérte valami nehezen érthető feszültség. Mintha mindig siettünk volna, hogy befejezzük, mintha mindig kapkodtunk volna, hogy valami mást csinálhassunk. Nem tudom mással magyarázni ezt a folytonos, feszültségekkel kísért állandó sietséget, kapkodást, minthogy két világban élünk egyszerre, s az egyik nem engedte, hogy a másikkban teljesen elmerüljünk...

(A föld illata) A kerti munkák közül az ásást szerettem a legjobban. Tavasszal vagy ősszel, ha ásni kellett a kertet, miután a vonattal hazaértem a városból, volt már délután négy óra is, kimentem a kertbe, és ástam egy félórát-órát. Ez a munka teljesen kikapcsolt abból, amiben addig benne éltem, rendet raktam magamban, s rend lett a földön is. Eltüntettem a gazokat, örültem, ha láttam a frissen felásott földet, egyenletes volt, friss, mélybarna, s valami egészen sajátos illata volt... Ez az illat tavasszal rántott magával a leginkább. A telek akkor még hosszúak voltak, március közepe előtt nem nagyon lehetett rámenni a földre, dolgozni mégannyira sem lehetett, ám amikor már megszikkadt valamennyire, s az ásót belemeríthettem, akkor megéreztem azt, amit talán az elődeim is éreztek: a pusztulást és a megújulást egyaránt kísérő illatot. A föld magába fogadott mindent, ám amikor ismét tavasz lett, készen állt a megújulásra...

Kevés magasztos élményt őrzök magamban, s ezek közül jó néhányat valóban őrzök is, nem beszélek róluk, ezt azonban nem hagyhatom említés nélkül. A természet körül vett bennünket, nem tűnt fel, része volt az életünknek, ezért adottnak vettük a jelenlétét, nem örültünk annyira egy új hajtásnak, ágnek, mint ahogyan ma, ha Ágival „körbemegetünk” a magunk kis kertjében. Hatalmas vegetáció közepette éltünk, a ház mellett ment le, az egész kert oldalában az árok, ez vitte a vizet az Ikvába, a kert végében volt a rét, ezután jött a patak – akkor még folyónak tudtam –, nyáron a zöld növényzet szinte teljesen beborította, a két part bokrai, fái egymásba értek, az Ikva túloldalán pedig már egy másik, kicsit idegen világ kezdődött, de azért ismertük azt is, aztán jött a Lés, ez az erdő választotta el falunkat az Esterházy-kastélytól. Fűvel borított alléi a kastély rendezett parkjának útjait folytatták, évszázadokkal korábban az egész birtokrendszer útjait úgy

alakították ki, hogy a nevezetesebb helyekre a kastélyból indulva nyílegyenes úton el lehessen jutni. Ágival egyszer még elsétáltunk a kastélyba, egy órányi sem volt az út...

Az egész növényzet – a rendezett, s a rendezettet körülvevő vad tenyészet – természetes adottságként létezett számunkra, így szépségére nem csodálkoztunk rá, van, mert lennie kell, ennyi volt az egész. Meglehet, ezért őrzök a természettel való kapcsolatomból csak pár emlékképet magamban. Emlékszem arra, hogy egyszer, amikor éppen nyári munkán voltam a nádgyárban, lovakat hajtottam az erdő alján, már a hatalmas fák árnyékában meghúzódozó úton, júniusi vagy júliusi reggel lehetett, majdnem hajnal, amikor a levegő enyhességét még a bőrünkön érezzük, de már ragyog a nap, s a természet is pompázik... Akkor pár napig azért jártam dolgozni, hogy ezt a szépséget élvezhessem. Emlékszem arra is, hogy a még erős szeptemberi napon a kert közepén végighúzódozó lugasról szedem a szőlőt, a Nap erejét és a szőlő édességét most is érzem, s emlékszem arra is, hogy egyszer, amikor már Szegedről mentem haza – mert egy idő után mi már mindenhonnet csak hazamentünk –, mennyire megdöbbsentem a virágzó almafa szépségén. Azt hiszem, a városi környezet tett fogékonnyá az otthoni világ természetes szépsége iránt, akkor pár évig, amíg erre módom volt, tudatosan figyeltem az otthoni világot. Azt remélem, noha soha nem beszélt erről senki sem, hogy szüleim, nagyszüleim megtalálták a maguk lelki békéjét akkor, amikor az elrendezett földeket, a felkötözött szőlősorokat, vagy a virágba boruló kertet látták. Másképpen nem lehetett, állandó törekvésük a rendre, az elrendezettségre biztosan kapcsolódott a szépség iránti fogékonysághoz. S ezért éreztem át édesanyám fájdalmát, amikor ezt az egész kertet, ház körüli gazdaságot felszámolta, s Pestre költözött, egy lakótelepi lakásba. Elvesztette mindazt, ami az élete volt, a növényeit, virágait, mindent...

Azt hiszem – megintcsak hiszem, mert erről sem beszélt senki, legfőljebb érezni lehetett –, a mindennapi élet nehézségei, gondoljai háttérbe is szorították a szépségre való ráfigyelést... Ünnepi állapot kellett ahhoz, hogy a gondok közepette figyelni lehessen a szépségre. Az irodalomról – merthogy az irodalom már egészen gyerekkorom óta meghatározta gondolkodásomat – ezért nem tudtam elfogadni sohasem az eszményítést. Valamikor nagyon régen, még középiskolás sem voltam talán, azt hittem, hogy egy afféle újabb *Balogh-család történeté*-ben megírom majd a mi családunk történetét, esetek, alakok, típusok lettek volna hozzá bőségesen, a falu szinte kínálta az alapvető emberi típusokat, ha egy magatartás-típus eredetét vizsgálom, még mindig az otthoni világhoz nyúlok vissza, néha pedig otthoni néven nevezek egy mai ismerőst, mert úgy cselekszik, ahogyan otthon cselekedett valaki. De azt a regényt már nem lehetett megírni: a mi családunk már széteső család volt, története már nem a falu történetéhez kötődött, mi már kiértünk belőle, ahogyan a nemzedékünkhöz tartozók is a többi családból, mindegyikünk belenőtt abba, ki megmaradva az otthoni térben, ki – s ők vannak többen – más terekbe helyezve magát, ami ma, immáron az újabb változások után van ebben az országban, s legfeljebb magában hordozza azt, amit otthonról meg tudott őrizni... A klasszikus, a régi, a falu és a közösség egészére kiterjedő paraszti életet már nem ismertük, ami érték volt benne, azt csak nyomelemeiben szedhettük össze, ezért írni sem írhattunk róla. Az utolsó nemzedék, amelyik egyszerre volt benne is, életének az első meghatározó húsz-huszonöt évében, s aztán került kívül rajta, úgy, hogy rálátása volt az egészre, a szüleim nemzedéke volt. S ennek az évszázadnak a költői, többek között Nagy László, már csak a szétesést, a régi paraszti élet széthullását regisztrálhatták. Úgy van, ahogy Ilia tanár úr mondta: *„Nagy László költészetét majd be kell iktatni Kelet-Európának abba az irodalmi folyamatába, nagy írói nevekkkel jelölhető sorozatába, amely egy osztálynak, a parasztságnak nagy történelmi változásait és válságait nyomonza, örökölte meg.”* A szétesés közepette Nagy László költészetében még a mítoszok fényével ragyogott fel az egyszerű élet teljessége. A szétesés folyamatának volt a részese a mi nemzedékünk is, úgy, hogy közben a mítosz

teremtéséhez szükséges egyetemesség-érzetet már nem tapasztalhattuk meg. Az otthoni világ természetéhez én egyébként is mindig közelebbinek éreztem az epikusságot, mint a mítoszi egyetemességet. A magam mai viszonyát az ottani világhoz talán a halászás kifejezés mutatja meg a leginkább (Oravecz Imre *Halászóemberé*-hez hasonlatosan), az emlékeket, töredékeket most gyűjtöm egybe, s most, a gyűjtögetés végén, ahogy ezt az írást befejezem, többet tudok, többre emlékezem, mint a kezdetek kezdetén. A mi világunkból eltűnt a múlta és a jövőre utaló távlat, vagy ha megjelent, akkor csak kivételes alkalmakkor, az ünnepek, természet-ünnepek magasztos pillanataiban. Ezért aztán a világszerte hatamas sikert elérő, s jelentős műveket létrehozó mágikus realizmust sem tudtam sohasem elfogadni realizmusként, az én világom földhöz ragadtabb, természetesebb és realiztikusabb volt, mint ahogy a könyvekben olvastam, magát a mágikus realizmust inkább egyfajta sajátos erőteret létrehozó módszerként szemléltem, ebben az erőterben egyszerre tűnt fel a jelenségek mellett azok archetípusa, s egyetemessé növesztett változata, ennek megfelelően pedig a mese vált uralkodóvá benne...

Ezzel nem a valóságot akarom „számon kérni” ezeken a műveken, hanem éppen arra utalok, hogy ezek a művek valóban művek, ezért nem szabad közvetlen megfelelést keresni közöttük és a valóság között...

(Szembenézés) Márait olvasva éreztem meg, hogy nekem is szembe kell néznem azzal a világgal, amelyikből jöttem, s ítéletet is kell mondanom róla – ahogyan ő is tette, amikor a maga eredetéről, a polgársághoz való viszonyáról beszélt. Márai készítése azonban kevés lett volna, annak, hogy ez a készítés „fogékony” állapotban talált, mélyebb és személyesebb okai vannak. Édesanyám halálával elszakadt az az utolsó szál, amelyik ahhoz a régi, otthoni világhoz kapcsolt, s már majdnem egy éve próbálom magamban tisztázni mindazt, amit ebből a világból őrzök magamban. Már majdnem egy éve riadtan és magamba húzódottnan járok, noha az „elszakadásom” korábban kezdődött, s végigkísérte egész eddigi életemet. Abban a pillanatban, amikor elkezdtem az írást, nyilvánvalóvá lett számomra, hogy valódi szembenézésre nem kerülhet sor – erre alkalmatlan vagyok, az ítéletmondásra pedig nem jogosított föl senki. Márai még látta a maga rendjének folytatását, tudta és hitte, hogy a „hősies polgár” adhat „új világképet és új egyensúlyt” a világnak, s ez a hit fogalmaztatta meg vele a maga ítéletét. Annak a rendnek azonban, amelyikbe én születtem bele, nem nyíltak új távlatai, nem akadt folytatása – nálánál nagyobb erők kiszorították az életből. Eltűnt az a távlat, amelyikhez mérni lehetett volna az otthoni világot, milyen szempontok alapján mondhatnék hát bármit... Sokak számára – számomra is – köddé vált az a tér, ahol felnőttünk... A parasztság feloldódott, nem egyedülként ebben a századvégi fogyasztói-szolgáltatói, egyre erősebben egyetlen kulturális (?) modellt elfogadó világban, a dolgok tíz, húsz, ötven vagy száz esztendővel ezelőtti rendje pedig már csak az emlékezetben és a néprajzi könyvekben őrződik meg.

Ha így van ez, akkor hogyan mondhatnék ítéletet azokról, akárcsak egyetlen cselekedetükről is, akik közel álltak hozzám, akiket szerettem? Ítéletet mondani nem tudok, ehelyett inkább kérdeznék tőlük, ha tehetném: vajon nem fáj-e nekik, nem fáj-e nagyon az, ami velük történt? Mert érezték, tudták, noha nem említették, hogy velük múlik el az elődeik világa, s a maguk fájdalma mellett ennek a fájdalmát is átérezhették. Volt, ami-ben nem értettem velük egyet, gyerekkoromban talán még zavart is, hogy más értékek-hez kötődnek, mint én, vagy az én nemzedékem, bántott, hogy nem úgy mozdultak a világgal, ahogyan szerettem volna, zavart, hogy az a kultúra, amelyikbe valamiképpen mégiscsak belenőttem, idegen volt az ő világuktól – de hol vannak már ezek a belső viták, ütközések... Most mintha jobban érteném őket, mint eddig bármikor. S ha, most már utoljára, felteszem magamnak a kérdést, mit is adott nekem az ő világuk, akkor azt mondom, hogy mindenekelőtt biztonságot. Azt, hogy az otthonosság érzete kialakult ben-

nem, azt, hogy a rokonok: nagynénik, nagybácsik, unokatestvérek és ismerősök hada szinte körülvelt, nem hagyott magamra. Kezdetben ezt sem tudtam elfogadni: mindenki tudott mindenkiről mindent, bárhova mentem, ismerőssel találkoztam, tudták, kinek a fia vagyok, ki a nagyapám-nagyanyám: nem önmagamban léteztem, hanem abban a széles összefüggés-rendszerben, amelyikbe beleszülettem. Amikor olvastam, tanultam, ismerősök, rokonok tértek be, beszélgettek, beszélgettünk, mintha kilépni sem lehetett volna ebből a világból. Amikor kiléptem belőle, akkor azonnal megéreztem a közösség létének hasznát. Addig soha nem üresedett ki körülöttem a világ, Szegeden megtörtént velem ez. Milyen üres, kihalt tudott lenni szombat-vasárnap délutánonként a Kárász utca is! Akkor, amikor otthon a rokonokat szoktuk meglátogatni, amikor elmeséltük, hogy mi történt velünk hétközben. Még ma is, amikor a feleségem és három gyermek vesz körül, a nagyobb ünnepek másod-, harmadnapján úgy érzem, hogy el kellene indulni, s be kellene számolni arról, hogy mi történt velünk, minek örülnek a gyerekek, minek örülünk mi. Csak úgy elmenni, beszélgetni, aztán hazajönni... Haza, már ide, hozzánk.

Régóta tudom, Tamási Áron is mondta, újabban Jász Attila írta le: *Kell egy hely*. Egy hely – Jász Attilát idézem –, *„ahol az ember otthon érezheti magát, legalább átmeneti időre, az élet mulandó pillanatainak töredékeiben, a megnyugvás reményének szilánknyi másodperceiben”*. A körülöttünk kialakított világban otthon érzem magamat, de mögöttem mégis folyton megmutatkozik az a másik otthon, s nemcsak az ottani könyvek, szerszámok, átmenekített növények miatt... A falu a Győr és Sopron között húzódó útra fűződött fel, keresztül kanyargott-kanyarog rajta a főútvonal, ennek köszönhattuk egyébként, hogy nagyobb nehézségek nélkül tanulhattunk, naponta jártunk be a soproni iskolákba, Győr sem volt messze, vonaton is csak egy órányira, de a városba csak akkor mentünk be, amikor dolgunk volt, s ha elvégeztük, akkor már mentünk is haza, a négy év gimnázium alatt egyetlen városi lakásban jártam, még az első évben, a padszomszédomékéban. Bárki hívott, inkább hazamentem, otthon volt meg a helyem. Győrben sorozáskor, tehát legalább tizennyolc évesen jártam először, akkor sem nekem volt ott dolgom, hanem az államnak akadt dolga velem... Haza általában Győr felől mentünk, de azt, hogy a falu miképpen simul bele a tájba, akkor lehetett igazán megérezni, amikor Vas felől közelítettük meg. Dombok jöttek, dombokat hagytunk el egymás után, már mintha a mi falunk tűnt volna fel, de még nem az volt, így lehetett csak megtapasztalni, hogy mennyire nem áll egymagában, mennyi társa akad a nagyobb térben... Utoljára tavaly nyáron jártunk „otthon”. Pillanatnyi időre álltunk csak meg a házunk előtt. Az új lakó magát a házat is átalakította, s a kertet is. A fákat, a kert oldalán és egyik – az árok melletti – szélén végighúzódo szőlősorokat kitépték, egységes teret hoztak létre, a földet, amelyet annyszor felástam, befűvesítették. Nagyobb teret nyertek maguknak, mint amekkora a miénk itt, jellegét tekintve azonban hasonlít ahhoz, amit mi teremtetünk meg, én mégis a régi fákat, krump-libokrokat és szőlősorokat láttam magam előtt...

Damnatio memoriae*

avagy komisszárok a Nádor utcában

„David King angol művészettörténész több mint húsz éven át gyűjtötte a Szovjetunió történelmét, a forradalom és a szovjet korszak fontosabb eseményeit, vezetőit megörökítő eredeti fényképeket és azok későbbi, retusált változatait. A hamisítások a rendszer ördögi cinizmusáról és döbbenetes egyéni tragédiákról tanúskodnak. A világhírű gyűjtemény számos képét és dokumentumát bemutató kiállítás egyszeri alkalommal lesz látható Budapesten, a Nyílt Társadalom Archívum kiállítótermében, a Centrális Galériában (Budapest, Nádor u. 11.) március 12-től április 25-ig.”
(idézet „A komisszár eltűnik” című kiállítás prospektusából)

1/1.

– A hatvanas-hetvenes évek fordulóján Marcaliban laktunk. Poros, lapos kis település volt, még ha Somogy is, akkori szakszóval „nagyközség”. Egyetlen olyan kereszteződésében, ahol az utcák merőlegesen metszették egymást, az ABC feliratú vegyesbolt és a tökéletesen érthetetlen Hotel Baglas névvel büszkélkedő egyemeletes szállodácska méregették egymást. Innen elindulva a Balaton felé vezető úton néhány száz méterre állt a falu legfőbb nevezetessége, a Kandler-cukrászda, amiről minden helybéli tudta, hogy itt készül az ország legjobb fagylaltja, vanília, csokoládé, ésatöbbi, ésatöbbi, van úgy, hogy csaknem tízféle is, ezüstösen csillogó fagylaltoskanál, fehér bóbíta, itálnak nagymálna és kismálna a megfelelő poharakban, és hogy a Kandleréknak annyi a pénze, nyár-időben még idejük sincs megszámolni, gyűlik csak gyűlik, papírsákokba gyűrik a tízeseket, húszasokat, ötveneseket és százasokat, majd télen bontják ki, amikor úgyis bezárnak, ott guberálnak hosszú estéken át, persze hogy minek, az megint más kérdés, hiszen a Kandlerék fia motorral ütközött a balatonmáriai sorompónak, hiába vitte helikopter Budapestre, nem lehetett már segíteni rajta, számít-e hát, hogy egy papírsákkal több vagy kevesebb.

A kereszteződéstől az ellenkező irányba sétálva viszont egészen közel az általános iskola alsó tagozata, merthogy ez itt így van: a felsősök egy nagy épület-

* Az alábbi szöveg a szerzők között az Interneten zajlott dialógus szerkesztett változata.

be járnak a falu túlfelére, Noszlopy Gáspár Úttörőcsapat, ide pedig a kisebbek, kék nyakkendő, kék szipcsinór, többek közt majd én is, közel két éven át. Végtennek tetsző poros udvar, kopott törzsű nyárfák, a fehérre meszelt falú klozet az udvaron, körülötte még valami szalma is. Most még persze nem vagyok iskola, hiszen éppen csak ideköltöztünk Budapestről, Hungária körút és Városliget, nem mintha négy-ötévesen jelentene ez a mondat bármit is.

Három szobában lakunk: középpűt a nagyszoba, sötétbarna kombinált-bútorok, állótükör, karfás fotelek, rejtett lámpás rökamié. Innen nyílik a gyerekszoba, ahol ketten vagyunk, két fiú. És a túloldalon a Varia-szoba, vagyis a szüleim hálószobája, lapos, a fényt alig áteresztő, homokkal maratott üvegű csillárral és sárgásbarna, úgynevezett variabútorokkal, kagylófotel és dohányzóasztal. A falon bronzosan csillogó keretű képek: fiatal férfi és nő, a nő a férfi öltönyös vállára hajítja a fejét, a nyakán gyöngysor dereng; szőke, szinte fehér hajú kisgyerek, világító kék szemekkel és valószínűtlenül pirosposzsgás arccal, mosolyogva; s egy másik is, fekete haj, sötétebb bőr, ez a kép már fekete-fehér. Ez utóbbi én vagyok, s az előbbi a bátyám, négy évvel idősebb nálam, viszont egyáltalán nem világítóan kék a szeme, és a haja sem fehéresen szőke, arról nem is beszélve, sehogynem látom az arcán azokat a vöröslő rózsákat.

A képek alján felirat, illetve a hátukon pecsét is: A Mosoly Albuma, Budapest.

A kérdésemre, hogy vajon miként lehetséges, hogy a képen mosolygó kislínak ragyog az arca, pirosposzsgás a bőre, világít a szeme és tejfel a haja, és ennek ellenére persze még hasonlít is arra, aki velem egy szobában lakik, hasonlít, de egészen más, először csupán annyi a válasz, hogy az egyik fénykép, míg a másik nem.

Aztán meg azt is mondják, némileg kelletlenül, hogy azért olyan színes, mert retusálták.

Ez így maradt meg bennem, ez a szó.

Alany nélkül, valami elmosódott, homályos értelemmel.

Valakik, valahol. Attól olyan.

Más, mint amilyen.

Retusálták.

2/1.

– Nem szoktam fényképeket nézegetni. Vagy hát igen, valamikor biztosan, hiszen mindenki végiglapozza a családi fotóalbumot, nem is egyszer, de egy ideje már nem nézegetek semmiféle mosoly-albumot. Ha direkt megkérnek rá, akkor udvariasságból, de csak felületesen szemlélem, igazán nem nézek oda.

Valamiért nem bízom a fotóban.

Túl gyors és erőszakos válasz volna az, hogy a retusálás, a hamisítás miatt.

Nem, a legtöbb személyes fotó csalódást vált ki belőlem. Magamban egészen más képet őrzök arról, amit a kép ábrázol, így a belső kép és a fotó között eleve túl nagy a különbség. Egy arc, ami az, és nem az – nehezen feldolgozható.

Most hirtelen beugrik egy kép: az öcsém áll a majosi tanácsháza udvarán, és egy virágba, talán őszirózsába kapaszkodik, hogy el ne essen. Másfél éves lehe-

tett, még bizonytalanul járt, és egy virágba kapaszkodott meg. A képen göndör haja van az öcsémnek, kakastaréj, így hívtuk, ami később idegesítette őt, a göndör hajtincs a feje búbján, ezt próbálta mindig lelapítani a kezével vagy a sapkájával, amikor ministrálni mentünk vasárnaponként. Persze, anyám szerint meg így volt szép.

Azt hiszem, ez az egy kép tetszett a családi albumból.

A kép vagy az emlékek miatt, amelyek felidéződnek általa? – utólag már nehezen eldönthető. Mindez számomra csak azt bizonyítja – ha egyáltalán bizonyít ez valamit?! –, hogy mennyire esetleges és személyes az emlékezet működése. Mert másnak valószínűleg nem sokat jelent e fotó, és félő, ha tovább mesélném, még érdektelenebb lenne, holott nekem meg nagyon fontos. Ezért vagyok zavarban mások személyes életének dokumentumait nézegetve, valahogy illetéktelennek érzem magam.

Valójában nem tudom eldönteni, hogy ebből mi a fontos, és mi nem.

Illetve, miért kell ezt nekem megnéznem. (A titok szót, ezt előre elhatároztam, nem írom le.)

Mit akar, milyen választ vár tőlem, miért mutatja meg nekem?

Ha fotón mutatod meg a marcali házat, az utcát, és mindazt, amit most elmeséltél, feltehetően jóindulatú közönnyel nézem meg.

De rosszul mondom. Mindenáron valamiféle személyes hátteret és elvi feneket akarok keríteni annak, miért mentem el egy fotó-kiállításra, noha nem szokásom történelmi dokumentum-kiállításokra járni.

A szovjet kommunista múlt fotóit pedig különösen nem szívesen nézem meg.

Varlam Salamov megrendítő *Kolima*-könyve után úgy gondoltam, nem akarok erről többet olvasni. Elég.

Torkig vagyok velük.

1990 körül ezt éreztem, többet már nem akarok erről tudni, torkig vagyok ezzel, még egy korty, és kilöttyen belőlem, mint kórészégekből a szesz.

1/2.

– Vajon ha valamiről, amit nemhogy természetesnek tartottál, de egyszerűen, előjelek és mindenfajta értelmezések nélkül *csak* létezőnek ismerted, azaz megszoktad, mint a levegőt, a járdát, a lépcsőkorlátot, a kilincset, valahogy úgy, miként Ottlik *A rakparton* című novellájában Damjáni, a színész gondolkodik a városról, Budapestről – „Gyerekkorában erre járt az iskolába, s akár villamoson, akár gyalog ment végig a rakparton, látnia kellett a hidat is, a nagy bérházat is anélkül, hogy külön szemügyre vette volna, külön figyelemre méltatta volna akármelyiket. Ez már nem volt emberi kéz munkája Damjáni számára, mulandó vagy változható kép, nem; tájék volt, amelybe beleszületett, ősi-örök, múlhatatlannak vélt vízió, szülőföldje édes arcának egy ismerős pillanata, amelynek sokféle tartalommal terhes képét recehártyájára rögzítve őrizte. Szétroncsolhatta ezt bármi? Életének, gyerekkorának a táját, egy tájat megsemmisíthet az idő?” – és aztán hirtelen, *visszafelé nézve* jössz rá, hogy ehhez az önfeledt, nemtörődöm butasághoz képest múlik az idő, ami azt jelenti, hogy ha nem is egyformán, de

múlik benned is és körülötted is, és ott, a szemed előtt az a néhány kép, ami nem csupán a csalást mutatja meg *feketén-fehéren*, de egyúttal magát a csalás végtelen otrombaságát, pitiáner primitivitását is, nos, akkor vajon mit tudsz kezdeni a feltoluló érzésekkel, amelyek, akár akarod, akár nem, vannak, hiszen olyan képeket bámulsz, amiket százszor és ezerszer láttál már, mindenütt magad körül, például a történelemkönyvedben, kék csomagolópapír, piros csíkos vignetta, íme, újra és újra kitűzi a hős szovjet harcos a véráztatta vörös lobogót az elfoglalt Reichstag tetejére, tehát nincs mit tenni, ezek a képek nem pusztán egy történelemkönyv lapjai, de legalább annyira a saját emlékeid is, illetve a saját emlékeid maradnak mindenképp, függetlenül attól, hogy idővel mi derül ki róluk, s mert múltadhoz tartoznak, tetszik vagy nem, emlékezned kell rájuk, vagyis a retusált képeket retusálja a nosztalgia, külön kellene, hogy váljon az értelem és az érzelem.

Találkozás egy *másik* fiatalemberrel.

Aki ugyan sejthette, hogy miképpen maszatol be körülötte mindent, de mindent a hazugság, de azt mégsem hihette sokáig, hogy ennyire, ennyire és ilyen mozdíthatatlanul.

S akinek *visszafelé* kell megértenie, hogy nem csupán az a baj ezekkel a hazugságokkal, csalásokkal és cinikus eltörlésekkel, hogy eltakarták, elhallgatták a világ ki tudja, hányad részét, hanem az, hogy ami megmaradt, az is visszavonhatatlanul elromlott szerkezettel jelent meg a számunkra, elromlott szerkezettel fogadott magába, azaz miként a megismerésünk, úgy a tudásunk szerkezete is rossz volt..., nem, nem egyszerűen az időt lopták ki az emlékezetünkől, s nem egyszerűen a könyvünk lapjait hamisították meg.

Hogyan folytatja Ottlik?

„Úgy érezte magát, mint akit kiebrudaltak a saját életéből. Nem tudta elhinni, amit lát, de nem tudta a szemét sem levenni róla. Ha ezt elpusztították – gondolta –, akkor minden komolytalan, ami van, minden ingatag, és ki van szolgáltatva az emberi fajzat piszkos kis akaratoskodásainak.”

Szeretem ezt a mondatot. Hogy ilyen kissé olcsó és teátrális módon tud kitörni a düh egy Ottlikből is. És hogy közben milyen evidensnek gondolja a maga kívülállását egy Damjáni. Azokon is kívül, akik a gyerekkor táját megteremtették, s azokon is, akik elpusztították.

Kívül az emberi fajzat piszkos kis alakoskodásain.

S mindehhez ráadásnak a megsértett hiúság, a döbbent hüledezés.

Hogy ilyen egyszerűen és cinikusan lehetett.

Aha múúltat végképp eltörölni, rabszolgahad, indulj velünk.

Semmik vagyunk és minden leszünk.

2/2.

– Egy kicsit előreszaladtál. Ez már inkább a *Retusálás* kiállítás megnézése utáni beszélgetésünkben merült fel, a *tudásunk rossz szerkezete*, az emlékezet meghamisítása és más efféle keleti nyalánkságok. Mert a kiállítás ennél megnyugtatóbb.

És ez az, ami bosszantott benne.

Ez a megnyugtató fekete-fehér, hogy lám, a dolgok végére lehet jutni, ha kellően türelmes az ember.

Türelmes és sokáig él, ha túlélte ezt a paradicsomot. (Apámnak volt ez a stabil humora a Szovjetunióról: „Na, megérett már a paradicsom?!“)

Van egy szovjet fénykép, ülnek rajta négyen, mögötte meg hárman állnak, kicsit bamba elégedettséggel, ott a paradicsomban, ilyen idétlen módon feszít minden csoport a fényképezőgép lencséje elé, óhatatlanul így rendezik el magukat. Majd miután kivégeztek valakit közülük, kitörlik a képről, aminek következtében a fotó aszimmetrikus lesz.

A hülye is látja, hogy így nem állnak oda emberek!

Hogy itt van valami suskus, vagy csalás történt! – minimum ilyesmit kellene gondolnia épeszű embernek.

Ez a kiállítás meg szépen leleplezi: szembesíti a hamisat az eredetivel, helyreállt a világ rendje, minden kinyomozható, csak türelem kell hozzá, megnyugodva mehetek haza vacsorázni.

Ők meg hülyék voltak! De kik? Azok, akik egy pillanatig is elhitték, hogy a négy ülő alak mögül nem hiányzik senki? Ott a fal van, az üres helyen? Tényleg? Akik így nézték, nem volt szemük, vagy most léptek le a falvédőről?!

De hát ezek az *ők – mi vagyunk!*

Erről nem beszél a kiállítás. Van benne valami józan kívüállás, valamiért jótékonyan elrendezi a múltat, mert leleplez minden hamisítást.

Mert éppen a kitörölt figuráról nem tudok meg semmit. Ott van alatta az aláírás: kivégezték, nyilván, plusz dátum.

Minden egyes törlés, retusálás valami felfoghatatlanul brutális halált jelent, és aki ezt akkor megnézte, tisztában volt ezzel, de azonnal törölte, elfelejtette az emlékezete, érdekében állt elfelejteni, mivel túl akarta élni. És ehhez a túléléshez el kellett felejtienie az áldozat helyét és nézőpontját. Minden kitörölt személy, dolog, lépcsővé retusált Trockij, eltüntetett Sztálin-ragya visszakereshető lesz, így természetesen helyreáll az egyensúly, megvan az eredeti és itt a hamis: hogyan kaphattad be a horgot, szívem?!

Hát úgy, ahogy történt. Nem fekete-fehéren. Ha úgy történik, akkor tényleg hülyék lettünk volna. Mert ugyan ki hinné el az említett fényképen azt a beállítást? Vagy azt, hogy a gazda egyben vonzó és szép férfi lett volna, igazi grúz macsó, akit a traktoristalányok alig várnak az ágyukba? Hiszen minden egyes hamisítás leleplezhető, de az egész nem. Senki nem hitte el, hogy a dolgok úgy vannak, ahogyan a képek ábrázolják, de lehetetlen volt az igaz-hamis szétválasztása. Ez az a rettenetes tapasztalata annak, aki valamennyi időt benne élt a szovjet történetben, hogy akkor a legélesebb szemmél sem tudta elkülöníteni mindezt. Valahol, valamiért bekapta a horgot. Nem lehetett mást tenni. Utólag persze, hóböröghet és verheti a mellét, hogy ő nem, egy pillanatig sem! – de ez csak „póz, retorika és önáltatás” (Pascal).

Azt és úgy éppen nem, tehát a ragyás Sztálint nem, a Kirov-gyilkosság meséjét nem, a százezres tömeget Lenin körül nem, nem és nem, egyik fényképet sem hittem el úgy, de a hazugságnak és a hamisításnak az egész történetét nem lehetett magamban és magamnak akkor leleplezni, mivel nem lehetett ettől teljesen mentesnek maradni. Nem volt erről a múltból, vagyis az életünkről a tudásom-

nak igaz területe. Ezért mondtam azt a kiállítás után, hogy rossz (volt) a tudásunk szerkezete.

A kiállítás meg azt állítja, hogy hosszú és fáradságos munkával ugyan, de minden rekonstruálható és kinyomozható volt, a feketéről kiderül, hogy fehér. És fordítva. Hát nem derült ki semmi. 1989 után volt még némi esély erre, de aztán ez hamar elmúlt, felváltotta az önigazoló emlékezet-kisajátítás és az e tájakon szokásos amnézia. Talán ezért nem akartam elmenni a kiállításra.

„Ha ezt elpusztították – gondolta –, akkor minden komolytalan, ami van, minden ingatag, és ki van szolgáltatva az emberi fajzat piszkos kis akaratoskodásainak.”

Erre az Ottlik mondatra nem emlékeztem: „és ki van szolgáltatva...”, nem ismétlem.

1/3.

– Hát persze hogy előreszaladtam. Illetve előbb valahová vissza, Marcali és vaníliafagylalt, aztán meg előre, Nádor utca és napsütés, kapkodva, össze-vissza. (Hányszor számoltam ki gyerekkoromban, hogy kétezerben harmincnyolc éves leszek – döbbenetesen soknak tűnt ez a szám, tulajdonképpen ezért is csináltam, vigasztaló volt tudni, hogy milyen hihetetlen.)

Mert amiről nem lehet hallgatni, arról lehet össze-vissza fecsegni is.

De most megint kérdezek valamit.

Hogy a hetvenes, nyolcvanas években igenis volt egy civilség, létezett egy olyan magatartás, ami az aprómunkában, a visszahúzóadásban, a szakmában, a talált tárgyak megtisztításában találta meg az értelmét, és mint ilyen, igenis érvényes volt. Érvényes és hiteles, mint elviselhető rezisztencia, mint a folyamatos kimentés magatartása. (Balassa írt erről szépen akkoriban.)

Mert ha korábban olyan gyönyörűségesen semmittudó lehettél is, addigra már túlon túl sokat kellett megtanulni.

Hát most azt kérdezem Tőled, hogy ez a civilség, az aprómunka, az asztal fölé hajlás, a bíbelődés, a szöszölés, mint a létező szocializmusban való létezhetőség receptje, mit ne mondjak, a polgári-értelmiségi életideák minimuma, ez vajon hogyan viszonyítható ahhoz a kézműves pontossághoz, ami a képek kapargatásához, a kitakarásokhoz, újrafényképezésekhez kellett?

Mondjuk, hogy a tárgyunknál maradjunk, ahhoz az aprómunkához, amikor napok alatt, görnyedő háttal, káprázó szemekkel végre sikerül Lenin elvtárs mellől kiszedni Trockijt, és nyom nélkül behelyettesíteni egy emelvény öt lépcsőfokával?

A munka, ami végül úgyis elnyeri a maga jutalmát?

A munka, ami önnönmagában leli meg az értelmét?

Mert ha a David King összegyűjtötte képeket nézed, ez az egyik legfeszélyesebb.

Hogy vannak köztük olyan fotográfiák, valóban, ránézel, s mindjárt látod, hogy valami nincsen rendben, akár az alakok közt a hiány, akár egy elmosódott, érthetetlen folt miatt, nyilvánvaló a hamisítás, egészen egyszerűen arcpirítóan

gyenge tákolmány, most mondd, ezzel etettek, s mégsem vetted észre, úristen, ezzel szúrták ki a szemed annyi éven át.

Ugyanakkor voltak ott olyan képek is, hogy még amikor elolvasod a feliratot, a magyarázatot, akkor is meglepődsz, mert az a kép, az *újonnan csinált*, éppen annyira látszik érvényesnek, mint az eredeti, sehol semmi nyoma a csalásnak, aki nem hiszi, járjon utána.

Azaz, nem lehetett másként, volt a retusálók között is olyan, aki összecsapta a dolgát, sietett, megvolt a rendelés, időre dolgozott, még csak nem is kellett, hogy utálja, egyszerűen unhatta talán, vagy ügyetlen volt, *szakmán kívüli*, hiába próbálkozott, izzadt a keze, nem engedelmeskedtek az ujjai, félrecsúszott folyton az a rohadt papír. És volt olyan is, kellett, hogy legyen, aki hitt benne vagy nem, de ha már csinálta, hát beleadott mindent, értett hozzá, elment a nap, táskájába téve ügyeit, gondjait, annyira belemerült a munkába, észre se vette, miként múlik az idő, már vagy tizedszerre kezdte újra, csak hogy igazán szépen sikerüljön a beavatkozás.

Talán valami nagy teremben ültek, szépen sorban, mint hajdan a kódexmásolók?

Balról a kezdők, jobbról az ügyesebbek?

Észak felé nézett a nagy üvegablak, hogy egyenletesen essen be a fény?

Vagy valami titkos barlangszobában?

Egy festékszagú dekorműhelyben?

Hogy miként lehet a rombolásban, az eltüntetésben a kézművesi munka pontosságát és szépségét megtalálni.

Úgy hiszem, hogy amikor a gyerekkori emlékeimet emlegetem (mit is?, holmi napsütéses délutánokat, az északnyugati Balaton-partot, ahol még a strandon is alig lehetett eljárni az összenőtt nádtorzsák miatt, a focipályákat, a lellei táborozásokat, amikor zöld katonai sátrakban, vaságyakon aludtunk, és reggel este zászlófelvonáshoz-levonáshoz sorakoztunk fel, a könyveket, amiket a lakótelepi pinckönyvtár polcairól válogatás nélkül hordtam haza, a kiváló úttörőmunkáért kapott kitüntető nyakkendőt, aminek az ünnepélyes átadásán, úgy emlékszem, a DIVSZ-induló harsogott, de nincs kizárva, hogy a CIMEA-himnuszot hallgattuk, már akinek ez mond egyáltalán valamit, CIMEA!), akkor olyan vagyok, mint az a fotográfus lehetett, aki késő délután, fájó háttal egyszer csak felegyenesedett az asztala előtt, fújta egy nagyot, persze csak óvatosan, hogy kárt ne tegyen az előtte heverő papírokban, hátralökte a székét és elmosolyodott, na végre, így már olyan ez a kép, mint egy igazi dokumentum, nem hinné senki, hogy nemrég még az a szemüveges elvtárs is rajta volt.

Aprómunka.

Vagyis hogy szarnak szar, de ahhoz képest legalább.

És most tegyük hozzá mindehhez, hogy amikor már kifelé kanyarodtunk a kiállítási teremből, láthattuk, hogy az utolsó kiállítási darab egy közönséges számítógép, a memóriájában ott van néhány fontosabb fénykép, bárki látogató leülhet elé, néhány perc alatt retusálhat, kitörölhet és odébb rakhat, ahogyan jólesik.

Kiveheted Zinovjevet és Kamenyevet, egyik ünneplő tömegből csinálhatsz másikat, visszacsempészheted Sztálin arcára a redőket és a gondokat.

Digitalizáció.

És nem tudod nem azt gondolni, hogy persze, hiszen most már elég bekapcsolni a televíziót, vagy elmenni a plázába, olyan tájakat látsz, amilyenek sehol sincsenek, olyan emberek, szörnyek és robotok mozognak, akik soha nem léteztek, de immár vannak, kétségbevonhatatlanul. Igaz, példának okáért a *Starwars Jabba the Hutt* figuráját számítógéppel képre rakni Harrison Ford mellé közel két év munkájába került, de hogy ott van, és hogy megérte, nem is lehet kérdés.

Mellesleg az is rendben van, de még mennyire rendben!, hogy arról nem is kell beszélnünk, miszerint a David King-féle képek mind-mind a tízes-húszas-harmincas évek Szovjetunióját ábrázolják, mi meg, magyar táj, magyar ecset, itt egyre csak magunkat emlegetjük.

Mintha lenne a kettőnek valami köze egymáshoz.

2/3.

– Igen, mintha. Talán ezért voltam túl szigorú David Kinggel és a *Retusálás* kiállításával. Mert valamit számon akartam kérni tőle – honnan is? A hetvenes-nyolcvanas évekből, ami, akárhogy vesszük, az ifjúságom, és ekkor elvették tőlem az „érzékelés szabadságát”. De ez fellengzősen hangzik, vissza is vonom, mert nem tudom, hogy mit vettek el, és ki lenne a mondat alanya.

A kommunisták, mondjам így? Nem mondom, mert nincs kedvem hozzá, a komcsizáshoz. Unalmas, magamban halálosan unom ezt a fáradt-gyűlölködő hangot. A szót is. A gyűlölet fárasztó, ez is az általad emlegetett kézműves évek tapasztalata; ami persze úgy volt, annak látszott értelme lenni, a „civilségnek, az aprómunkának”, és utánajárni a dolgoknak, így telt velünk az idő, noha kibírtam, nagyon is vidáman elviseltem, hiszen amúgy nem volt *annyira* szörnyű, csak közben a hazugságok és gyanakvás világában megteltem gyűlölettel ellenük. Hogy nem tudtam másképp rájuk gondolni, a kommunistákra, hogy ezek a rohadt komcsik, akik... Ha meghalt közülük egy pártfőtitkár, és akkoriban sűrűn hullottak, nem emberként gondoltam rájuk, hanem „egy disznóval kevesebb!” jelszóval kibontottunk egy üveg bort Elek barátommal. Jókat nevettünk, remek vicceket mondtunk egymásnak, minden ostobaságot, kommunista borírtságot és hazugságot kinevettünk, és ez valami megoldásnak látszott.

Ezekben az években igyekeztem „mindent” megtudni mindazokról a szörnyűségekről és emberfarkasokról, amiket a kiállítás képei takarnak, illetve lelepleznek. A gondos és durva manipulációk, a történelmi hamisítások per definitionem nevetségesek – viszont ezt feltárni és kinevetni a hetvenes-nyolcvanas években értelmes tevékenységnek látszott.

1968 után, de legkésőbb 1981, a decemberi lengyel puccsot követően nem lehetett azt az embert komolyan venni, aki magát kommunistának vallotta. Morálisan semmiképp, ezt akkoriban elég intranzigensen gondoltam: „Ha mindezek után, ami történt, még mindig kommunista vagy, akkor én nem vitatkozom veled, mert nem tartalak becsületes embernek. Kiváltottad a piros cascót, ezt is lehet, beléptél a pártba, mert haladni akarsz előre, de jobb, ha nem beszélgetünk” – nagyjából így néztem arra, aki kommunista volt.

Mert nem láttam értelmét a beszélgetésnek mindarról, amit ez a múlt takar.

Nem akartam szóba állni velük. Ami mégis csak kínos. Emlékszem, hogy az egyetemen egy ötödéves srác, aki később államtitkár lett, ezért nem mondom a nevét, mert *nem így* érdekes a történet, ez csak következmény, tehát ez az akkor még értelmes-arcú fiú, akivel még be sem mutatkoztunk, egy szűk társaságban hirtelen marxolni kezdett. Biztos elhúzhattam a szám, és mert vizsgáztatni akart, szó szerint azt kérdezte: „Mi az elidegenedés három formája Marx *Gazdasági-filozófiai kéziratok*­jában?”

Egy ilyen kérdés, izomból.

Mondtam neki, hova menjen el, *hiszen* még be sem mutatkoztunk. Erre később büszkén gondoltam, hogy elsőként, alig-egyetemistaként ennyire épeszű választ adtam.

Épeszűnek maradni. Erre vágytam, azt gondoltam vagy reméltem, ez a legtöbb, amit elérhetek.

Igen, ott belül, a szocialista málnásban morálisan viszonylag egyszerű volt.

Ök és mi, vagy inkább: *ezek és mi*. Ez durva és működőképes szemantikának látszott, segített eligazodni a mindennapokban.

Ám most mit kezdjek ezzel a tudással, és ezzel a megzápult szemantikával?! Sajnos, képtelen vagyok elfelejteni róla meg róla, hogy *az* volt, meg az összes marxolás kérdését, és elfelejteni a valódi és potenciális besúgókat, a pártbizalmikat, a KISZ-bizre sietőket, az ilyen Szekeres Imrus-féle progresszíveket, az átvért balekokat, szegény apámat, aki azzal a szent meggyőződéssel halt meg, hogy amiatt vettek fel engem az egyetemre, mert kivitték a jelentkezési lapot a téeszbe, a párttitkár meg félrehívta, hogy „akkor majd meglesz a fia felvételi­je, Sanyikám!”, mert az elvtársak egy idő után tegeződtek is.

Nyolcszáznyolcvanezer elvtárs és elvtársnő, megannyi színes anekdota, sokszor átretusált életrajzok, akik minden róluk készült fotóról kitörölnék a kínos figurákat és tárgyakat, úgy mesélnek el történeteket a fiúknak, hogy eleve kihagyják a drasztikus és feszélyező részleteket.

Mindenki úgy felejt, ahogy bír.

És akkor még a vezérekről meg a „különös anyagból gyúrt” emberekről, a Berija–Farkas–Korom Mihály-vonalról nem szóltunk egy szót sem.

„szívünkben nem lelünk az éltető gyűlöletre” – írta Petri a kilencvenes évek elején.

De most sem tudom, mi van ennek helyén.

Az lett volna a meglepő, ha minderre választ kapok egy kiállításon.

1/4.

– Csak könnyű kézzel.

Hogy például Mucius Scaevolától Torquemadán át a jezsuitákon keresztül a barnaingesekig, s persze tovább, Kádártól, Sartre-től Koszovóig, stb., stb., előre és vissza is, hogy, egyszerűen szólva, jobb-e hinni valamiben, még ha az bűnőkhöz, gazemberségekhez vezet, vagy ennél az az üdvösebb, ha nincsen semmiféle hit, nincsen pátosz és meggyőződés, nincsen lelkesedés és elhivatottság, megváltás és misszió.

Nincs más csak a *vanás*.

„Jobb volna, ha semmi se lenne.” (Hogy maradjunk a klasszikusoknál.)

Nem mintha azt gondolnám, hogy ez a kettő éppen így, ilyen szimplifikált könnyűséggel állna párban.

De az úgynevezett létező szocializmusból egy magunkfajta akkor gyerekeskedő ember mégis valami ilyet tanulhatott. Nem?

És megint a képekről.

Ha valaki fontosnak tartja a kiiktatást a könyvekből, akkor ezzel kinyilvánítja a hitét a könyvek hatalmában?

És ha valaki fontosnak tartja a kiiktatást az időből, akkor ezzel kinyilvánítja a hitét az időben?

A tudásban?

Az örökhagyásban?

Szép a David King-féle képek között az a néhány, ahol visszakerülnek a korábban kitörölt figurák. Persze nem mindenki, de visszakerülhetnek.

Visszalopódhatnak az időbe.

A történelmet csináló ember kicsisége.

A spirál. A csavar, ahogy újra fordul egyet.

A rész és az egész.

Nincsen *tréfa*.

2/4.

– Úgy vélem, valójában nem az kérdés, hogy hittek-e vagy sem ők valamiben, mozgatta-e őket valamiféle meggyőződés, küldetés stb., hanem az, hogy mi volt ennek a hitnek a tartalma. A „rettenetes hitük” borzaszt el, ezt a jelzős szerkezetet Vajda Mihály használta Lukács Györggyel kapcsolatban. Nincs jobb szó rá, az ő rettenetes hitük akart „mindent végképp eltörölni”, átírni mindent a maguk üdvterve és erkölcsi rendje szerint. És ez bármiféle törlésre, kiiktatásra, múlthamisításra azonnali és önigazoló választ adott.

Befejezett múlt időben.

Meggyőződés – felelősség nélkül?

„Mi vállaljuk a felelősséget a történelem ítélszéke előtt!”

Milyen felelősség?, milyen ítélszék?, milyen medve...

De legalább egy halk pardon, az tényleg nem ártott volna.

Nem miattad vagy miattam. Például a tizennyolc évesen kivégzett srác miatt, akit megvártak, hogy felnőtt legyen, és akkor akasztották fel. Enyhén demagóg érv. Határeset. Mansfeld Péter. Egy név, semmi közöm hozzá. Akkor sírtam el magam, amikor az ő nevét mondták 1989. június 16-án. Amúgy nem vagyok sírós fajta.

És a kínos-nevetséges történelemórák. Emlékszem, még a nyolcvanas évek elején bementem néhány történelmi előadásra az egyetemen, a diákok közt népszerű, amúgy reformkommunistának számító tanár tartotta a sztálini korszakról, kicsit ironikusan, néha cinkosan összekacsintva a hallgatósággal, hogy így a csúnya Szovjetunió, úgy azok a dogmatikus elvtársak, ezt vagy azt talán nem

kellett volna megölni?, de a központosítás abban az időben, a terror történelmi szükségszerűség volt, hiszen... Nem folytatom az érvelését, nincs miért, én inkább azon lepődtem meg, hogy a padokban ülő, egyébként éles eszű történelem szakos társaim milyen fegyelmezetten hallgatták a sztálinizmus indirekt apológiáját. Senki nem csodálkozott, vagy ha igen, hallgatott, ahogyan én is.

Történelemóra, tanulóévek. Mint ahogy később hallottam anekdotaként, hogy a Lukács-iskolában is nagy vitát váltott ki: meddig volt jogos a terror a Szovjetunióban? Addig, amíg a párt sorain belül maradt, vagy azután is, de inkább már nem, amikor a tisztogatások áttejedtek a lakosságra is. Vagyis 1937 után már nem, azt tényleg nem kellett volna?

Igazán nem mondható, hogy ezeket a kérdéseket nem a legokosabb, sőt az akkori ország legélesebb eszű emberei tették fel. És így vagy ehhez hasonlóan tették fel a kérdéseket, amelyekre persze nem lehetett jól válaszolni. A kérdés iránya előre meghatározta a válasz milyenségét is – ebből a távlatból és azon a nyelven legfeljebb azt lehetett megkérdezni, miért retusálták ki a képről Trockijt vagy Buharint, és mi van, ha ők is rajta maradnak. A jó Lenin lábához kuporodva.

Likvidálták, ez volt a szakszó.

„És akkor likvidálták...” – ezen a szón általában senki nem csodálkozott vagy botránkozott meg.

Jogos terror? Likvidálás, retusálás. Valahova ide akartam kilyukadni, ehhez a rettenetes eufémizmushoz.

„A történelmet csináló ember kicsisége.” Talán nem is a kicsisége, hanem a jelentéktelensége. Pitisége. Mert egy falusi tyúktolvajban is fölmerül néha, hogy ennyire azért mégsem, nem lehet ezt következmények nélkül. Miért ne? Tréfás, nem? Noha tényleg „nincsen tréfa”, mégis az az egész inkább csak *véres farce*.

Nem csak a látogató nézi a képet, hanem a kép is nézi a nézőjét.

Rögzített perspektíva, elképesztően merev értelmezési keretek. Onnan nézve. Mansfeld Péter fotója, talán egyszer láttam. Felejtsem el?

David King helyében én kiállítottam volna néhány olyan képet is, ahol nem találtam meg az eredetit. Talán nincs is meg, eltűnt. Nyoma veszett. Nem is tudom eldönteni, van-e lappangó változat, de valamiért úgy gondolom róla, hamis.

Vagy eredetileg is retusálták.

1/5.

– Hát ez az. Éppen valami ilyesmin gondolkodtam.

Hogy amit már eleve retusálva *tudsz*, ahhoz képest nincsen igazság. Persze hogy ez a közhely, de mit csináljak, ha egyszer csak beáll az az állapot, hogy a közhelyek maradnak.

Garcia Márquez írja egy helyen, hogy az igazság mindig jó valamire. Csak tudnám, miért hangzik itt, Közép-Európában ez a mondat ilyen tűrhetetlenül patetikusan.

Néhány – nálam vagy nyolc-tíz évvel fiatalabb – barátom egy budapesti civil rádiónál csinál műsorokat. Ez az a rádió, ami a legelső volt mifelénk a kalózkodók közül, és – szerencsére – máig se sokat változott. És ezek a barátaim, pon-

tosabban egy fiú és egy lány, egyébiránt tanulnak is, levelező tagozaton egy főiskolán. A múltkor nagy tisztelettel és szeretettel emlegették az egyik tanárukat, mondhatnám *a* tanárukat, hiszen, magyarázták, egyértelműen ő a legokosabb és a legjobb fej az összes közül. Igazi médiaszakember.

Kérdeztem, tudják-e róla, hogy tíz évvel ezelőtt ki volt, mivel foglalkozott. Hogy ő volt a végsőig kitartó harcos pártember, agitprop osztály, egyebek.

Tágra nyílt a szemük, hitetlenkedtek, csodálkoztak.

Aztán, nem sértően, de félreérthetetlenül megrántották a vállukat.

Na ja. Tíz-tizenkét évvel ezelőtt.

És persze ez igaz is.

Ez is igaz.

És az is, hogy akkor most már tanár úr, aki a legjobb fej az összes közül.

Más. Tegnap délután egy készülő filmről tartottunk megbeszélést, öten-hatan, rendezőtől forgatókönyvíróig, aki csak odafért. A pénz a munkához nagyjából megvan, talán a szövegekönyv is, de ahogy belementünk, egyre több probléma bukkant elő. Merthogy a történet a hetvenes–nyolcvanas évek fordulóján játszódik, gimnazisták között. És egyszer csak kiderült, mennyire nehéz megmondani, hogyan beszéltek húsz évvel ezelőtt a gimnazisták. Illetve lehet, hogy nem nehéz, de nagyon úgy nézett ki, hogy mi nem tudjuk.

Értsd: hogyan beszéltünk mi húsz évvel ezelőtt.

Hogy abban a maszatban, abban az érdektelenségben és bezárkózásban, önfeladtságban és utálkozásban, abban a persze mégis *jó volt* húsz évvel ezelőttiségben miképpen hangozhattak el a mi mondataink? Milyen szavak, milyen gesztusok?

Amikor arra viszont emlékszem, hogy azt gondoltam magamban, kétezer, a kétezredik év, hát nincsen is olyan.

És amikor azt gondoltam magamban, hogy azt a jelen időt úgyse lehet elfelejteni sohasem.

Mert úgyis olyan világosan, érzékletesen marad meg bennem, mint valami fénykép.

Talán az is lett.

Fénykép, szavak nélkül.

Tudás.

Jav. Törl. Ism.

Retusált tudás.

2/5.

– Nem nagyon akarok emlékezni, némileg feszélyeznek is ezek a személyes emlékdarabok; mint a veterán partizánok, akik arról mesélnek ellágyulva, hogyan úzték ki egyetlen fapuskával a fasisztákat. Vagyis a ruszkikat, ugye. Mert óhatatlanul az derül ki, hogy én már akkor és bezzeg: egy hősies ellenálló a Hortobágy mellyékén. De ebben a maszatban, szándékolt felejtésben és emlékeztetésben, amiről Te is beszélsz, alig tudsz másképp megszólalni, ha emlékezni és emlékeztetni akarsz valamire. Nem *az* igazságra, mindössze csak arra, hogy ez vagy az nem úgy volt. Normál á-hangon.

Hogy talán nem kellene annyit maszatolni, hazudozni vagy retusálni – nos, ez mostanában minimum kellemetlen.

Minek erről beszélni, miért hoztam szóba ezt? – rendre ezt kérdezem magamtól, egy-egy ilyen alkalom után.

Tényleg ostobaság.

Láthatóan ez a korszak nem tud mit kezdeni az őt megelőzővel, sem lenyelni, sem megemészteni nem képes. Lényegében folytatja a korábbi múltfelejtést, egy kicsit azért szembenéz, másrészt rezignáltan hallgat és felejt. A nyilvános beszédben egyszerűen nem alakultak ki új formák és beszédmódok: maradt a régi utalásos-metaforikus nyelv és valami rosszul artikulált, dühödt politikai-agitációs retorika – nosztalgia és öinigazolás a köbön.

És persze a gyűlölet, az utálkozás és a megvetés. Természetesen, a magánbeszédben, a személyes érintkezésben. Mintegy a hallgatás és a felejtés ellenszérűmaként.

„Mit mondott ő húsz évvel ezelőtt?” Sajnos, elég jó a memóriám, viszonylag pontosan tudok emlékezni mondatokra, beszédhelyzetekre és mondathangsúlyokra – ahogy másra meg kevésbé vagy egyáltalán nem. Másképp felejték, de ezzel nem dicsekedni akarok, és kedvem sincs lemondani erről. Mindenesetre, hamar eszembe jutnak olyan húsz évvel ezelőtti mondatok, amelyeket esetleg jobb lenne elfelejteni. Például az a Mészöly-kritika, amit az az ember írt, akire Te utaltál tapintatosan, és akit ma tanítványai tisztelnek és szeretnek. Egyfelől ennek csak örülni lehet, tényleg. Másrészt, amikor megjelent az említett hatalmi kritika, amely Mészöly Miklóst íróként ideológiailag-politikailag diszkreditálta – nos, akkor fiatal irodalmárként elkékvülve olvastam: hogyan lehetett ezt egyáltalán leírni? Hát úgy, ahogy történt. Nem volt kétségem, hogy mit jelentett ez a kritika, milyen hatalmi akarat és tiltómozdulat nyilvánult meg benne. Egy ideig haboztam, hogy válaszoljak erre az írásra. De józan és megfontolt maradtam, úgymond, nem kompromittáltam magam.

Máig szégyellem az akkori a gyávaságomat, a szolidaritás hiányát.

Hiszen akkortájt fedeztem fel magamnak Mészöly műveit, a legjelentősebb kortárs írónak tartottam, finoman szólva.

Nem állok fel, hogy a könyvespolcomon megkeressem azt a kritikát, azokat a mondatokat. Nem idézem, el akarom felejtetni. Volt ebből elég, nem egyedi eset. És a történetet sem akarom szétszálazni. Sem vádaskodni vagy meaculpázni. Mondhatnám, mentegelve a gyávaságomat, hogy akkor még szinte nem is publikáltam, még nem ismertem a játékszabályokat és így tovább. De később megismertem, jórészt be is tartottam azokat.

Itt abbahagyom. Már bánom is, hogy belekezdtem. Nem úgy szégyellem magam, ma is vállalhatónak gondolom az általam leírtakat. Amit később Mészölyről írtam, nyilván azt is. Ám az ő életét is megpróbálták tönkretenni, de ő Saulus-ügyekben nagyvonalúbb és bölcsebb volt, mint bárki más. Szinte zokszó nélkül tűrte. Végig, hiszen amit '89 után írt, abban sincs semmi sértettség, gőg vagy öinigazolás. Ebben is ő a legjelentősebb kortárs.

A többi meg mit számít.

Talán nem is volt pártközpont, agitprop osztály, hatalmi kritika, cenzúra meg tiltás-tűrés játék.

Szilencium.
Kiiktatás a tankönyvekből.
Nem, nem volt semmi, merő kitaláció az egész.
És senki nem kért tőle bocsánatot.
Valójában, ha jól belegondolok, ez is rendben van.

1/6.

– Tandori írja valahol, hogy az ember úgy van a múltjával, hogy előbb-utóbb olyanoknak látja, mint amilyennek valamikor elképzelte.

A múltunk komisszárai vagyunk.

Sétálgatás a tavaszi napsütésben.

Ahogy azt kell, szomorkásak, rezignáltak, rosszkedvűek.

Feszélyezettek, mert túlságosan fényes bogarak a szavak.

Meg persze azért is, mert közben nyilvánvaló, hogy azért most jobb.

Hát persze, hogyne volna jobb.

Hülye, aki nem látja.

Csak éppen ha bizonyos szavak, s bizonyos tárgyak nincsenek megtisztítva, akkor erről is csupán valamihez képest lehet beszélni.

Folytonosan csúszkálva a beszédhelyzetek között.

Félelem, nem, nem félelem, inkább viszolygás az érthetetlen feledékenységétől éppen úgy, mint az izzasztóan alpári fröcsögéstől.

És ettől már eleve valami ellentartásban állni, így kezdeni a beszédhez.

Ismerjük, félterpesz.

Hadd írjak ide valamit, most olvastam Rushdie-nál: „A fénykép erkölcsi döntés, melyet nyolcad, tizenhatod vagy százhuszonnyolcad másodperc alatt hozunk.”

Ohó. Ugye, milyen szép is lenne.

Mondom: jav., törl., ism. Ism., jav., törl.

Bronzos csillogású keret, pirospozsga.

2/6

„Most azért jobb, nem?” Ezt kérdezte az a tizenhat éves fiú is, akinek megpróbáltam elmesélni a *Retusálás*-kiállítást. Szavakkal a képeket. Láthatóan nem érdekelte őt, pedig igyekeztem színesebbé tenni a beszámolómat, kissé felcukrozva az egészet. Az egyik képet például úgy meséltem el, hogy az öcsém kakastaréjos fényképét is beleszőttem a történetbe. Ahogy eredetileg itt is elterveztem, ez legyen az eszmei mondanivaló, hogy nincs ártatlan kép.

„Egy olyan korszak, ahol minden meghamisítható, ahol nem bízatsz a képben vagy az emlékeidben, érted? És nem lesz ennek vége, akkor így gondoltam mindig, nem lesz ennek vége soha.”

Jó, de ez nem érdekli őt.

Ez az írás meg végképp nem, mert olyan komoly és szomorú. És valójában durvábban mondta, mert nem akartam megnézni vele a meccset.

„Pedig megígérted, de még mindig írod azt a szart! Különben is, te nem ilyen vagy. Derűsebb.”

Egy derűs apa.

Egyébként tényleg nem kell ezt forszírozni. Mert végső soron van abban valami vigasztaló, ahogyan ő vagy ők elfelejtik az egészet. És nyilván neki valami másképp lesz nehéz vagy nehezen elmondható, amit viszont már én nem leszek képes megérteni.

Az emlékezet terhe. Bizonyos tapasztalatok nem megoszthatóak, és nem öröklődnek át.

Hiába, a kárnak és a szarnak nincs gazdája! – mondta egy még derűsebb apa, akinek megpróbálták még jobban tönkretenni az életét. De ő erről szinte soha nem beszélt, a rettenetes részleteket kihagyta.

„A történeteknek nincs végük, elvesznek, mint Kedmah” – írja Mészöly a *Saulus* közepe táján.

A fotó mint talált tárgy. A képeket egy ideig őrizgetjük, rakosgatjuk egyik fiókból a másikba, de hamar megsárgulnak. Kifakulnak, elvesznek, majd törlődnek és kihullanak az emlékezetből is.

De talán minden kiállításon vannak komorabb és derűsebb képek. Az itt elég vicces volt, hogy egy dolgozó utat mutatott Sztálinnak, merre menjen. Majd azután kitörölték azt a mosolygós szovjetet, minek mutogat. Tényleg, miért mutogatott? Ez például elég vicces volt.

Lehet, hogy ezzel kellett volna kezdenem. Úgy látszik, a derűsebb részeket néha kihagyom. Kihagyom vagy elfelejtem.

Mindig ugyanott

Ahogy egy öreg magyar tekintetes úr
elgondolja, hogyan is kellett volna élnie
(K. Gy.)

Minden olyan volt, mint egy hatalmas fénykép, mely teljesen körbeöleli.
Itt született a lelke.

*

Hirtelen milyen jók lettek.

Hirtelen milyen jó lett minden.

Kivételesen csöndesen feküdt mindenki az ágyában a villanyváltás után.

Korbel Gyulának egy három hónappal ezelőtti, télen történt eset járt a fejében. Ugyanígy elmúlt már tíz óra, mint most. Ebem közölte, hogy ki kell nyitnia az ablakot, mert a Fegyának kibírhatatlanul bűdösek a patái.

– Tegnap voltam zuhanyozni! – rikácsolt Fegya, aki úgy látszik, még fent volt, pedig korán szokott feküdni, mert a reggeli laudesre járt ministrálni.

– Nem lesz itt semmilyen ablak kinyitogatva! – hörögte a Dög az ő ágya felett.

De Ebem oda se bagózott, vette a fáradságot, kimászott az ágyból, és szélesre tárta az ablakot.

– Itt a tavasz! – közölte.

Zúdult be a két fok Celsius.

Először a Kajla, aki a legközelebb feküdt, kelt fel, és csukta be az ablakot.

Ebem nyitott.

Becsukta a Dög.

De akkor már hangosan üvöltött mindenki. Ebem könyörtelennek bizonyult, közölte, hogy a jó francba kikúrja a Fegya ótvaros cipőit. Erre újból megmozdult a paplan alatt a szentlélek, és felmondta a káromkodási szótárt a-tól z-ig, amúgy nagy-alföldiesen.

Egy idő után belefáradtak és visszahanyatlottak fekhelyeikre. És az Ebem utoljára is felkelt, és sarkig nyitotta az ablakot. Csöndben. Senki nem szólt egy mukkot sem.

Negyedóra telhetett el így. Korbel akkorra kezdett rettenetesen dideregni a paplan alatt. Közben egyre égetőbb mérget érzett, mígnem felugrott, és csapkodva becsukta az ablakot. Mezítláb odamasírozott Ebem ágyához, aki az emeleten feküdt, és a fülébe ordította:

– Ha még egyszer kinyitod az ablakot, rohadék kutyája, megöllek!

Ezt a „megöllek”-et most, május végén, nyitott ablak mellett már kicsit szégyellte, annyira túlzó. Különben is, hogy ölne meg ő bárkit is? Főleg az Ebet!

Így éltek pedig évekig.

Am amióta beköszöntött az érettségi szünet, hirtelen rádöbbsen: vége. Ez már a vége. S hogy minden, ami esztendőik során át kibírhatatlanul rossz volt, most jónak tűnt, mert fogyatékos kis lelkükkel valahogy megérezték, itt máris a múltban élnek. Ha van eszük, még rögzítenek valamit az utolsó pillanatokból. Nem hagyják elveszni ezt a pár maradék hetet, mint annyi előzőt. De elveszett-e valami is? Vagy még csak nem találják.

A Dög. Kilencen testvérek otthon, kilenc fiú. Korbel és ő mégis vertestvérek lettek. Elvégre a testvéreit nem válogathatja meg az ember, legyenek akárhányan. Lent az arborétum fenyői alatt vagdosták csehszlovák Astra zsilettpengével az ujjbegyüket. Kóstolták már előtte saját bugyogó vérüket nemegyszer, ették a csirke sült vérét, mégis mikor a másik ember eleven vére a nyelvükhöz ért, megborzongtak. Ez a furcsa, felejtethetetlen íz volt az örök kapocs köztük. Pedig utána hányszor veszték össze, ahogy kell, minden marhaságon. Mikor a tollbetét rugóját a Dög szemébe lőtte. Meg az a négy összetört száncó! Hallotta, ahogy mondták a hidegben (tél volt, fehér és – piros): ez az én vérem, ahogy tanulták.

Nézz oda, mormogta Korbel, máris emlékezem. Nem tudta, jó dolog-e ez, hogy van mire emlékeznie. A felnőtteket néha irigyelte, akik annyi érdekes történetet tudtak, háborúkról, menekülésekről, románokról, németekről, oroszokról, ávosokról és titkos történeteket közeli ismerősökről. Ezek fényében ér-e az ő élete valamit is?

Két hónapja tudta, hogy a Dög kispapnak jelentkezett.

– Ne aggassál má’ ki! – a szemébe nézett.

A Dög csak vállat vont egy huncut mosoly kíséretében, mint aki most jól átveri a cimboráját. Mégis komolyan ez volt a helyzet.

Korbel igazából nem tudhatta, milyen a jó pap. És épp ezért azt sem sejtette, mire való egy pap. Ő nem volt Fegya, aki, ha kellett, vakon hitt, aztán könnyű szerrel lerázta magáról ezt a terhet a nap huszonhárom órájában.

De a Dög? Aki a négy év alatt mindent elkövetett, ami gazemberség létezik? Talán épp ettől lesz jó pap belőle?

*

Nem a saját autójával jött, hanem busszal, mint régen. A húsz kilométerre lévő városban felült a távolsági járatra, s hagyta, hogy a közeledés háromnegyed órája során az emlékek kinetikus energiája felpukkassza benne az egyre mélyebben búvó burkokat. Lám, ez is valami régi kémiaóra emléke, mely szintén innét, a hegyről származik. Tele van a teste ismeretlen, furcsa anyaggal.

Ágnes tegnapelőtt befejezte a csomagolást. A két kislány anyósáéknál (ex-anyósáéknál, ez így remekül hangzik! – pedig szerette őket és most is szereti; csak a lányok... érthetetlen) lakott már két hete. Ott állt a kivilágított előszobában, és kiengedte az ajtón Ágnest, mint egy vendéget. A kulcs!, mondta Ágnes a lépcsőről visszafutva, de ő elhárító mozdulatot tett: Tedd csak el, mondta. Emlék?, kérdezte Ágnes, és Korbel vállat vont, valami kulcs-mondaton törte az

eszét, de a pillanatot nem erre teremtették. Sokkal hátborzongatóbbnak érezte, hogy amikor becsukta az ajtót, kezében maradt a kilincs. Ki fogja az ilyesmit ezek után megcsináltatni?!

Így mentek *végbe* tizenkét év utolsó percei.

Mindig lecsúszott a busz műanyagülésén. Alig látott ki az ablakon, a hószemetes tájra. Más egyéb képek után nehezebbre esett volna turkálni emlékezetében, abban a hatalmas, sötét barlanghoz hasonlító múlt-üregben. Igen, mintha valóban üreg lenne, de mégis inkább kongón, s csak masszív, öröktől fogva álló falai meredeznének, amin úgylát betörnek a feje. Á, túlbonyolítja.

Inkább nézte a téli, hideg párából kiváló hegyet, ahogy nőttön nőtt. A hegy irtóztatóan nagy, még akkor is, ha minden évezredben iderepül egy madár, megfeni rajta a csőrét, és egyszer teljesen elkopik majd. De az is lehet, hogy egy angyal érkezik, és a szárnyával suhint, amivel csak a port kavarja fel kissé, ha ugyan épp nem esik, akkor meg bolond lesz összesározni magát!

Jó lett volna elhinni, hogy semmi sem változott, miként így messziről tetszett, és vele sem történt semmi. Hogy tizennyolc éves, és egy hosszú, végtelen álmú vakációról érkezik vissza. Pontosan ugyanúgy, mint szokta, a hosszabbik kerülő úton döcögve végig, hogy végül magában gubbaszon a csotrogányjáraton, és egyedül kászálódjon le a csúszós linóleumlépcsőn az arborétum kovácsoltvas kapuja előtt.

Mert pontosan így lőn. Az ilyen pillanatokra lehet rá mondani: igen, úgy tűnik, van föltámadás.

A nagykapu íve alatt rögtön meglátta Flórist. Valaha (istenem, hány mondat kezdődik majd így az elkövetkező napok során!, gondolta) Dögnek hívták. És elkezdte mondani magában, mint egy imát, rezgett az ajka: kilencen voltak testvérek otthon, kilenc fiú. Mégis vértestvérek lettek ők ketten, a Dög és ő, akit valójában Rönyének hívtak.

A Dög volt az, aki maradt. Korbel sose tudta eldönteni, ez bátorság volt, vagy sokkal inkább gyávaság. Az biztos, közülük, akik mentek, senki se értette, mit akar. Talán még ő sem. Nem lehet többé Dög, és mégis itt marad? Megfoghatatlan. Flórisra lett, és olyasmivel kezdett foglalkozni, amin addig a Dög maga is nevetett. Korbel ezt nehezen emésztette meg, s rettegett a pillanattól, mikor ugyanez elkövetkezik az ő életében is, mikor megteszi, amit addig sült marhaságnak tartott, ráadásul egyszerre bölcs tettnek érzi majd, és szégyenkezve próbál nem is emlékezni régi önmagára. Megfogadta akkor, hogy semmit se szégyell majd soha, és felejteni sem lesz hajlandó.

Mikor meggyőződött róla, hogy Ágnes mögött a lépcsőházkapu is becsukódik (nem, nem kísérté le), Korbel nem az elhagyott férjnek dukáló viszkispohárért nyúlt, hanem telefonált.

– Gyere, Rönyém – mondta Flóris.

– Emlékszel, érettségi előtt a lelkünkre kötötték, bármikor szükségünk van rá, mi ide mindig hazajöhetünk, ugye?

– Ne izélj. Mondtam, gyere.

Kivette három évre visszamenőleg az összes szabadságát. Mert mindig úgy dolgoztam, mint egy állat, bólogatott a főnöke előtt. A foncsorozott szemüveges férfi kinyújtotta hatalmas kezét, és barátilag nyakon ragadta Korbelt. Te állat,

tényleg, mondta. Ezen aztán röhögtek egyet, miközben Korbel duplán látta magát a szemüvegben tükröződni.

– Na, mivanka? – kérdezte Flóris, mikor Korbel megállt előtte, kezében sporttáskájával.

Elvagyorodott. Mind a ketten, vértestvéri lelkükkel érezték, képtelenek más-hogy beszélni és viselkedni, mint húsz évvel ezelőtt. Tévedés, hogy eltelt volna az idő. Dehogyan nőtték fel! Röhej!

– Nem húzunk befelé? – szólta Korbel köszönés helyett. – Megleltük a hideget, vagy mi.

Csodálkozott, hogy míg az udvarról felértek a klauzúra második, XVIII. században épült szintjére, tökéletes sötétség telepedett mindenre. Mentek végig a hosszú, alacsony, boltíves folyosón, és Korbel hónapok óta először megnyugodott. Nem a szent hely méltósága költözött a lelkébe, sokkal inkább valami profán öröm. Hogy ide valóban hazaérkezett, mert még így, a sötétben is kiismeri magát. A lépcsőn jövet felsejlett a néhai csorba lépcsőfok – és most is csorba volt! Ennél bensőségesebb fogadtatásra, úgy érezte, a világ egyetlen pontján se számíthatna. És mi kell neki több, mint ez a szótlan, amúgy is kimondhatatlan, kövekben, falakban, ajtóknban bújó odaadás.

És a Dög, ez az értelmetlen nevű Flóris, aki ím, feltámadt, és van olyan kópé, hogy jelmezballt játszik itt neki, tanáraik fekete gúnyját öltötte magára. Ebből még szép kis botrány lesz, beírás az ellenőrzőbe! – „Esztelen módon viselkedett...” – látott már ilyet a világ.

– Itt fogsz lakni – mondta a Dög, mikor az utolsó előtti ajtóhoz értek. Korbelnek megint bevillant ugyanez a folyosóvég régről.

– Ez Sándor bácsi szobája – közölte, mint mikor hajdan az idegenvezetéskor mutatta be a látnivalókat.

– Meghalt tavaly. Rengeteget szenvedett szegény. Ki kellett venni az egyik szemét.

Korbel maga nyitotta ki a sóskaöldre festett dupla ajtót. Ezt is hányszor! Hozta a németdolgozatot. Igazából azért jött, hogy szippanthasson a finom pipafüstből. Később maga is pipázni kezdett. Aztán Ágnesnek nem tetszett, és lassan abbahagyta.

A szoba valóban spártai volt, főleg, hogy hiányzott belőle minden élet. Se könyvek a falipolcokon, se művészi rendetlenség a hatalmas íróasztalon. És sehol egy pipa. A csíkos huzatú ágy megvetetlenül, a feltornyozott ágynemű a végében állt.

– Remélem, tökély – szólta Flóris. – Az ebédlőben szoltam, annyit mondj csak, hogy az én vendégem vagy. Különben azt csinálsz, amit akarsz. Csak arról ne feledkezz el, hogy reggel fél hétkor természetesen ébresztő, torna, reggeli stúdium, és így tovább – sorolta a Dög a valahai diáknapi rendet. – Nem kell berezeln, nem komoly. De rám még ma is érvényes.

– Ciki – lesett fel Korbel.

– És Rönyém – mondta az ajtóból Dög –, ha bármire szükséged lenne, állok rendelkezésedre, tudod, hol találsz. Már hogy ilyen hivatalos legyenek. Amúgy meg nyasgem, de hát ezt tudod, mindig ez a vége.

- És az ámen? – meredt rá Korbel.
- No igen. De azzal azért csínján kell bánni.

*

Az ablakból a falura látott. Ott lent is pontosan ismert mindent. A fodrást, a boltot, ahová mindig lekéredzkedtek fogkrémet venni, és a presszót, ahol a Döggel rendszeresen „mulattak”, gesztenyepürét rendeltek kólával, és háromnegyed óra erejéig, az egészségügyi séta alatt úgy érezték, valahol másutt, egészen messze vannak, és semmiféle hegy nem magasodik fölélük.

Hosszú, reszelős köhögést hallott a fal másik oldaláról. Pedig ez nem vékony panel volt. Nem emlékezett, ki lakott régen az utolsó szobában.

Kipakolt, igyekezett mindenhová valami apróságot rakni. Az asztali kislámpát meggyújtotta. A térdeplőzsámolyt az ágy végébe állította, alája dugta a másik cipőjét. Hallotta, hogy valaki gyakorol a bazilika orgonáján. Legvégül a bőrrönd oldalzsebébe passzírozott spirálfüzetet halászta elő. Valahai versíró füzetét, megsárgult lapokkal. Az utolsó bejegyzés az érettségi előtt két nappal született. Ezt olvasta:

*Ehem behem
miezin hopkő
veila rop eninen
letela sziontő.
Ritka csekély alvás –*

És azóta semmi. Lehet, hogy tényleg semmi sem történt két elröppent évtized alatt? És Zsuzska meg Petra? Megrázta a fejét. Hiszen elhatározta, hogy amíg itt lesz, akarattal nem gondol a kislányokra. Akkor talán nem hiányoznak majd.

Írni akart, rögzíteni valamit abból, ami most ő. Holnap majd átmegy a főkönyvtárba azért a régi, fekete lakkos Adler-írógépért, amin valaha a ferde vállú könyvtáros atya kopogtatta a katalóguscédulák sorait.

A sötét, boltíves klauzúra-folyosón úgy ballagott végig, mint a nagyon öreg atyák, akiket kisdiákként valósággal megcsodált, mikor idekerült, és akikről azt gondolta titkon, hogy sose halnak meg, mert ezek a falak nem létezhetnek nélkülük.

Megvacsorázott, és életében először minden ízlett. Pedig pástétomos kenyér volt brómos teával, az a menü, amit valaha az itteni lét elviselhetetlenségének egyik szimbólumaként tartottak nyilván. Nézte a mostani arcokat, hallotta a vihogást, az evőeszköz csörömpölést, a székszörgést. Tehát itt azóta is, mindig, ugyanúgy. Hiszen tudhatta! Arra gondolt, hogy ez mégis csak valamiképp az öröklét, és egyszerre maró fájdalommal kezdte irigyelni a Dögöt.

Aztán bent ült a prefektusi szobában, vagyis inkább elheveredett a zöld pokróccal letakart heverőn.

- Téged nem nagyon kínoz az emlékezés, mi? – kérdezte Korbel Gyula.
- Hogyhogy? – nézett fel Flóris atya a pipatömködésből.
- Mindig itt vagy. Nincs múlt meg jelen. Csakis ez van.
- És?

– Azt kérdezem, hogy ez most jó vagy rossz?
 – Mit hazudjak erre? – szállt fel az illatos pipafüst. – Tudod te is, ilyen nincs, hogy valami „jó” vagy „rossz”. Csak az Úristen jó maradéktalanul. Ez meg... na, hogy pontos legyenek: jobb, mint rossz – mondta a pap, és leverte a skapuláréjára potyogott hamut.
 – Akkor az jó, magyarán. Understandoltam a dolgot!
 – Mért, irigyelsz tán? – csapott le Flóris, hangjában érezhető izgalommal.
 – Majd bedöbbsz, Dögkeselyű! – igyekezett csúfondárosan nevetni Korbel. Hallgattak, csak a pipaszár szörcsögése hallatszott.
 – No, ne csak kérdezzess, mondjál is valami szépet, Rönyém! – mondta Flóris a fogai közül szűrve a szavakat.
 – A pöttyös gatyának elszakadt a korca, a pék cipőjébe beleesett a morzsa! – hadarta maga elé.
 – Ez mi a frászkarika?
 – *Férfiak póráz nélkül.* Olasz film. Nem emlékszel? Együtt néztük a nagyteremben. Tele volt pucér csajjal. Abban mondogatta ezt Ugo Tognazzi.
 – Lehet – vont vállat a pap.
 – Más szépet nem tudok – mondta halkan Korbel.
 – A sorry húrjait pengetem. Rönye, ne akassz ki teljesen! Csak emlékezni vagy képes?
 – Attól félek, igen. Én bűnöm, én bűnöm, én igen nagy bűnöm!
 – Szerintem ez inkább a büntetésed – mondta némi tűnődés után nagyon komolyan a pap, és olyan pillantással nézett a barátjára, amelyet Korbel Gyula még sosem látott tőle.

*

Majd’ megvette az Isten hidege a padon, a bástyafal tövében. Olyan picire húzta össze magát, amekkorára csak bírta, a kezét a kabátzsebbe dugta. Innen szokta nézni a naplementét. Nem emlékszik, látott-e valamit is a narancssárga korongban, amely – úgy tűnt – az arca előtt néhány méterrel bújít el a szemközti, havasoknak csúfolt dombocskák mögött.

Mi is az ő büntetése?

Hogy még él. Nem, ezt minden kudarc és rémkép ellenére sem gondolta így. Az igaz, néha már kicsit unta az életet, mint egy hosszú filmet, amiben minden lépés jó előre kiszámítható. Mindegy is, hogy happy enddel végződik vagy tragédiával. Csak legyen vége már.

És hadd folytatódjék az élet.

Akkor hát hogy is van ez?

Nap nem volt az égen, sem egyetlen csillag.

Úgy fázott, mint ahogy mások imádkozni szoktak. Testestül-lelkestül.

*

Így ült Sándor bácsi is valaha a fotel mélyén, mint ő most. Végtelenül jóságos arca, hullámos, fehér haja a kis asztali lámpa sárga fénykörébe ért, minden mást

sötétség borított. Hányszor gubbasztottak így! Még a Beethoven kilencediket is meghallgatták egyszer.

Tizenhat éves kis lelkével folyton irigyelte és sajnálta ezeket a férfiakat, akikkel egy fedél alatt élt az „ezeréves” falak között, azzal a bizonyos tudattal, hogy ő – mint valami kivételezett példány – majd eltávozik innen egy szép napon (nem sejtette, milyen csúnya, hideg-szeles, esős júniusi nap lesz!), és... és nehéz ezt folytatni ép ésszel. Hiszen irigyelte is őket. Mit irigyelt? Azt hitte, így véli most, hogy nekik nem kell megvívni az élet harcait. Hogy nekik minden olyan egyszerű, nyugodalmas. Fűtött szoba, kislámpa fénye, pipafüst.

De hát kivették a szemét, iszonyodott el, és be kellett hunynia a szemét.

Kopogtak.

Flóris atya, a Dög érkezett. Leült vele szemben, oda, ahol valaha az ő helye volt, az irigykedő és szánakozó kisfiúé. Korbel behajolt a kislámpa fénykörébe.

– Sto novává? – fitogtatta valahai orosztudásának legjavát, miközben az előtte heverő papirosokat összeszedegette, és begyűrte a fiókba.

– Apám kórházba került – mondta a pap. – Holnap hazautazom hozzá. Kérni jöttem valamit.

– Tessék – mondta Korbel, és jól tudta, ezt most pontosan ugyanazzal a hangsúllyal mondta, mint egykori prefektusa, ha ő kért tőle valamit.

– Legfeljebb két napra tudok elmenni, mert aztán jön az egyházi iskolák szakfelügyelője. Rád bíznom addig a fiúkat.

– Tessék? – mondta Korbel, egészen másképp, mint az imént.

– Rád bízom az osztályt. Mindent tudsz, mi a teendő, nem? Végre megbosszulhatod a múltat!

– Ugyan! – krákogott Korbel. A lámpa fényéből hátradőlt a sötétbe. Érezte, hogy tenyere hideg-nyirkos lesz, pontosan úgy, mint legutóbb, amikor Ágnes bejelentette, hogy elhagyja. „És a gyerekekkel mi lesz?“, kérdezte akkor azonnal. – És a gyerekekkel mi lesz? – kérdezte most.

– A füleden ülsz, Rönyém? – hajolt feléje a Dög. – Két napig te leszel a góré. Ne mondd, hogy nem vállalod.

– Jó, vállalom.

– Valami baj van? – kérdezte a Dög halkán.

– Semmi, csak...

– Tudom, ne is folytasd. Másodszor lépsz bele ugyanabba az álomba. Csak most, miközben megint álmodsz, téged is álmodnak mások. Reggel már tiéd az ébresztés. Finom, nem?

Csak bólogatni tudott. És nem kérdezte meg, hogy mi is a Dög apjának a betegsége. Alacsony, kopaszodó, bajszos bácsira emlékezett, aki már húsz éve is idősnek tűnt, ahogy ült a vaságy szélén, mikor évente egyszer eljött ide a fia-hoz. Kilenc fiú, jutott eszébe megint, kilencen indulnak most haza.

És az ő „fiai”, harmincheten, a harmadik emeleti hálókban. Harminchét álom készülődik, harminchét hazavágyódás. Vagy ki tudja?

És Zsuzska és Petra, a két kislány, valahol. Csak rájuk nem szabad gondolni, rájuk nem!

Reggel már fél hatkor talpon volt. Gondosan megborotválkozott, fehér inget húzott, nyakkendőjét kötött. Mint itt utoljára akkor, amikor érettségizni mentek. No most, most majd elválik, mit tanult! Miképp kell ébresztetni, és végigvezényelni egy egész napot, amire könnyű rámondani, hogy egy a sok közül !

A sötét folyosókon sötét, reggeli ájtatosságra csoszogó árnyak vették körül. Csak a boltív tövébe bepaszszintott kétszáz éves óráremek ütötte csilingelően szenvtelen hanggal az időt. Megállt előtte, és az üveges óraszekrényben egy pillanatra végigmérte homályosan derengő önmagát. Úgy tűnt, mintha valamiféle függőleges veremből, a mélyből tekintene fel, a múltból, egy rég lezajlott élet után szökve vissza.

A klauzúráról a lilán ködlő udvaron át sietett a kollégium épületébe. Aztán ott állt a harmadik emeleti hálóterem ajtaja előtt. Lenyomta a kilincset és az ajtó magától kinyílt. Arcul csapta az a telealudott-teleálmodott, nehéz levegő. Megkapaszkodott a legközelebbi ágy vastámlájában.

– Gyerekek, jó reggelt! Itt az ideje felkelni – mondta ugyanazokat a szavakat, amiket otthon szokott, mikor benyitott a két kislány szobájába.

Egyszerre gombócot érzett a torkában, és ijedten nézett körbe.

Az ágyak megmozdultak, és a paplanok mélyéről borzas fejek és álmos arcok bújtak elő egymás után az ismeretlen, nem eföldi, kedves hangra. Tágra meredt, csodálkozó szempárokat látott.

Zavarában megigazította nyakkendőjét. Valami feltolult benne, és többé már nem akarata szerint cselekedett.

Három éleset tapsolt, hogy fáj, és mindent elárulva száraz torokkal ezt kiáltotta:

– Gyönyörű szép reggel van! Új nap, új lehetőségek!

És a fiúk rögtön tudták, hogy néhány pillanatnyi pótálom után ez innentől már a valós ébredlét. Halk, szitkokkal elegy morgással kászálódtak ki az ágyból, és indultak botorkálva a józanítóan hűvös folyosóra reggeli tornázni.

Korbel Gyula pedig elfoglalta helyét a bizonytalan tornasorra fejlődött társasággal szemben.

*

Este tizenegykor, miután már harmadszor is ellenőrizte, hogy a hálóban csönd van, ott ült íróasztala mellett a kislámpa fényében. Régi spirálfüzete fölé hajolt, írt. Először lassan rajzolva a betűket, aztán egyre gyorsabban szaladt a golyóstoll hegye a papíron.

„Az élet nem folytatás.

A férfi a plébánia kis vendégházában arra ébred, hogy magömlése volt. Nyitott szemmel fekszik, nézi az alacsony mennyezetet szétszabdalt, feketére öregedett gerendákat. Álmából egyetlen női testre vagy kéjérzetre nem emlékszik.

Megzördül az ajtó.

– Elmondjam a rituális szavakat? – hallja a pap hangját.

– Szerinted segítené valamit is? – kérdez vissza.

– A szavak? Hogy az ördögbe segítenének?

Nem jön bentről felelet.

– Történt valami? – egy más hang.
A férfi ujjai benyúlnak a pizsamanadrágba, a nyúlós, szőrös tocsogásba.
Újabb zörgetés.
– Mesterem, mintha kérdeztem volna valamit!
Lassan mozgatja a kezét. Valamit válaszolnia kell.
– Nem. Semmi rendkívüli nem történt.
– Már azt hittem! – távolodó padlónykorgás.
Kis csönd után egy kiáltás bentről:
– Majd’ elfeledtem, atyám!
– Mi a frászkarikát?
– Ugye, az imáiba szokott foglalni engem, vén bűnöst?
– Hát persze – jön a messziről kiáltott válasz –, elvégre ez az élet rendje!
Zörgés hallatszik, koppanás és halk zsörtölődés.
Gyönyörű szép reggel van. És a többi.”

*

A torony harangja, Korbel Gyula úgy érezte, körülbelül tíz centiméterrel a feje fölött, egyetlen hatalmasat kondult.

Már megint másnap volt.

A helyek mögött

*A helyek mögött egy tájkép dereng
fel. Ismerős helyeknél ismerősebb.
A Káptalan utca Péccsett? A Korvin
tér Budán? Talán egy útvesztőbe*

*foglalt elbeszélés. Egyre több
terem bomlik le előtted, ahogy
a középső cella felé haladsz,
mint a kötés a sebről,*

*fájdalommal átítatott rétegek.
Eleinte: csak géz. Egy bemeszelt
város. A beszéd elé falazott szavak.*

*Vakolat-nyelv. Aztán átmész egy
szobán, minden kitisztul. A gerendák
mélyén föltündökölnék a gyűrűk.*

Mindszent éjjel

*Mindszent éjjel a szódáslovak
falhoz támasztott füllel álltak,
hallgatták neszezéseit
a kövek közt rejlő belvilágnak,*

*mert habarcson és hideg cementen
túl vonzalom van kő és kő között.
Senki sem járt másnap az utcán,
és lószobrok álltak a ház előtt.*

Magellán-emlékmű

A sziget végében áll, azon az elkerített kis részen, amire senki még csak rá se hederít. Miért is tenné: nincs ott más, csak egy darabka pázsit, rajta egy hosszúkás, kb. másfél méter magas, fél méter széles alumínium doboz. Mint egy transzformátorház. Holott nem az; ebben a dobozban található az a szerkezet, amellyel a város légmozgását irányítom. A szélgép.

Nem mondom, hogy mindig „széltolónak” készültem, de már egy csöppet se bánom. Roppant felelősségteljes munka, helyén kell hogy legyen az ember esze. No jó, azért túldramatizálni sem akarom; ha követem az előírást, nem lehet baj.

Munkaidő mint olyan nincs. Naponta háromszor kell kimennem a géphez, reggel, délben és este, mindig pontosan ugyanabban az időben, plusz délután be a meteorológusokhoz a másnapi értékekért. Ennyi és nem több, napközben azt csinálom, amit akarok. Ideális, akárhogy is nézzük, már csak azért is, mert az én igazi munkám az írás.

Reggel és délben alig tíz percet töltök a gépnél; ennyi idő kell, hogy ellenőrizsem, minden mutató azt mutatja-e, amit mutatnia kell. Este ez picit több, mivel ilyenkor állítom be a másnapi szélértékeket, s ez nem tréfadolog. Mindazonáltal igen ritkán tart tovább húsz percnél, ami annyit tesz, hogy az effektíve munkával töltött idő a napi egy órát sem éri el. Azért nem rossz.

Útban oda és vissza a történeteimen töprengek. Nem készítek jegyzeteket; egy időben próbáltam magam hozzászoktatni, hogy mindig legyen nálam papír és toll, de sehogy se jött össze. Sokkal jobban megy a fejben komponálás, bár igaz, valójában keveset játszom a szavakkal, nem keresgélek szinonimákat, sem szintaktikai megoldásokat. Inkább bővészkedem: agyam fekete kalapjából húzom elő a szavakat, a hajuknál fogva vagy ahogy éppen érem őket, s aztán már se az ő, se az én számomra nincs menekvés – mivel egyazon téridőben léteünk, egymásra utaltságunk elkerülhetetlen és végleges. Ha bármelyiket törölném, helyén űr támadna, amely semmi mással nem tölthető be, csupán önmagával.

– A platonisták? Azoknak befellegzett! – jelentette ki elégedetten a fodrász.

– Csakugyan?

– De még mennyire! Platonistáknak, újplatonistáknak egyszer s mindenkorra annyi. – A levágott hajcsomó lassan lebeg alá a ventilátor kavarta levegőben, majd szétterül a fényes padlón.

– Mmm – méltányolom a demonstrációt, aztán a tükörbe nézek: – Elöl csak kicsit...

– És én nem is bánom őket – mondja a magáét a fodrász. – Sok tojásfejű.

– Tojásfejű?

– Kívül lány, belül kemény – készségeskedik az egyik vendég.

– Ne te ne! – torkolja le a másik, az ajtó mellett ülő. – Kívül kemény, belül lágy!
– A lényeg a lényeg – veszi vissza a szót a fodrász –, hogy az ideák kimentek a divatból. Nem érnek már egy lyukas garast se.

– De valami csak kell helyette? – érvelek. – Oldalt fülközépig kérném...

– Hiszen itt van! – Csattan az olló. A fodrász győzelmi zászlóként mutatja föl a maréknyi haját. – Színtiszta materializmus! Lehet valami ennél kézenfekvőbb? Nem akarok belemenni az eleve elrendelés problémájába...

– Nincs azzal semmi probléma – kottyant közbe az ajtónál ülő, a fodrász tükrképének tükörtekintete azonban egy csapásra belefojtja a szót.

– ... de az biztos, hogy nem véletlenül lettem fodrász. Nem mondom, vannak még természetes anyaggal dolgozó művészek rajtunk kívül is, példának okáért a szobrászok, de, azt hiszem, abban egyetérthetünk, hogy még a frissen kivágott fát sem lehet egy lapon említeni a hajjal. Amióta az eszemet tudom, a pragmatikus megközelítés híve vagyok, és büszkén mondhatom, a szakmában eltöltött harminc év alatt bizony tapasztaltam egyet s mást. A mesterség fogásainak elsajátítása csak egy lépcső a sok közül, amiket meg lehet mászni, noha nem muszáj.

– De maga megmászta – előlegezem meg a bizalmat.

– Meg bizony. – A fodrász tűnődve csóválja a fejét. – Mi minden... Eh – rázza meg magát –, nem ez a lényeg. A lényeg, uraim, hogy már tudom: a haj az idő materiális leképzése.

A hallgatástól és a hajolaj illatától épphogy elbágyadó jelenlevők egyszerre felélénkülnek. A várakozó vendégek egymást túlkiabálva helyeselnek és tiltakoznak. Én szótlantul somolygok.

– Jó, jó, hadd fejezzem be! – Az Excaliburként magasba lendülő olló egy csapásra csöndet teremt. – Szóval. Órákat szerkesztettünk, hogy mérni tudjuk az idő múlását. Csakhogy ez álmegoldás, hiszen az óráink tőlünk függnék, felhúzzuk őket, elemet cserélünk, ide-oda állítgatjuk, tetszésünk szerint. Bevetettünk mindenféle furfangot, csak épp azt nem vettük észre, ami (szó szerint) kiszúrja a szemünket: a hajunk. Tudjuk: a haj nő. Ha nem vágnánk, úgy benőne minket, akár egy gubó. Vagyis nem azért vágjuk, hogy divatos frizuránk legyen; az már csak következmény, okozat; maszk, ha úgy tetszik, palástolandó a valódi és sokkalta rémesebb igazságot: azért kell vágni a hajunkat, hogy lépést tudjunk tartani az idővel, rendszeresen vágni, különben az idő állva hagy. Ezért van – itt a fodrász lassan körülhordozza tekintetét minden egyes jelenlevőn –, hogy a halál után tovább nő.

Csönd.

Két kezem akár a bűvópatak bukkan elő a fehér fodrászskendő alól. Tapsolok. Apránként mindenki felocsúdik, és a fodrászat megtelik a föld alatt hűsölt víz friss, vidám jó szagával.

A szakmám (szélkezelő) és a hivatásom (író) révén fizikailag és szellemileg is kötődöm az itt lakókhoz. Én mindkét tevékenységet szeretem, mindkettő fontos, de visszajelzést szinte csak az elsőről kapok, s az sem egyértelmű. Példának okáért: az előírt „Lágy tengeri szellő, 1.234 fokozat” egy tikkasztó júniusi napon, s ahogy sétálok az utcán, mit hallok? „Miért nem fúj jobban? Elégék!”, mondja az egyik, a szembejövő meg, hogy: „Ez is szél? Inkább ne is lenne!” Az embereknek semmi sem elég jó, és noha nem én tehetek róla, hiszen a döntés a

meteorológusok kezében van (és ha valaki, hát ők aztán fenn hordják az orrukat), mégis bánt a dolog. Néha elfog a kísértés, hogy ilyenkor megálljak, és mindenkinek külön-külön elmagyarázzam a szélgép működését, de ez lehetetlen, magam is több évig tanultam. Amúgy pedig meg se hallgatnának, hiszen aligha az időjárással van bajuk, csak saját rosszkedvüket próbálják másra átruházni.

Ebből a szempontból az írással még cefetebb a helyzet. Nemhogy negatív, de egyáltalán semmilyen véleményt nem kapok. Az emberek nem olvasnak. Ha nem volnék képesített szélkezelő, megnézhetném magam. Az egy biztos állás, szél mindig lesz, és az emberek is mindig fognak beszélni róla. Egyszerűen nem vehetik semmibe. Sokszor eltöprengek azon, hogyan tehetném az írást ugyanilyenné: egy elemi erő, mely anyagtalan, mégis van, néha kedves, másszor vad, de mindig magára tudja vonni a figyelmet, becsusszan a ruha alá, birtokba veszi az ember bőrét, ingereket küld az agynak, hogy „vagyok!”, s az nem tud nem oda figyelni... Kell lennie kapcsolatnak a kettő között, csak még nem jöttem rá, hogy mi.

Szupermarket. Cigaretta veszek. A pénztáros lány új lehet; kétszer is rossz árat üt be, majd úgy veszi el a pénzt, mintha ostya lenne.

– Le kéne már szoknom – társalgok vidáman. – Vagy legalább áttérnem füstszűrőre.

– Mindenkinek vannak gyengéi – szalad ki a pénztáros lány száján, s rögvest fülig pirul. – Ó, elnézést, ekkora közhelyet! Nem is tudom, mi ütött belém...

– Ugyan, kérem, ne szabadkozzék – rákönyöklök a pultra. – Mindannyian a közhelyek igazságába vagyunk bebörtönözve. Ha már így elárultam esendőségemet, megtudhatnám, mi a magácskáé?

– Ó... hát... nekem... – A lány ujjai önálló életet élve zongoráznak a pénztárgép billentyűin, valamely végeérhetetlen szellemszámsort üldözve.

– Csak bátran.

– Nos... a vallás. Már mint az én személyes vallásom. Úgy értem, kipróbáltam én mindent: római katolikusnak neveltek, majd átkeresztelkedtem evangélikusnak, kacérkodtam a buddhizmussal, de...

– Egyik sem adta meg azt, amire várt.

– ...igen, ugyanakkor mindegyikben akadt valami, ami megragadott.

A zöldséges részleg felől egyre erősödő moraj hallatszik. A lány is meghallja, és sietve folytatja:

– Tudja, a számok az egyetlen hibátlan teológiai rendszer. Egyszerre kínál hitet, misztikumot, közösséget és templomot. Absztrakt, ugyanakkor valóságos, itt materializálódik a szemem láttára napi nyolc órában, feloldja minden érzelmi problémámat, s ami fő... mentes az emberarcúság dilemmájától. Nem is lehet másként, hiszen ez az a szál, amely összeköt minden hitet, színre, nemre, fajra való tekintet nélkül. Például ott a négy őselem, a harmadnapra feltámadott...

– Igaz. Nagyon okos. – Helyeslek, s a szavak jótékony felhőként terjednek szét a légben. A lány elkapja rólam a tekintetét, és csöndben mosolyog maga elé. Mosolyának parabola íve maga az összimetria, s az azt leíró függvény szám-sora egyre csak gördül ki finom ujjai alól.

Van egy visszatérő álmom, melyben tornádó erejű szél támad a városra. Vihar-ról szó sincs, az ég tiszta, mint a babák fürdővize a reklámokban, fönt mosolyog a nap, csak a szél nem bír magával; ide-oda rohangászik a városban, még egyértelmű iránya sincsen, s elsodor mindenkit, akit csak ér. A legtöbben ki sem merészkednek az utcára, s aki mégis, az kézzel-lábbal kapaszkodva próbál araszolni kicsinyes célja felé. Álmomban én vagyok az egyetlen, akit nem bánt a szél. Zsebre vágott kézzel sétafikálok az utcákon, mellettem sorra röpülnek el helyükről kiszakadt táblák, letört faágak és kétségbeesetten kepesztető emberek. Nem tudom, segíthetnék-e rajtuk, de nem is akarok. Csak rovom az utcákat, erre-arra tekingetve, mintha keresnék valakit. Álmomban gyorsan telik az idő, s mire a keresésbe belefáradva kikutyagolok a szigetre, már esteledik. Hanem ott mit látok: a szélgépi helyén egy alak vár rám. Közelebb érve kiderül, hogy szobor; egy megtermett, szakállas, marcona kinézetű alak. Egy pillanatig eljátszom a gondolattal, hogy én vagyok, vagy a hős-hasonmásom. Persze, a jó öreg Magellán az; bronzruhájából csak úgy dől a tengerszag, és a hátam mögött bámul valamit a távolban. Nem nézek hátra. Úgyis tudom: a szél.

– Nehéz azt nem észrevenni – von vállat a rendőr. – Ha az ember naponta a város utcáit járja, márpedig szinte mind ezt csináljuk, ugye, nos, akkor előbb-utóbb feltűnik a dolog. És talán épp az a szerencse, hogy időbe telik, mert így mire az egész megvilágosodik, már hozzá is szokunk a gondolathoz.

Karjának engedelmeskedve a forgalom irányt vált.

– Nem mintha nem fájlalnám, ugye, érti? Nincs olyan épeszű vagy akár nem épeszű ember, aki szeret csapdában élni. Csakhogy van itt valami, ami... hogy is mondjam... megvigasztal, na.

– Mégpedig?

– Hát. Szóval. Én úgy tekintek erre a csapdára, mint egy pókhálóra.

– Pókháló. Ötletes.

– Köszönöm. Na már most, pókhálóba ragadni teljes kiszolgáltatottságot jelent, ami persze rossz. Mi itt mind (emberek, autók, utcák) Isten nagy pókhálójába ragadtunk, és ha elfogadjuk ezt hiperbolát, máris szemünkbe ötlík valami fontos: maga a Pók is a háló rabja. – Mögöttem felbőgnek az autók, de a rendőr még nem fejezte be. Behajol az ablakon, arcszeszének erős illata elnyomja a kipufogóbűzt. – Úgy ám – mondja lassan –, velünk együtt maga a Nagy Pók is fogoly.

Felegyenesedik, kezével szabad utat ad. Kilövék, bár magam sem tudom, hogy én nyomom a gázt, vagy a mögöttem lévő sodornak. A visszapillantó tükrben még látom, ahogy a rendőr utánam néz, s ajkán a szavak: Ő is fogoly.

A szélgép előtt állok. A fedelét már kinyitottam, a számlapok a meghatottságtól ködös szemmel üdvözlnek. Már nyitom a mappát, hogy elolvassam az előírt másnapra várhatót, amikor hirtelen meggondolom magam. Eszembe jut az álom, élesen és hívogatón, és már nyújtom a kezem a kapcsolók felé, amikor az egyik kvarc kijelző magától életre kel, és azt olvasom:

„Ez a gonosz csábítása, ne hallgass rá! Ismerlek, tudom, nem ezt akarod.

Ismerlek: alapjaiban vagy elégedetlen az élettel. Hajlasz rá, hogy elfogadd a lélek-vándorlás elméletét, mert csak ezzel tudod magyarázni, ami veled történik.

Igen, néha azt hiszed, hogy már jártál itt egyik életedben, talán épp a legutóbbiban, mert az emlékek egyre-másra átütnek a fejedben, s úgy találod, azóta alig változott valami, ugyanakkor semmi sem teljesen ugyanaz. Mint amikor az iskolában térképet kellett kopírozni zsírpapírra, s a nagy munkában kicsit elcsúszott a papír, észre sem vetted akkor, de ahogy a végén egymásra illesztetted, a kettő nem passzolt. No nem nagyon, épp csak egy picit. Épp csak hogy minden rosszul jöjjön ki. Mint most is. Befordulsz a sarkon, de mögötte zsákutca fogad. Nem stimmelnek a házak. Ismerős arcokhoz nem passzolnak az ismerős nevek. Mit lehet tenni? Elmondani nem. Csak leírni. Ne tekintsd ezt úgy, mint egy betegséget, inkább mint kivételes adottságot. Megesik. A nyelv olyan, mint egyfajta hatodik érzék, talán még fontosabb is a többi ötnél, hiszen erre strukturálódik mindegyik, ha ez nem lenne, megmaradnának egyéni bemenetek. A nyelv az egyetlen, amely kimeneti forrás formájában biztosíthatja az ellenáramlást. Sokszor előfordul, hogy valakinek a kellenél kifinomultabb az egyik érzéke. Nálad a nyelv szokatlanul erős. Néha szenvedsz ettől, s ez ellen nem tehetünk semmit. A fontos, viszont, hogy lásd a jó oldalát is...”

A kvarc kijelző elsötétül. Megütögetem, egyszer, kétszer, háromszor. Semmi.

Pár pillanatig bután bámulok. Hát tessék. A mítoszok megszenteltségtelenítése; már egy csipkebokrot sem érdelek, a huszadik század végén egy kvarc számlap kell hogy rendreutasítson.

Hogy időt nyerjek, elolvasom az előrejelzést: „Déli szél, 3.222 fokozat, enyhe vanília illat.” Ezt szeretni fogják. Tehát ami ma nyugati volt, az holnap déli lesz...

Hoppá! Vajon a szavakat is ugyanígy irányba lehet állítani? Lehet, hogy ennyi az egész? De hát miért is ne?

Bágyadt, de jóleső remegés járja át a testemet. Ezt érezhette Magellán is azon a bizonyos éjszakán, miután háromheti tétlen, idegölő veszteglés után egyszer csak dagadni kezdtek a vitorlák. Mint én most a sziget végében, ő ugyanúgy állt a hajó orrában, mezítláb és lenge öltözetben, s összehúzott szemmel méregette a kontinens testébe vájt sebet. A felvirradni készülő nap Magellánnak az öröklétet hozta el, a legénységnek pedig dupla rumot.

Ez mostan micsoda, itten?

*Ezt, persze, így, sohasem.
Visszamegyek majd oda, és
akkor újból meg. De így
soha, soha!*

*Most mégis. Igen, most meg,
mert nem értek semmit. Most
meg fogom kér, na, majdnem
kimondtam, fene vigye.*

*Mert ott voltam. Ott voltam,
és meg. És tapintottam, és
akartam, pedig még szűz. Na,
mindegy, már késő.*

*Tapintottam, és kérdeztem, hogy
„ez mostan micsoda, itten?”,
és közben fogtam. Tudom, nem
valami okos ilyent tenni.*

*De egészen kicsi még akkor.
Csak tapogattam, és aztán
annyira meglepődtem, hogy
nyögni se tudtam, aztán.*

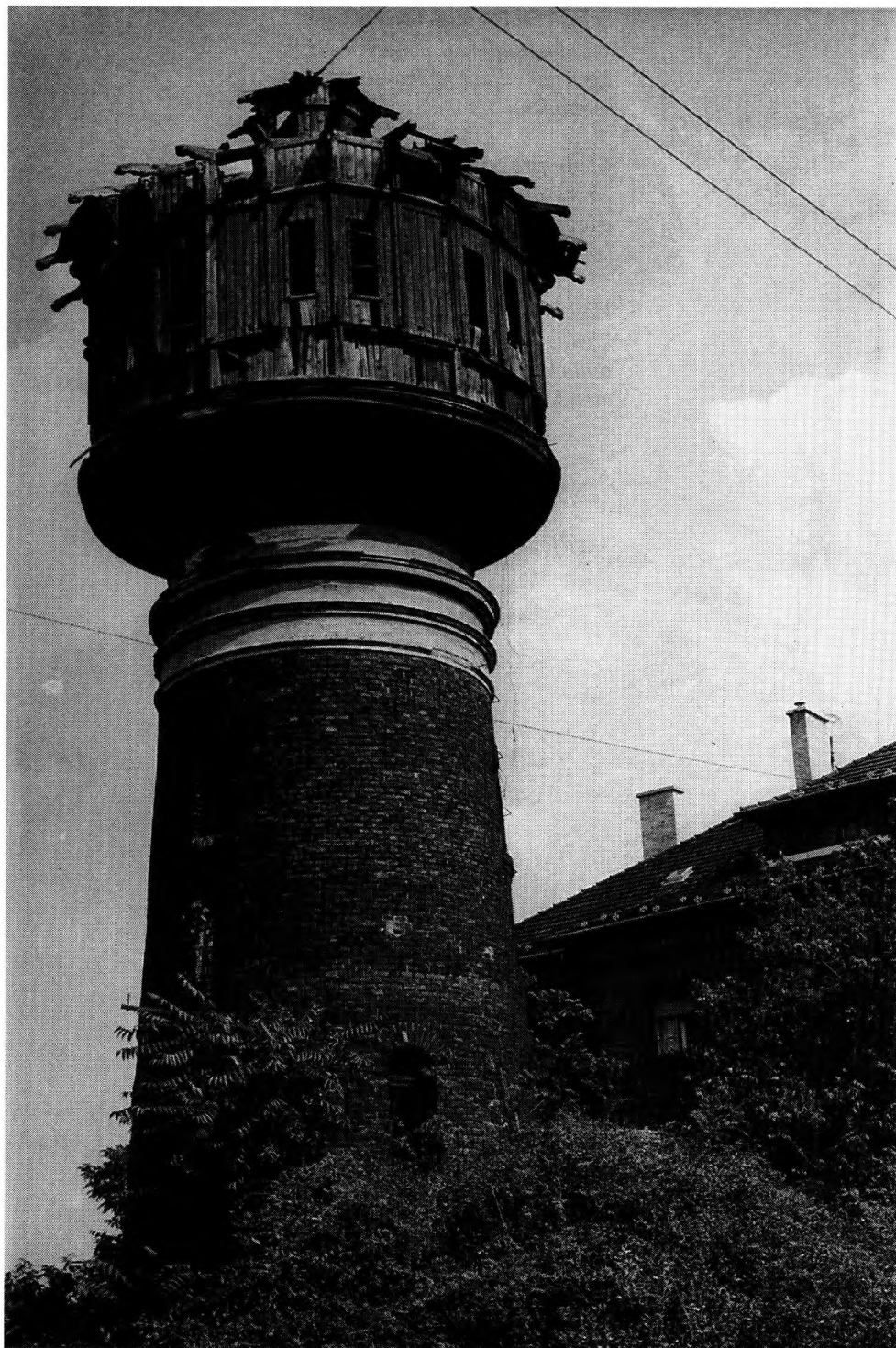
Ha lovagoltatsz

*Ha lovagoltatsz, Édes Úr, ha
lovammá lehetsz, ne csapdoss,
kérelek, oly vadul, Édes Úr,
ne csapdoss, ha kérhetem.*

*Legyél csak simulékony, Uram,
kezed hatalmával vissza ne élj,
legyenek ujjaid játékosak, és
semmiképp tétovák.*

*Mennyire várom a percet!
Lovagoltass, Barátom, ha kérem,
vágyaidban majd ha megjelenek,
hosszú hajam majdan beborít.*

*Ha csatakos bőröd pihenni
kíván, hevülését, ígérem,
puha kezemmel nyugtatom,
csendesítem hívős önmagammal.*

A másik város

(Torony)

Ki ne vágyakozna, gyermekkorában legalábbis, följutni a toronyba. Föl a templom tornyába, ahonnét belátni a falut, a várost, be az egész látóhatárt, ahol irdatlan harangok lengenek, baglyok szállnak, és ismeretlen rendeltetésű, furcsa tárgyak találhatók, melyekre mi akadunk rá először, s melyek majd föltárják számunkra titkos jelentésüket. Föl, föl. Föl a dombra, föl a sziklaomra, föl a régi várak bástyáira. Föl a fák tetejére szétnézni, kapaszkodni hős bátorsággal, lengeni-dőlni a széllel. Ellenőrizni a madarat, tud-e fészket rakni még. Magaslest építeni. Megtalálni a legvékonyabb ágat, amely képes megtartani még, leesni akár, és csodával határos módon töretlen maradni. (Életben is, természetesen, hiszen más hal meg, nem mi.) Föl a víztorony tetejére, föl a stadionban a fényszórók égbe szökő fémtraverzeire, föl a padlásokra és be, föl minden ismeretlen rendeltetésű építménybe.

E tervek egy része teljesül, más részük nem. Magam például voltam nemegyszer templomtoronyban, harangoztam is, és baglyot is láttam sokat, az egész látóhatárt is láttam, természetesen, de sosem jutottam föl a torony félelmesen, gyönyörűn szűkülő felsőbb gömbjeibe, s így a legtetejére sem, persze, ahová talán már csak a fejem fért volna be. Számos villanypóznát megmásztam, de víztorornak az aljáig sem jutottam, ugyancsak természetesen, vágyamat pedig, hogy fönt ússzak a gömbben, még szavakba önteni sem mertem sosem. Megmásztam nem egy dombot, hegyet, de sosem voltam a Kékestető tetején, és mosolygott a rendőr, mikor piros nyakkendőmben föl óhajtottam jutni a pálmás nő pálmájába. Úgy gondoltam, a szabadság-szobrok üresek belül mindenütt. Rengeteg fát megmásztam, magaslest építettem rájuk, leestem a legfelső ágról töretlenül, és feldúltam, vagy békén hagytam a fészkeket, de belenyugodtam hamar, hogy a hidak pillérének szédítő orma az öngyilkosjelölteké.

Elteltek évek, s én följutottam Óbudán a házunk, egy tízemeletes panelház tetejére is, és álltam és néztem, hogy mi van velem, miért nem akarok följutni ugyancsak a közelben emelt húszemeletes panelház tetejére, miért mondtam le mind az ismeretlen rendeltetésű tornyokról, a csúcsokról, hegyekről, mind a titkos templomokról, és miért nézem szomorún a repülőgépről a mókás házakat, a pizska fákat és a felhők fölött a légkört, amint kéken a kozmoszba sötétlik.

A Ferencvárosban áll amúgy ez a torony, a vasúti telep közepén a senkiföldjén, a lakók közül egy sem tudta, mi célt szolgálhatott a maga idejében, csak hogy a MÁV-é, annyit mondtak. Tüskés bokrok vadultak alatta, és egy óriás farkaskutya állt tőlünk másfél méternyire remegő testtel, és fél percen át állt, és nem tudta eldönteni, hogy ránk ugorjon-e, és átharapja a torkunkat. Az ismeretlen rendeltetésű torony aljában hűgyszag és szarszag kerengett, persze, és az önkormányzat helyében én kávézót nyitnék odafönt.

(Tábla)

„A temető rendbehozatala az itt nyugvók hozzátartozóinak anyagi hozzájárulásával történik” – olvasható a táblán. Szokatlan mondat, különös. Azaz hát nem a mondat szokatlan és különös, hanem a közlés mód, hogy valami hatóság egy a nyilvános térbe helyezett táblán tudatja velünk e tényt, melynek tény volta így mindjárt meg is kérdőjeleződik, elbizonytalanodik.

Ha nem számítjuk is most a táblák világából fensőbbsséggel kiemelkedő közlekedési tiltások, megengedések és utasítások virító fémeit, megszokhattuk, hogy a társadalom tábláin nincsen semmi szokatlan, semmi váratlan, semmi rendellenes. Sőt éppen e táblák maguk a rend, a fegyelem, a miheztartás zsigereinkbe merevedett korlátainak őrei, mely korlátokon átlépünk, természetesen, egyre átabb, ám mindmáig annak világos tudatában, hogy ezt tesszük. Rálépünk a fűre, kutyát sétáltatunk(nak) rajta, kijövünk a BEJÁRAT-on és bemegyünk a KIJÁRAT-on, kihajolunk veszélyesen, ügyességünk és erőnlétünk dévaj ellenőrzése végett fölszaladunk a lefelé tartó mozgólépcsőn, rágyújtunk a „Dohányozni tilos!” tábla alatt, és hosszan időzünk a biztonsági sávon. Azonban melyikőnknek jutna eszébe akár a saját pénzéből, akár az önkormányzat hozzájárulásával rendbe hozni egy temetőt, ahol senki hozzátartozója nem nyugszik.

Ezért nyugtalanító ez a tábla, miként máig nem tudok mit kezdeni avval a másikkal, amely a Thököly út jobb oldalán (félúton a Mini presszó és a Stefánia út között) volt látható a szocialista évtizedek során egy villa udvarán: „Véres patkányirtást vállallok”. Valaki nemrégiben azt a megfektetés adta, hogy a patkányirtó (akinek foglalkozását a századfordulás címtárai még a 'patkányvesztő' névvel illeték) itt afelől kezeskedik, hogy szemtől szembe vív meg minden patkánnyal, és nem használ különféle mérgeket, melyek a háziállatokra, netán az emberre is veszélyesek lehetnek. Meglehet, igaza volt, én azért nyugtalan maradtam. Nem könnyű szemtől szembe megvívni egy patkánnyal, nem elég ugyanis legyőzni őt, főleg és mindenekelőtt az undort kell legyőzni, igaz, nem ez az egyetlen foglalkozás, ahol főleg és mindenekelőtt az undort kell legyőzni, közéjük tartozik például távoli elképzelésem szerint a kenyérkeresetszerű kéjelgés, az újságírás vagy a műanyag lavórok árusítása. Meglehet, tévedek. Le kell győzni hát az undort, a patkányt, véresen. Nem könnyű, ez egészen bizonyos. A múltkor például a Döbrentei téren ebédeltem bécsis zsemlet sörrel, és egy háromkilós, ritkaszőrű patkány jött elő egy ott álló piros Renault alól, megfutamított egy nála ötször nagyobb kutyát, meghátrálásra készítette a pincérnőt, aki a plasztiktálcájával próbálta elhessegetni, én bécsis zsömlémmel a padra ugrottam, és a vörösszőrű, nehezen döccenő dög ellenfél nélkül maradván megfordult, és a Dunának ment. Sok vére volt, úgy láttam, a ritkás szőre, a rózsaszín bőre alatt.

Elkalandoztam, látják, Aliona táblájától, el a temető mellől, igaz, ő is így tett, nincs is semmiféle temető a képén, és ismét sikerült egybefényképeznie a reményt és a szorongást, elkalandoznia megint a haláltól, élnie vagyis. Kamra, kazamata, (sír)bolt az ott lent? Békességben, átjárhatón sötétlik mindenesetre a ház erkélyes, zöld felvilága alatt.

Csend van.

Balra néni távolodik bottal, bevásárlószatyorral.

SICC, MOCSOKBA, KÖZBESZÉD!

Kovács András Ferenc: *Saltus Hungaricus*

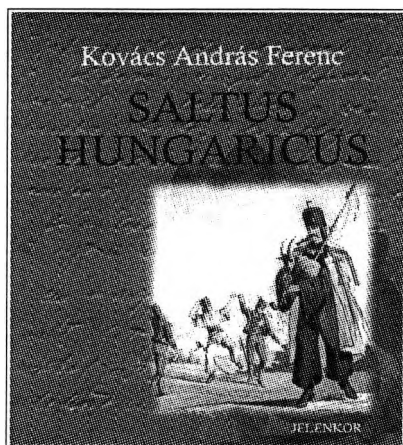
(a rím kényszer)

A techné mestere, a költő-szakember, a virtuóz formaművész. Az artisztikus és eklektikus bábeli könyvtáros. Szerepek és maszkok sokasága, a mindenevő költészet, amint magába olvasztja a világot, röpteti és kikacagja, bekebelezi az útjába kerülő kulturális hagyományokat, átjár közöttek, játszik velük. Vagy ha nem, hát kisnyúl: a lírai szerepek folyamatos szétírása, a beszélő szájából kibeszélő nyelv, új szelek fújnak a korszakküszöb alól.

A KAF-recepció hívószavai természetesen nem légből kapottak, ez a költészet egyrészt tényleg virtuóz, szerepjátszó, (majdnem) mindenevő stb., ugyanakkor valóban jól olvasható a nyelvi megelőzőség tézise felől is (a recepció toposzainak mantrikus ismétlődése pedig más kérdés, és persze jóval unalmasabb). Bárhonnan nézzük, Kovács András Ferenc a mai magyar költészet egyik kulcsfigurája, kiváló kötetekkel és több további kötetre elegendő folyóiratpublikációval, mindemellett költészetének egyenletesen magas színvonala és folyamatosan túlárado bőrsége így, együtt nehéz (vagy túlságosan is könnyű?) helyzet elé állítja a vele foglalkozó szakembereket.

Pedig hát Kovács András Ferenc kétségkívül nagyon jó verseket ír, nagyon sok nagyon jó verset. Igaza van azonban Kulcsár Szabó Zoltánnak, amikor a poétikai sémák ismétlődéséből adódó kisebb meglepetésértékről (valamint a recepció ezzel kapcsolatos automatizálódásáról) beszél.¹ Ha túl gyakoriak a visszaköszönő (egyébként elsőosztályú) megoldások és motívumismétlések, az olvasó (persze kulturálisan kódolt) újdonságigénye kielégítetlen marad. Márpedig Kovács András Ferenc költészete jól láthatóan, igen erősen és rendszeresen épít a poétikai és nyelvi bravúrokra. A recenziókban itt-ott megjelenő, óvatosan fanyalgó hangok óvatossága nyilvánvalóan a kétségbevonhatatlan kvalitásoknak, a fanyalgás pedig a gyakran rutinszerűen alkalmazott poétikai eljárásoknak szól.²

Legszembetűnőbb ezen eljárások közül a végletekig vitt rímeltetés technikája, noha az újabb és újabb rímek látványos halmozása a szó szoros értelmében a legkevésbé sem tekinthető rutinszerű-

¹ Kulcsár-Szabó Zoltán: „Hangok, jelek” – Kovács András Ferencről, Nappali ház, 1995/3, 90. o.

² Itt az előbb idézett tanulmányon túl mindössze két írásra tudok utalni: Csiki László: *Rímálmom*, ÉS, 1997. márc. 7., 14. o., illetve Báthori Csaba: *Erdélyi Próteusz*, Holmi, 1995/9, 1331–1333. o.

Jelenkor Kiadó
Pécs, 1999
123 oldal, 880 Ft

nek. Talán inkább a *bravúr rutinjáról* kellene beszélni: az egyetlen hívó rímre adott brilliáns felelő rímek hosszú sora nemritkán a vers egészének rovására megy. Kovács András Ferenc egy ötletet, egyetlen remekbe szabott rímet vagy nyelvi játékot sem akar elhagyni, ennél fogva viszont gyakran megesik, hogy a szöveg leül, „elfárad”, egy bizonyos ponton túl a rím��avak (nem ritkán teljes, egymásra rímeltetett sorok) lendülete viszi. Az új kötetben ennek tipikus példája a nyitó vers (*Saltus Hungaricus*) vagy a huszonhat versszakból álló *Szabédi szimfónia*:

Repül a, repül a
Korea! Hevül a
Helyzet Tanganyikába!
Repül dísztvírat!
Vímány, rím, vádírat!
Ezrek hangja – hiába!
Repül az öntudat:
Szebb utat fönt mutat!
Elteng, pang, aki kába!

Mindez persze úgy hangzik, mintha az arrogáns recenzens ki akarná oktatni a poétát, fogná már vissza magát egy kicsit. Mindamellett, hogy egy ilyen eljárás nem feltétlenül jogosulatlan és azonnal elvetendő, ebben az esetben valószínűleg teljesen fölösleges volna. Sietek leszögezni, hogy Kovács András Ferenc abszolút tudatos költő, s mindabból, ami az ő költői műhelyében zajlik, semmi sem véletlen vagy kontrollálatlan: az említett poétikai eljárások nem annyit takarnak csupán, hogy a költő néha bele-belefeledkezik a játékba. Ennek a belefeledkezésnek ugyanis jóval nagyobb tétje van némely vers esetleges „túlírásánál”.

Ahogy az egyik legfontosabb KAF-tanulmány szerzője, Szigeti Csaba megjegyzi, „[a] költői műhely kifejezésnek mind a mai napig csak akkor van értelme, ha a költészetszínálás = mesterség definíciót mélységesen komolyan vesszük.”³ A költői műhelymunkát ez esetben egy olyan mester végzi, aki egyfelől rendkívüli olvasottsága és főlényes mesterségbeli tudása révén otthon érezheti magát a költészet(történet)i hagyomány óriási területein, másfelől e munka háttérül bizonyos elméleti kereteket is kijelölt: Kovács András Ferencnek határozott véleménye van arról, hogy mi a költészet, hogy mit is jelent verset írni. Ez a vélemény meglehetősen plasztikusan összefoglalható, annak ellenére, hogy maga a szerző erősen átmetaforizált, paradoxonokban megfogalmazott formában fejt ki. Persze, tudom, a művész saját alkotásairól megfogalmazott véleménye nem feltétlenül mérvadó. Ez esetben mégis úgy látom, hogy a Kovács András Ferenc által felvázolt költészetfelfogás (nem utolsósorban fentebb említett tudatossága, „szakmai” attitűdje okán) magukban a versekben is működik: úgy tűnik, hogy a kényszeres rímkényszer nem választható el a költészete mögött meghúzódó szó-metafizikától.

(„[Vigyázat: szólavínaveszély! – KAF megj.]”)⁴

Mint Szigeti Csaba több helyen is rámutatott, Kovács András Ferenc költészetének legfontosabb szervezőeleme és alapegysége a szó.⁵ Centrális jelentősége mind a versekben,

³ Szigeti Csaba: *A himfarkas bőre* (Kovács András Ferenc verseskötete), in: uő: *A himfarkas bőre*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1993, 201. o.

⁴ Kovács András Ferenc: *Assandro avagy a kérdés csődjé*, in: uő: *Scintilla animae*, KOMP-PRESS, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1995, Ariadné Könyvek, 41. o.

⁵ A fent idézett esszén kívül lásd még a következő Szigeti-szövegeket: *Lábjegyzetek egy lábjegyzetelt palimpszesztushoz* – Kovács András Ferenc: *Novecento, fecsegés*, Jelenkor, 1993/11, 893–901. o., illetve *Névsorolvasás avagy a szövegközötti személyesség*, Forrás, 1997/4, 68–73. o.

mind az elméleti megnyilatkozásokban tetten érhető. Ez a jelentőség ugyanakkor nem korlátozódik pusztán a versbeszéd nyelvi-technikai felépítésére: a szónak e költészetben elfoglalt helye metafizikai (úgy értem: metafizikai) kulcspozícióvá válik. A szó Kovács András Ferencnél – ha helyesen olvasom az idevonatkozó megnyilatkozásokat – valami-képp a mindnyájunknál hatalmasabb nyelv letéteményese, heideggeriánus földi helytartója (emanációja?), működésének adekvát keretét pedig a költészet jelöli ki: „lévén a költemény létlehetőség – a poézis már egymaga válasz minden lehető kérdésre (...) Mert mi más pulzál a poézis lényegében, ha nem a szavak versengése a világért.”⁶ A szavak ily módon „[e]gyszerre horzsolják a kimondható és kimondhatatlan határvonalát, költészet és hallgatás között, a lélek senkiföldjén.”⁷ A szó a kiemelt pont, a lírai világteremtés alapja, s nem mellékesen a KAF-költemények (a „csend” és a „semmi” mellett) folyton viszsztatérő kulcsmotívuma is. Számos példát lehetne idézni, álljon itt egy részlet a *Lelkem kockán pörgetem* (1994) kötet *Fragmentum* című (e témáról sokat eláruló) verséből:

Légy fölösleges!
Ellobban arcod – költők
nincsenek, se költészet.
Csak egyetlen vers
létezik – a mindenség
egy költemény végtelen
változatának
álma talán... Ha a csend
kitárul, s tágul a szó
is az isteni
szépség tériszonyában –
teremt, nő az időben.

A költészet „minden porcikája valami felé mutat, valamit jelez”, az irodalmat „[a]z egész álma” élteti.⁸ Egy fontosabb, értékesebb világ rajzolódik ki általa, a koncepció teleologikus struktúrájú tehát, és ez a struktúra határozza meg e költészetfelfogás kereteit. Az így létrejövő költészet pedig alapvetően és lényegéből fakadóan szembenáll „a történelem bestiáriumaival”.⁹ Kovács András Ferenc költészetfelfogása radikálisan elhatárolódik mindenféle ideologikus tartalomtól: „[a] költők a nyelvi lét korlátain kívül nem léteznek. (...) Mert a költők fejedelemsége, a költők kinyilatkoztatott királysága nem e világból való.”¹⁰ A poétikai karakterű megváltáskoncepció természetesen messze fölötte áll az evilági hatalmi játszmáknak, „hiszen a költészet végső soron a nyelvi megformálás kegyelmében működik: a maga törvényeivel és törvényszegéseivel mindig az emberi létre s a létben irányul. Kimondhatóvá gyúrja, mintázza a mondhatatlant...”.¹¹ A „közössé-

⁶ Kovács András Ferenc: *Bevezetés a kábulatba*, in: *Scintilla animae*, 9–13. o.

⁷ Kovács András Ferenc: *A lélekszakra röpte (Szabálytalan Pilinszky-triptichon)*, in: *Scintilla animae*, 145. o.

⁸ Erdélyi Erzsébet–Nobel Iván: „Az író embernek magával és a világgal kell megmérkőznie” – *Beszélgetés Kovács András Ferencsel*, Tiszatáj, 1995/2, 17–20. o.

⁹ Kovács András Ferenc: *Bevezetés...*, 12. o.

¹⁰ „Mint forró csontok a máglyán” – Kovács András Ferencsel beszélget Füzi László, Forrás, 1997/4, 29. o.

¹¹ Kovács András Ferenc: *A semmi sodra*, in: *Scintilla animae*, 143. o. A költővé avató kegyelemmel kapcsolatban ugyanebből a kötetből lásd még: *Istenhez hanyatló árnyak*, 120. o.: „a költők [vallásos – K. J.] hite avagy hitetlensége végső soron nyelvi kérdés... Ők ugyanis a folytonos formálásban léteznek. A nyelv kegyelmében vannak.”, illetve *Egy majdnem középkori írástudó (Beszélgetés Csontos Erikával)*, 169. o.: „a költészethez elsősorban olyan nyelvi jelenlét kell, ami szerintem egyszeri és kegyelmi kérdés.”

gi publicisztika”, az „erkölcsközpontú túldimenzionáltság” feltétlenül a költészet ellenében hat.¹²

A költészet, és nem egyfajta költészet ellenében. Ugyanis minden költészet egy, és ugyanazon a könyvön, mi több, ugyanazon a költeményen dolgozik. „Nekem például rengeteg ars poeticám volna, ami csupán bonyolult kifejezése annak, hogy egy sincs. Mintha egész életemben egyetlen könyvet, egy költeményt írnék... Mert engem voltképpen a végtelenség és a teremtés foglalkoztat...”¹³ – nyilatkozza KAF, s ezt a programot a teljes költészeti hagyományra kiterjeszti: „Hogy a világegyetem csupán egyetlen költemény – akár borgei gondolat is lehetne. De nem az. Pedig sokan írják. Egyszerre többen. Örökkön egy időben. Variálgatván. (...) Folyamatosan. Egyetlen metafora felé. Valami mindig valaminek a parafrázisa. Csupa eredeti plágium, csupa eredendő palinódia, egyedül üdvözítő palimpszesztus: egymásra rakódó láthatatlan írás. Ám valahány csak a rend maradandó megnyilatkozása.”¹⁴

Ezt a különféle nyilatkozatokból és írásokból rekonstruált, röviden ismertetett koncepciót megítélésem szerint a költői gyakorlat (legalábbis az eddigi pálya túlnyomó része) messzemenően megerősíti. Fölösleges volna most a szóról, a nyelvről és a költészetről szóló, vagy e fogalmakat kulcspozícióba helyező citátumokat sorolni, tessék kézbe venni a köteteket.¹⁵ Természetesen nem állítom, hogy maguk a versek csupán e szómetafizika illusztrációi vagy termékei volnának. Sokkal többek annál: műalkotások, nemritkán remekművek. Az elméleti keret mindamellett megfelelő kiindulási pontként szolgálhat a művek egy lehetséges, legitim olvasatához, és bizonyos, az eddigi életműben rejlő feszültségek magyarázatának megalapozásához.

A koncepcióból két következtetés adódik:

a/ Az írásom elején felvetett rímkenyszer-probléma magyarázatát valahol itt kell keresni, csakúgy, mint a KAF-szövegekre oly jellemző katalógusszerű narráció egyik lehetséges okát.¹⁶ Ezek a poétikai szervezőelvek a szó kétvilág-konstituáló, metafizikai státuszára építkező költészet logikus következményei. Kovács András Ferenc hagyja rímelni (érvényesülni) az útjába akadó (vagyis rímelni szándékozó) szavakat, hisz minden újabb, eddig sosem hallott összecsengés, *rime milliardaire* vagy holorím az általa megszólaló nyelvet (és a nyelvben formálódó egyetlen költeményt) gazdagítja. Ugyanez a helyzet a katalógusszerkezettel és számos egyéb furfangos nyelvi eljárással is: mindaz, ami sallangnak és (esetenként öncélú) játéknak tűnik, értelmet és súlyt nyer ennek a költészetfelfogásnak a keretein belül.

b/ A fenti koncepció Kovács András Ferenc oly sokszor idézett intertextualitását is más megvilágításba állíthatja (vö. „Az idézet számomra nem mellékes: »használva van«. Nem a szerzőket, hanem a mondatokat, a világ metaforáit próbálom megidézni.”).¹⁷ Eszerint sajátos idézésteknikája, a mindent magába rántó és maga képére formáló költői

¹² Kovács András Ferenc: *Szóból a zúgó rengeteg*, in: *Scintilla animae*, 117. o.

¹³ „Mint forró csontok...”, 28. o.

¹⁴ Kovács András Ferenc: *Fons et Spaeculum*, in: *Scintilla animae*, 131–132. o.

¹⁵ Néhány kulcsdarab a kilencvenes évek kötetéből, a teljesség igénye nélkül, ahol a szó fogalma illetve e költészetfelfogás centrális pozícióban áll: *Segélyhívás helyett halandzsza*, *Szózat egy szoborhoz*, *Az Utolsó Premier*, *Költőzködés – Horátz után szabadon* (a *Költőzködés* kötetből); *Kantikum egykori enmagamról*, J. A. szonettje, *Egy unikornis ifjúsága*, *Nászdal*, *Fragmentum*, *Torzó* – 1992, *Sonatina*. *Senza misura*, *Air breton*, *Ars memoriae*, *Gyermekhangra*, *Latin szerelem*, *Annuntiatio* (A *Lekem kockán pörgetem* kötetből); *Egy kisázsiai költőre*, *Az lovának szól*, *Férfi hangra* (az *Üdvözet a vesztessnek* kötetből); *Öninterjú*, *Delfin vadász*, *Gyermekünnep*, *Jézuskiáltó*, *Pange, lingua*, *Gyarmati nyár* (az *És Christophorus énekelt* kötetből).

¹⁶ Kulcsár Szabó Zoltán hívja fel rá a figyelmet, i.m., 85. o.

¹⁷ *Egy majdnem középkori írástudó*, 172. o.

beszédmód, a szerepek és maszkok lenyűgöző változatossága az *egyetlen* költészet világ-konstituáló és intertextuális karakterének belátásából ered, illetve erre ad választ, s ugyanakkor erre épít rá egyfajta tragikus hangoltságú önreflexiót is (középpontjában a csönddel és a semmivel, mint a költészet pusztá médiumaként működő személyiség vég-ső tapasztalatának visszatérő motívumaival).

Kérdés viszont, hogy vajon mire elég mindez? Valóban mindent bekebelez-e ez a költészetfelfogás, vagy vannak vakfoltjai? Egyfelől könnyen belátható, hogy minden hagyomány nem látható be egyszerre: a bábeli könyvtár a maga monumentalitásában talán nem is biztos, hogy létezik, helyesebb talán sok kis vidéki fiókkönyvtár laza hálózata-ként elképzelni. A legfontosabb könyvek persze megvannak majdnem mindenhol, bizonyos kötetek azonban csak helyben olvashatók. Egy efféle elképzelés azonban nem rengetné meg alapjaiban az *egyetlen* költeményt író (világ)költészet tézisé. A folytonosan írás alatt lévő „*egyetlen költemény*” attól még nagyon jól elvan, ha bizonyos emberek csak bizonyos, korlátozott számú lapját írják és olvassák. A valódi problémát abban látom, hogy amennyiben a költészet a mindenkori költők és mindenkori költészetek fölött működő, őket alapvetően meghatározó elv, ha minden költő *egyetlen* könyvet ír, ha a költészet nem más, mint egyfajta szerzetesség¹⁸ – magyarul ha a költészet *egy*, akkor eszerint (legalábbis a legmagasabb szinten) nincsenek egymás ellen ható, egymást ignoráló vagy – *horribile dictu* – kizáró felfogások illetve hagyományok.

A probléma, nem túl meglepő módon, KAF költészetén belül jelentkezik.

(Bizánci bújócska)

A helyzetet nyilvánvalóan tovább bonyolítja, hogy Kovács András Ferenc esetében csak bizonyos megszorításokkal lehet hagyományos értelemben vett költői pályáról beszélni. Kötetpublikálási nehézségek miatt rengeteg verse gyűlt össze 1989 előttről. Az első két gyűjtemény (*Tengerész Henrik intelmei* [1983]; *Tűzföld hava* [1988]) megjelenését követő kötetek bevallottan és hangsúlyozottan retrospektívek, s az *Adventi fagyban angyalok* (1998 – !) az első olyan kötete, amelyben nincsenek a nyolcvanas évekből származó versek: „1990-től kezdve még hosszú időn át azokat közölgettem tél s tél... S bevallhatom, hogy máig sem fogytak el egészen. De mindegy, mert én tulajdonképpen és folyamatosan csak egyetlenny könyvet írok, s egyetlenny korszakot élek. A sajátmagamét, avagy (s ezt sosem tudhatom meg bizonyosan) talán a költészetét... Mely nagyobb mindannyiunknál.”¹⁹

Ha *egyetlen* könyvet is ír Kovács András Ferenc, nem mindegy, hogyan tagolja. A kilencvenes években már Magyarországon is megjelenő kötetek igen átgondolt tematikus szerveződést mutatnak. A válogatás során a fő motívumok centrumokká rendeződnek, fenntartva az egymás közötti átjárás lehetőségét. Ugyanakkor bizonyos kötetek egészükben is tematikusak: ilyen például a szatíra hangjára, a bizánci életérzésre és az átmenetiség fogalmára építő *Költőzködés* (1993), vagy a klasszikus magyar nemzeti tematika kánonját újraértelmező *Üdvözlét a vesztesnek* (1994).

Mindegyik kötetben közös a szerepjátszó narrációs technika meghatározó súlya. Az értelmezők körében ennél fogva jogosan vetődött föl a játék- és maszk-költészet tézise. Ezzel kapcsolatban érdemes idézni Keresztury Tibor megjegyzését, miszerint „KAF költészetében (...) nem a szellemi vagy morális alapú kötődések demonstrálása, a legfonto-

¹⁸ Kovács András Ferenc: *Fons et Paeculum*, 132–133. o.

¹⁹ „Mint forró csontok...”, 27. o. Ezzel kapcsolatban ld. még: *Egy majdnem középkori írástudó*, 173–174. o.

sabb hatások számbavétele zajlik a kultúrélmények felhasználása során, hanem a talált szöveg felfedezésértéke és a benne rejlő játéklehetőség az érdekes.”²⁰

A tanulmány elején említett, igen szórványos, visszafogott kritikus fanyalgás is ezt a Próteusz-szerepet, a könnyen áradó dal könnyűségét kifogásolta.²¹ Erre persze egyfelől könnyen válaszolhatunk a költővel együtt: „s Babits volt Jónás, Babits volt a cethal, / hisz tetszhalott is meglakol, ha meghal” (*Pro Domo, a Lelkem kockán pörgetem* kötetből), s ebben a válaszban játékosan egybefolyik a kifogásolt játékos hang és maga a kifogás elleni védekezés, amely retorikai eljárás bizonyára nincs Kovács András Ferenc ellenére. Másfelől viszont a versekben megszólaló próteuszi beszéd mellett helyenként (egyre gyakrabban) megjelenik a hagyományos lírai én „egyenes beszéde” is. A fenti költészetelmélet-rekonstrukció alapján ilyennek tartom a költészet mibenlétéről és a költői szerepről szóló szövegeket és szöveghehelyeket, de feltétlenül ilyenek a Krisztinka- és Fanni-versek, valamint – ha más szempontból is – közvetlen beszédnek tekinthetők a groteszk gúnyversek (mint például az *Adventi fagyban...* kötet *Hadd-el-Kaf* ciklusa). Ha változó mértékben is, a megszólalás leghagyományosabb értelemben vett személyes tétje érződik ezeken a helyeken.²² Mindemellett (és mindettől nem függetlenül) a szó-metafizikában figyelemreméltó hangsúlyeltolódások tapasztalhatók. A költészet válságát általában a szó kiszolgáltatottsága, fenyegetettsége írja le, s ekkor a szó-költészet koncepciója mintegy negatíve fogalmazódik meg (lásd a *Christophorus*-kötet második részét: *Széphalmi rögtönzés, Gyarmati nyár*, stb.). Ugyanakkor az *Adventi fagyban angyalok* kötetben mintha valamilyen fordulat menne végbe: azzal párhuzamosan, hogy az „egyenes”, közvetítetlen beszéd nagyobb teret kap (Csak Fannimmal sétálván, de az első két ciklus egésze ezt mutatja), felerősödnek az addig kidolgozott költőszereppel szembeni kétségek, végbemegy a szómetafizika részleges visszavonása (a kötetben szó sem igen esik a szóról), vagy legalábbis megkérdőjelezése (*Opus 707, Fanny fölébred*).

Hogyan helyezhető el ebben a mezőben az új kötet, a *Saltus Hungaricus*?

Az alcím egyben a tematikát is megjelöli: *Összmagyar versek szórványban* (1995–1998). A tematikában illetve a hangnemben fellelhető előzményeket három ponton kötném az új kötethez.

1. A közbeszédhez és a politikához való viszony. Már szó esett róla, hogy Kovács András Ferenc költészet-projektje eredendően szembenáll a nyilvános hatalmi játszmákat célzó beszédmódokkal, az ideologikus tartalmakkal, a (kizárólag hatalomként értett) politikával. Minderre kívülről és fölülről tekint, költészetében ugyanis az ideológia (és a politika) valamint a szabadság szférája radikálisan és véglegesen elválik egymástól, s utóbbi az abszolút

²⁰ Keresztury Tibor: „Versreneszánsz közeleg”. Vázlatok Kovács András Ferenc költészetéről, in: Károlyi Csaba (szerk.): *Csipesszel a lángot*. Tanulmányok a legújabb magyar irodalomról, *Nappali ház*, 1994, 74. o.

²¹ Lásd például Báthori, 1332. o.: „Próteusz (márpedig Kovács fiók-Próteusz) nem sorskérdések taglalására született; s viszont: sorskérdéseket nem lehet a belső üdvösség csorbítása nélkül, mintegy akrobatamutatványként érzékelhetővé tenni.”

²² „Eredeztethető-e a színházi közegből, ami körülvelt, ez a poétai, poétikai maskarádé?

– Persze, hogy igen. Ez valahogy elkerülhetetlen volt. De ezt a költői bújócskát egy kicsit el is túlozták körülöttem.” (*Egy majdnem középkori írástudó*, 171. o.)

A szerzői önvalloások egyébként máshol is megerősítik a költői szerepfelfogás színházi genezisé: a *theatrum mundi* „a szerep, alakítás és valóság hármasságáról, születés és halál áttűnéseiről [szól] a versek színpadán” (*Gondolatok a készenlétéről*, in: *Scintilla animae*, 32. o.), illetve „...költőt fordítani (...) olyan ösztönző azonosulást (egyfajta önismeretet) jelenthet, mint (mondjuk) egy jól felépített s lélekkel való színészi alakítás” (*A műfordítás reményteljessége*, in: *Scintilla animae*, 35. o.).

költészet területe lesz.²³ A politika témaként természetesen jelen van a költeményekben, ám nem túl hálás szerepben: működési körét a prófétai-váteszi póz, az elvtelen hataloméhség és a köpönyegforgatás általános gesztusai meglehetősen pontossággal és kimerítően írják körül. Úgy tűnik, Kovács András Ferenc költészetének politika- és ideológiafelfogása jobbra a bizánci típusú politikai kultúra katalógusszerű körülírásában és szikrázóan gúnyos, indulatos, néhol kellemesen trágár nyelvezetű elutasításában talál megfelelő hangra.²⁴ He-lyenként egy ennél sokkal konkrétabb hang is megszólal a kötetekben, ám a jobboldali populáris-demagóg, a közösségi hagyományokat politikai és hatalmi céllal kisajátító beszéd-mód szellemesen karikírozó elutasításán túl (ld. *Két labanc beszélget*, *Népköltés*, mindkettő az *Üdvözlés... kötetben*, az *Adventi fagyban... kötet* *Hadd-el-Kaf* ciklusa) mintha hidegen hagyná a költészettől véleménye szerint alapjaiban idegen közbeszéd.

Ennek a politika- és közbeszédelles attitűdnek az a legfőbb buktatója, hogy általános-ságában egyáltalán nem artikulálja kétségeit és ellenérzéseit, s legtöbbször megmarad a „*Bizony csodás a Hídon / Okádik már a Freedom*” -féle sommás helyzetjelentésnél (*Be hírhedt hely ma Oakland*, a *Jack Cole daloskönyve* [1996] kötetben). A példaadó történelmi figurák megjele-nítését (például *Kölcsey Ferenc lehajtja fejét*, *Széchenyi-sakk*, mindkettőt lásd az *Üdvözlés... kö-tetben*) jellemző módon ugyanaz a válsághelyzet és értékvesztés jellemzi, mint a szerepver-sekben felbukkanó különböző művészfigurákét. A speciálisan politikai vagy legalábbis (ha ez előbbin feltétlenül „aktuálpolitikát” akarunk érteni, bármit is jelentsen ez) közéleti fogan-tatású versbeszédet meglátásom szerint – kevés kivétellel – egyetlen struktúra szervezi.

2. Az „ők”-struktúra. A „megrögzött apolitikus, aki mégiscsak politikai gúnyverseket ír”,²⁵ elsősorban az aktuálpolitikai állásfoglalásoktól igyekszik távol tartani a költé-szetet. Ehhez a különféle történelmi korok távolságán átszűrte beszéd – elsősorban, de nem kizárólag a Bizánc-szüzsé – nyújt segítséget. A *Költőzködés* kötet *Trionfi* című (kivá-ló) költeménye adja meg ezt az alaphangot:

Óóóó, arkangyali hiénák... Már az Aprószentek
Temető allegorikus tánckara közelg, s a
Czivilizátor RT örömlányai
Akasztófavirágokkal fogadják Mitteleuropa
Hivatásos tankcsókolóit.
(...)
Felpántlikázott
Ostromgépeken bevonulnak az aposztaták és
Apologéták légioi Byzantiumból – nyomukban
Lotyók és bullahamisítók tolonganak.
Vándortruppok vivátozása közepette Levante
Harácsolói tódulnak – mögöttük a szellem
Kínzó mesterei menetelnek.

²³ Igen jellemző a Petőfi-esszé következő részlete: „Más mozdulat lendíti, hajtja, más hajszoja szí-vét – valami, amit vásáros csataképeken nem láthatni, valami benső törvényszerűség, hibátlan mérték, amely egyenes, mint egy spártai tőr, talán erkölcsnek, becsületnek is hívhatnánk, valami-féle rend, szabadsághoz hasonló, szavak szépséges ízéhez; valahol mélyen, megmagyarázhatatlanul, mint a csend, létezik egy nyelv, talán hazának is nevezhető... Tisztán szól: szembefordulni ta-nít.” (Kovács András Ferenc: *Előhang negyvennyolc Petőfi-vershez*, in: *Scintilla animae*, 16. o.)

²⁴ A Bizánc-motívum jelentőségére felhívja a figyelmet Bogdán László: *Az erdélyi sorsverkli avagy „A mindenség kalapja alatt”*, Forrás, 1997/4, 61–65. o., illetve Kelemen Zoltán: *Indiánok a vastüdőben* (Kovács András Ferenc: *Lelkem kockán pörgetem*), Forrás, 1994/11, 91–94. o.

²⁵ Itt a *Scintilla animae* kötet *Invokáció Caius Valerius Calvushoz* című szövegének egy kitételét para-frazáltam (47. o.).

Minél gyakrabban ismétlődik azonban ez az eljárás, annál „puhább” (mert ismétlődésében annál szembetűnőbb) beszédet eredményez. A történelmi-kulturális allúziók természetesen el is maradhatnak vagy háttérbe szorulhatnak, s ez esetben tisztán áll elő az a szövetségsszituáció, amelyet „ők”-struktúrájának neveztem el. Jó példa erre az *Óda egy ganajtúró bogárhoz* alábbi néhány sora (szintén a fenti kötetből):

*ne degeszredicsértladogódumagóg ebeket szabadíts ránk,
korszakos eszme bujálkodóit,
sem hatalommal összebúzóítókat, frázisfingókat,
dicsdurrangatókat, szájonszellentők szónoklattanát,
sem szükiphanta-szabadság
bajnokait, lefizethetőket,
emberi bőrön tollasodó spekulánsokat sem,
kupec kleónkodókat, jognyuzárokat,
kik barna lében pácolják nyelvüket*

Erős a gyanúm, hogy Kovács András Ferenc költészetében az „ők” (vagy még pontosabban: „ezek”) iránt megnyilvánuló, sodró lendületű undor voltaképpen a közbeszéd helyén áll. (Ez alól kivételnek tekinthetők természetesen a fent említett, demagóg politikai beszédet kifigurázó gúnyversek.) Mindez persze nem számonkérendő hiányosság, hanem pusztán tény (legfőleg az efféle katalógusszerkezetű, hasonló retorikai sémákra épülő beszéd gyakorisága, automatizmusa kifogásolható).²⁶

3. A játékos-populáris formák szerepe. Keresztury Tibor valamivel korábban idézett meglátása szerint a játéklehetőség áll a KAF-költészet centrumában. Hasonló következtetésre jut Szigeti Csaba is, miszerint a költő kanonikus eredetisége épp játékában áll.²⁷ A játék, játékoság fogalma itt a beszélői szerepek változatosságát, az intertextualitás lehetőségeinek és a különféle hagyományok összekapcsolásának alapos kiaknázását, illetve a poétikai eljárások egyedülálló sokszínűségét takarja.

Ezenkívül felvehetjük viszont a játék egy szűkebb fogalmát is: ekkor játékoságon ironikus-szatirikus beszédmódot értünk. Kovács András Ferenc költészetében ez a beszédmód tagadhatatlanul komoly súllyal van jelen. A szerepjátékok „rejtőzködő” beszédével szemben épp az irónia az egyik lehetséges „külső” pont, a közvetítetlen beszéd pontja.²⁸ Formailag pedig az irodalmi igényű song, kuplé, dalszöveg illetve a hasonló populáris formák jelenthetik a par excellence ironikus beszédmódot. Ahogy a *Jack Cole*-kötet egyik elemzője megjegyzi, a populáris dalforma (song) esetén a vers „nem a beszéd kivételes alkalmaként” felfogott költészet, hanem ironikusan szól, „egyszerre ignorálva és állítva az irodalmi tradíciót”.²⁹

A *Saltus Hungaricus* kötet címe, borítója és az egyes ciklusok erdélyi hajdútáncokból összeállított mottója is jelzi ezt a karaktert. Már fentebb is szó esett a játékos, ironizáló versbeszéd kiváló példáiról, a politikai gúnyversekről, ám most, úgy tűnik, a teljes kötet fő szolamát egyfajta formailag is ironizáló hang adja.

²⁶ Nyíri Miklóssal ellentétben mégsem gondolom, hogy a játékos maszk-költészet miatt az etikai momentumok nem állnának össze egy koncepcióvá (*A sokféle mutatóványokról – Kovács András Ferenc és értelmezői*, Nappali ház, 1995/3, 93. o.).

²⁷ Szigeti: *Névsorolás...*, 73. o. Mindez a következő kijelentést magyarázza: „Nem hiszem, hogy az intertextuális tudat a költői személyiség megbontására, majd felszámolására törne.”

²⁸ Vö. Gerliczki András: *A költészet szükségessége*. Kovács András Ferenc verseiről, *Hitel*, 1998/2, 105. o.

²⁹ Silló Jenő: *Toldott-foldott ballada*. Kovács András Ferenc Jack Cole dalaiból című versének pre- és architextusairól, *Forrás*, 1997/4, 44. o.

Összmagyar versek szórványban, (1995–1998). A kötet aránylag új verseket tartalmaz és bevalottan tematikus, ami az eddigiekhez képest teljesen új vonás. A magyarságversek nagy hagyományát továbbíró Kovács András Ferenc azonban erdélyi költőként kényes helyzetben van, amikor az őt körülvevő környezet az irodalmi beszéd és a közbeszéd összekapcsolásának kategorikus igényével él. Alkatától merőben idegen az a szerep, amely az írástudót elsősorban a közösség kovászának tekinti. Minderről a következőképp nyilatkozik az 1994-es interjúban: „...bizonyos – nyilvánvalóan nem azonnali honérzeményekre licitáló – »erdélyiség« talán tetten érhető az én verseimben is. (...) Az erdélyiség hagyományai (hogy így mondjam!) ugyanis roppant gazdagok! Igen sokrétűek és sokszínűek. Talán több-kevesebb becsülettel vállalhatók is... De valahol mégsem elégségesek, hiszen az írólet, az írás léte, maga az alkotás nem kizárólagosan erről, hanem sokkalta többről szól. (...) Valamiféle univerzalitásról – túl a helyi specifikumokon... Avagy azokkal együtt (...) Egyébként az, hogy valaki magyar, még édeskevés a böcsülethez avagy éppen a jó irodalomhoz... Azt észre sem szabadna venni. (...) Szeretnék elsősorban nem jogfosztott emberként, másodsorban éppen magyarként, mi több: »kisebbségi« magyarként is úgy, olyan szabadon lélegezni, hogy észre se vegyem mindennapi magyarságomat.”³⁰ Ennek megfelelően a *Saltus Hungaricus* versei mögött elsősorban a nemzeti retorikát frázisok szintjén kihasználó populizmussal szembeni jogos normalitásigény működik.

Ez azonban a politikai- és közbeszéddel szembeni erős fenntartások, illetve az errepülő, gyakori „ők”-struktúra miatt csak helyenként képes meggyőzően artikulálódni. Az apolitikus politikai versek legtöbbször nem jutnak túl a közép-európai rendszerváltások keserű és – finoman szólva – igen-igen differenciálatlan (N. B. populistá hangszerezésű) köztapasztalatán:

*Adtak nekünk Fraternitét,
Elhozták szép Libertét –
Kokett hölgy volt, de fél szemét
Kilopták vagy kiverték.*

(...)

*Europe azót’ se lát, se hall,
Hisz Justitia vak...
Liberté? Egalité? Fraternité?
Hazug, strici szavak.*

(Nyolcvankilenc utáni sanzon [André polgártárs strófaiból])

Az André polgártárs-féle rezignáció éppoly soványka és kétes vélemény a nyolcvankilenc utáni változásokkal kapcsolatban, mint amilyen az általánosabb szinten megfogalmazott költészet kontra hatalom szembeállítás:

*Nagy költő volt Methodiosz, nagyon nagy!
(...)
Szeráfok zengték szent kánonjait:
Kivülről fújták titkárok, segédek,*

³⁰ Egy majdnem középkori írástudó, 167–168. o.

*Tányérnyalók, fullajtárok s magányos
Magasságában sürgő angyalok...
(...)
Nagy költő volt Methodiosz, nagyon nagy,
S elérte már a lelkes égi líra,
a költészet végső határait...
Túllépett rajtuk, át határtalanba!
Más végtelennek lett uralkodója:
Megtért a földi hatalomba. Ámen.*

(A költészet határa. Kavafisz-átirat Bogdán Lászlónak)

Ez a hang természetesen nem egyaránt jellemző a kötet különböző pontjaira. Az első ciklus erős kezdését (*Szirventesz erdélyi költőkről*), amely az erdélyi hagyományt tüntetően nem politikai, hanem poétikai tradícióként írja le, igen változó színvonalú versek követik. A tömör, frappánsan ironikus költemények (*Szignatúra, Díszítvirat...*) mellett itt találhatók a kötet leghalványabb teljesítményei, az *André polgártárs strófáiból* alcímmel jelzett három darab, illetve a három dalszövegátirat (a *Könyvheti sláger*, a *Dallamvázlat egy lírai istálló falára* és a cikluscímre adó *Járom a járom*). Mintha Kovács András Ferenc ez esetben nem érezne rá, hogy mit jelent dalszövegre „ráírni”, hogy nem elég alibi-sorokkal feltölteni az adott strófákat:

*Jaj, úgy élvezem én a standot!
Mert ott annyi az alkotó!...
És a könyv csakis ott kap rangot,
Ám még talmi is kapható...*

(Könyvheti sláger. Ad nótám: Pancsoló kislány)

A második ciklus jóval erősebb és összeszedettebb az elsőnél. Hangszerelése többrétű, a szűkszavú, de halálosan pontos iróniától és szarkazmustól (*Errata Transsylvania, Zoo de Târgu Mure*) az erdélyi közviszonyok vaskos hangú, helyenként történelmi tapasztalatokon átszűrte, indulatos bírálatán keresztül (*Erdélyi kisdud certamen, Az transylván tradíciókról, Querela Transsylvaniae – 1668*), az elégikus-fájdalmas dalformáig terjed (*Búcsú a fenyesektől, Királyhágói dallam*). A katalógusszerkezetre épülő *Álmodik a gyomor* a Nagy Zabálás-toposzt a demagóg közbeszéd témájával játssza össze, párdarabja pedig ugyanezt a szituációt az étel, a felfalatott helyzete felől dolgozza fel (*Agebek, latrok lakomáján*).

Jellemző darabja a ciklusnak a *Cabaret Europayen: kuplé a schengeni zengerájbul*. A szellemes és ironikus részek ellenére „túlírtnak” hat a vers, túlterheli a már említett rím-kényszeres verslendület. Kovács András Ferenc itt a Schengen névvel a „seggem” névszóra játszik rá, s ez adja a fő muníciót a szövegből kicsengő euroszkepszis számára. Ugyanakkor itt mutatkozik meg legjobban annak a nem-reflektált identitásnak az igénye, amelyet ellehetetlenít a túlpolitizált közbeszéd:

*Bár összmagyar nép megszeretgeti,
S rém hírnevét szét, elkerengeti:
Azonban Erdély nem Ngorongoro,
Rezervátum, székelv Serengeti,
Nemzeti park – csak ledorongoló.*

Központi helyet foglal el a kötetben a *Postaréti Symphonia*. A történelmi tradíció hordozta közösségi értékek itt a komoly és hiteles pátosz hangján szólnak meg. Az adott pillanatban bátran vállalt kiállás és áldozathozatal történetébe azonban az „ők”-struktúra, a gyávaság, a besúgás és az árulás is bele van kódolva. A történelmi példa így élesen elűt a nemzeti-romantikus fogantatású történeti beszéd tragikus, nagy pillanatainak kollektív éthoszából.

A harmadik ciklus jobbára az első hangütését folytatja, legszembetűnőbb szervezőelvez az általános „ők”-struktúra gyakori alkalmazása (*Két karácsonyi ének*). A politikailag „puha” beszéd gyakran poétikailag „puha” megoldásokkal jár együtt (ilyen az *Új magyar Messiások*, vagy ilyenek az *Újszövetségi életkép* egyébként karakteres versbeszédének közhelyes poénjai, a „damaszkuszi út” unalmassá váló kliséje, illetve a csattanónak szánt „cirkalmas hamaritánus” szójáték). Az *Áldassál üzleti magyarság!* és a *Három a magyar („Ős honmentők bankárok / Hada csapatban károg / Huj huj huj huj ujjuju”)* indulatos sablonszövege, ha lehet, még bántóbban hat a valódi költői teljesítmények közvetlen közelében. Ez utóbbira jó példa a Markó Bélának címzett *Marosvásárhelyi sorsok*, mely a költészetet és a politika- illetve történelemcsinálást állítja szembe, meglehetősen rezignációval, a marosvásárhelyi címer képének igen hatásos felhasználásával:

*Meghalt Cervantes? Shakespeare? Él a fád múlt –
És itt jelképeknek éppen megfelele!...
Levágott kar: kezében karddal átszúrt
Kitépett szív s nehézkes medvefej.*

A ciklus harmadától kezdve viszont finom „átúsztatás” veszi kezdetét. Az *Óda baráti redaktoromhoz* című verssel a kötet eltávolodik az Erdély-tematikától, újra felbukkannak a szerepversek (*Calvus Achaia felé hajózik, Al-Kairuáni emlékiratából, Háfiz sírhalma mellett*), s noha itt is működésbe lép az „ők”-struktúra, a fő hangsúly a költészetben elnyerhető szabadságra esik: *„Szabad tán (s mért ne, Háfiz?), / Aki álmokat szemelget, / S elhullt szavak porában, / Mint szent az Alkoránban, / Csak úgy, kedvére játszik.”*

Ennek az elmozdulásnak logikus és nyilvánvaló végpontja a gyerekversekre épülő *Sinfonietta bambinesca* és a *Bogyó Bandi balladája* – megérkezés az előző kötet első két ciklusához, a minden költői játékon túli, legfontosabb ponthoz. A rendkívül gondosan felépített kötet ezen a helyen valóban a csúcsra ér, és ezt viszi tovább a *Radnóti-változatok* megkapó, szomorú hangja, valamint a *Sestina a költészet állapotáról* rezignáltsága. A sestina (ez a magyar költészetben meglehetősen ritka forma, bizonyos értelemben az abszolút szó-vers) itt megismétli a költészetválság azonosítását a szó válságával:

*Csak tényhideg szó, semmi szín, se mélység!
Sivár világba vettetnek a versek,
S a sár nyelvtana fád, vak, süket, néma.*

A teljes kötetre azonban sokkalta inkább a záróvers, a *Pótital* jellemző. A játékos, bravúros rímekben tobzódó költemény egyaránt jól reprezentálja a *Saltus Hungaricus* erejéit és gyengéit, a magabiztos lendületet és a sláger- illetve dalformába öntött (tehát humorosan hangszerelt), differenciálatlan politika- és ideológiaellenességet. Az önismétlő apolitikus szólam kevésnek bizonyul ahhoz, hogy egy egész verseskötetet „elvigyen”, ráadásul ez az önismétlés a beszéd humoros karakterének is kárára válik. A *Saltus Hungaricus*ból, úgy tűnik, a „Saltus” kevésbé sikerült. A gúnyos-ironikus versek nem képesek megismételni az *Üdvözlés...* kötet hasonló darabjainak vagy az *Adventi fagyban angyalok* Hadd-el-Kaf ciklusának teljesítményét.

A könyv felemás eredménye véleményem szerint az *egyetlen* költészetre építő alapállítás, és a (részint legalábbis) ehhez köthető, közbeszédvel szembeni fenntartások következménye. Az abszolút költészet tézise bizonyos beszédmód esetén nem elég teherbíró, a mindent magába foglalni kívánó modell e látszólagos korlátlanág ellenére is kijelöli a maga határait. Mint ahogy az *Adventi fagyban...* kötet esetén bizonyos jelek mutatnak is rá, lehet, hogy Kovács András Ferenc költői gyakorlata immár a metafizikus szó-költészet felülírása felé mutat, ám a *Saltus Hungaricus* magán hordozza ennek az egyéni és igen termékeny költészetszemléletnek a belső ellentmondásait. A politikailag puha beszédnek nem az „ők”-struktúra a valódi oka: a struktúra maga voltaképpen a katalógusszerkezetű, játékos szó-költészet poétikai utóhatása.

Ha... Ha legalább nagy vonalaiban védhető a tanulmány első felében rekonstruált költészetelmélet. Ez a rekonstrukció persze nem csupán a *Saltus Hungaricus*-szal szembeni kifogásokra ad esztétikai magyarázatot, de reményem szerint az eddigi életmű interpretációjához is megfelelő, vagy legalább továbbgondolásra érdemes nézőponttal szolgálhat. S noha nem túl kedvezően ítélt meg az új kötetet, azt nem állítanám, hogy a majdani (igen vastag) KAF-válogatottba ne kerülne be innen jónéhány darab, mint például a kötet költői közbeszédvel szembeni alapállásának markáns foglalatát adó *Orlando sírhalma. Retro!*:

*A cenzúrát azóta... (Elseperték?)
De dúlnak régi sorstárs serteperték.
Poéta-gyomrom mégis miért kényes,
Ha gyöngye versem (mely pöröl s kérvényez)
Meg a világ is örökre érvényes?*

Érvényes-e örökre? Sokfajta versbeszéd létezik, köztük olyan is, amelyik nem tűri jól a szómetafizikát, illetve az egyetlen, folytonosan írandó költemény tézisé. Ez persze már nem poétikai, inkább világnézeti kifogás, amely szétfeszítené a lírakritika kereteit. Mindenesetre érdekes helyzet, amikor recenzensként azon erőlködöm, hogy megértsem egyik legkedvesebb költőm tőlem egyébként merőben idegen koncepcióját. Mindez nem érdemelne ennyi szót, ha...

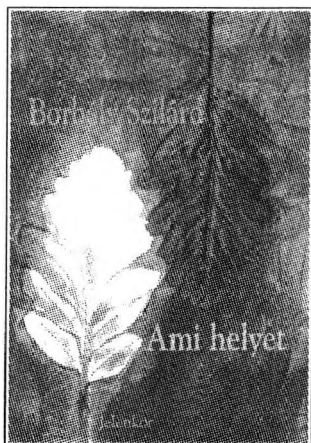
Ha nem gondolnám, hogy Kovács András Ferenc az egyik legfontosabb és legjobb mai magyar költő. Ha nem gondolnám, hogy verseinek legjava egyben a magyar líra legjavához tartozik (és ugyanakkor a fejemben hordott, titkos, válogatott versgyűjtemény féltve őrzött darabjai is). Valamint, ha nem gondolnám, hogy az efféle kritikák tanulságait valamilyen módon az érintett szerzők is hasznosítani képesek, még akkor is, ha tévesnek és/vagy igazságtalannak találják azokat. Ha nem így gondolnám, sokszor és sokadára leírtam volna hosszú, tömött sorban (mellesleg a megígért határidőre), hogy: a techné mestere, a virtuóz formaművész, a mindenevő bábeli költészet és így tovább, és így tovább...

A HALOTT ANGYAL

Borbély Szilárd: Ami helyet

Borbély Szilárd apró és rendkívül következetes elmozdulásokkal építkező pályája lényegében mindmáig megmaradt azoknak a kihívásoknak a körében, amelyek első könyveiben, főként az 1992-ben kiadott *A bábu arca/Történet* címűben megjelentek. Az első kötetek szövegalakításukban még kevéssé találták meg azokat az eljárásokat, amelyek megfeleltek volna a bennük kifejeződő nyelv- és világszemléleti, valamint a velük összefüggő poétikai kérdéseknek, de mind a versek, mind pedig az esszé nagyon határozott igényt jelentettek be a modern magyar költészetben is oly nagy hatású rilkei hagyomány újragondolására. Az *Ami helyet* című könyv felől tekintve mindenekelőtt a tér hangsúlyozottan nyelvi természetű poétizálásának kérdései érdemelnek figyelmet. Ahhoz, hogy a szövegeket megközelíthessük, abból kell kiindulnunk, hogy maga a vers is térszerű képződmény, amelyet a nyelv, vagy sokkal inkább a mondás anyagszerűen kezelt egységei, és ami még fontosabb, kapcsolatai hoznak létre. A szövegek ebben az esetben szó szerinti értelemben textusnak, szövedéknek bizonyulnak, ugyanakkor reprezentatív erővel is rendelkeznek. Borbély Szilárd verseinek térszerűsége kezdettől fogva jellemzően az ismétlődés és a törés, a töredzettség formáiban mutatkozott meg. Mindehhez a pálya első könyveiben az a metafizikus feltételezés is társult, hogy a nyelv térszerűsége nem meríti ki az érzékelés és az érzelmek mozgását, hanem csupán bemutatja, módosítja és egyszersmind el is fedi azt. Példaként idézhetjük *A bábu arca Egy képzelt égbolt csillaga, szóvers* című darabját, amely a lehető legszorosabban összekötötte az érzékelés nyelvi jellegének és térszerűségének kérdéseit:

*szavak mögött vannak még más szavak
mögött vannak szavak mögött
ismétlődő pusztaságok szavai fölél
boltozódó végtelen szavak belső terében...*

A tér poétizáltságának problémája Baudelaire és még inkább Rilke óta a modern költészet legelemibb szemléleti kérdéseit érinti. A belsőt és a külsőt mindig együtt tartó térszerűség Rilke költészetében köztudomásún a dolgokkal, pontosabban a dolgok átváltozásával és képződésével együtt keletkezik, így a tér és a nyelv nála folytonos korrelációban áll egymással. Sőt azt is állíthatjuk, hogy a szó és a tér ekvivalenciája és folytonos átmenete a rilkei életmű egyik alapvető eszményét jelenti. Rilke oroszországi élményei lényegében a transzcendens és ezért önmagában véve költői tér tapasztalatára rétegződtek, míg Párizsban,

*Élő Irodalom sorozat
Jelenkor Kiadó
Pécs, 1999
63 oldal, 770 Ft*

tehát egy modern európai nagyvárosban ennek éppen az ellenkezőjét élte át. Amikor Párizsba utazott, egy üres, azaz a metaforikus mozgásokat kizáró térben találta magát, ahol a dolgok csak önmagukat jelentik, és ahol azok a metafizikus implikátumok is érvényüket veszítették, amelyek a korabeli szimbolizmust is jellemezték. Ez volt az a pillanat, amikortól kezdve a költészet térfogalma nem származhatott a külső tér reprezentációjából, hanem a német kora romantika törekvéseihez visszanyúlva maga a vers, azaz a mű vált azzá az egyetlen hellyé, amelynek térszerűsége a nyelv anyagi természetének hangsúlyozásával megalkothatónak bizonyult, ami nem jelent kevesebbet, mint azt, hogy a szemlélet nem képes a művet megelőzően térszerűen megragadni a dolgokat, csakis a retorikailag megszervezett nyelvi alkotásban. E belátások Rilke pályáján csak az *Új versekben* nyilvánultak meg teljes radikalitásukkal, ahol a vers egy-egy dolog, vagy a dolgok keletkezésének saját tereként született meg. Ebben a térben az átváltozásként értett realizációnak köszönhetően megőrződött a dolgok metaforikus és allegorikus jelentéssége, olyannyira, hogy a lét térformaként való megalkotása során a dolgok keletkezésének iránya önnön transzcendenciájuk kibontakozása felé mutatott. Ezáltal Rilke új jelentést kölcsönzött a neoplatonikus hagyomány egy sor elemének, melyek elsősorban a figura etimologica alakzataiban mutatkoztak meg. A német költészet Rilke előtt kevésbé élt a figura etimologica lehetőségeivel, és különösen kevés példa akad a főnévi kompozíciókra. Rilke az *Új versekben* éppen ezekkel élt a leghatásosabban a dolgok transzcendálása során, ahogyan például *A torony* című versben is, amelynek egyik sora a fényben megmozduló eget így jellemzi: „vakító fény vakító fény fölött” (Blendung über Blendung). A dolgok keletkezésére, azaz a versek térszerkezetének és nyelvi mozgásainak megalkotására az *Új versekben* éppen a dolgokból magukból kiinduló és végső soron rájuk irányuló transzcendálást kifejező „über” a legjellemzőbb.

Amint *A bábu arcából* vett idézet mutatja, kezdetben Borbély Szilárdtól sem állt távol a vers térszerűségének hasonló metafizikus szemlélete, bár nála nem a „fölött”, sokkal inkább a „mögött” játszott kulcsszerepet, ami arra utal, hogy a versek mozgása nem annyira a dolgok transzcendens realizációja, mint inkább immanenciája felé lendült ki. Ugyanakkor a központozás hiánya, a frázishatárok teljes elmosódása olyan partitúrához tette hasonlatossá a szöveget, ahol önmagában sem a folyamatosság, sem a törés nem jelenthet alternatívát, csak együtt, egymás ellen hatva szólaltathatják meg a verset. A dolgok önmagukból való kifejlésének eszménye itt mindenekelőtt magára a szövegre vonatkozik, így válik az írás arabeszk jellegűvé. Az arabeszk fogalma az *Ami helyet ars poetica*ként hangzó fülszövegében is megjelenik: „Egy megmunkált felszín szerettem volna, egy eldolgozott felületet, miközben az írás grafikai jeleit átrajzoló mintázatot kerestem. Minduntalan töréseket <repedéseket, szakadásokat> találtam, amelyeket próbáltam eltüntetni. Ez az igyekezet újabb változatát eredményezte azoknak a mozgásoknak, amelyek az egyenes vonaltól elváló, azt körülfonó, indázó rajzolatot hoztak létre, amolyan arabeszköt.” Aligha véletlen, hogy az arabeszk fogalmát az egyébként távolról sem definitív versnyelv *A kinyílt mondat esete* kezdetű darabban újra meghatározza, és ez a meghatározás már közvetlenül utal a rilkei poétikai eszményre: „*A látás / ornamentikája, ahogy a mondatokban / szerkeztette alakul. A virágok felé / mutató kép, amely a látványt arabeszkké / változtatja. Olyan zárt alakzattá, / amely önmagából fejlődik ki.*”

A dolog keletkezése a rilkei hagyományban önmagából kifejlő folyamat, ám e folyamat során maga a dolog szükségszerűen metaforikussá válik, mert a neve által meghatározott térben mássá változik. Ez az átváltozás *A torony* című vers példáját idézve kiemelkedésként gondolható el, olyan eseményként, amelynek során a dolog önmaga fölé („über”) nő. *A bábu arca/Történet* megjelenése óta eltelt hét év egyik legfontosabb változása az volt Borbély Szilárd költészetében, hogy versei egyre erőteljesebben álltak ellent a dolgok metaforizációjának. Így válhatott az *Ami helyet* poétikájának egyik kulcsfogalmává a sík felület. De amint később látni fogjuk, a kiemelkedések letörése, a metaforikus

mozgások kerülése, ami maga is sajátos poétikai mozgás, végül a könyvépítés mozzanataiba torkollik. Az egyes versekhez képest felettes szöveggként megvalósuló könyv jelentősége pedig ebben az esetben allegóriák bevezetését teszi szükségessé, és elkerülhetlenné teszi, hogy egyes motívumokat, amelyeket első olvasásra nem feltétlenül értelmeztünk metaforikusan, a második olvasás során képletes értelemben vegyünk.

Mindez arra utal, hogy a rilkei hagyomány nyomán kialakuló modern és modernség utáni költészetek a beszéd metafizikus implikációinak kérdését a dolog nevének metaforizálódásának problémájában érzékelik. Az *Ami helyet* a hét évvel korábbi kötettel ellentétben nem feltételez önnön nyelve „mögött” semmiféle más, esetleg valóságosabb nyelvet, vagy végtelen beszédet. Pontosabban amit korábban a beszéd mögöttes, ki nem mondott tartományába helyezett, az most valamiféle megfordításnak, tehát egy metafizikus műveletnek köszönhetően a felületre kerül. Ennek a fordulatnak a közvetítője pedig az én:

*A beszéd kiterjesztése, hogy ami
körül fog, amibe beleolvad, ami rajtam
<keresztül, mögüllem> szól, mindaz,
ami több, mint amit el lehet hallgatni.
Valami beszéd, amely túl van a nyelven,
mondatok, amelyek átszüremkednek
rajtam. Hogy igen, így gondolom,
vagy valahogy így, ehhez közel <ha lehet>
kicsit közelebb. (...)*

Amíg Borbély Szilárd előző köteteinek nyelvét a metaforikus jelentések valamiféle mögöttes léthez mért szervezettsége jellemezte, addig a felszín a nevek, a neveket tartalmazó mondatok közötti kapcsolatok és törések mintázataként mutatkozik meg. A beszéd valamint az írás maga is számos fajtáját ismeri a törésnek, amit mindkettő a maga szabályai szerint jelez, és Borbély Szilárd legújabb könyvében a törésnek még további módjait, illetve jeleit is bevezeti, például bizonyos szavakat sarkos zárójelbe tesz. A törés azonban nem egyszerűen elválasztottságot fejez ki. A törések mintázata egy személy bensőséges jelenlétének rajzolatát nyújtja, és egyszersmind a nyelvi gondolkodás képét is, amely éppen úgy magában foglalja a nem tudást és a felejtést, mint a tudást és az emlékezetet. A gondolkodás pedig Borbély Szilárd verseiben az érzékelés módját követve, és az érzékeléstől nem függetlenül igyekszik megismerni az érzékelt tárgyat. Így a nyelv az ő esetében az érzékelés orgánuma, és ezzel egyszersmind lassúvá, akadályoktól szabadlábbá válik a nyelv metaforikus mozgásainak útja.

Álljon itt két különösen szép részlet a kötetből, amelyek jól példázzák a metaforikus mozgásoknak való ellenállás és a metafizikus gondolkodás feszültségét, amely rendkívül termékenyen és izgalmasan hatja át az egész kötetet. Az első magáról az érzékelésről szól. Aligha véletlen, hogy bár szemléletük nehezen rokonítható, Borbély Szilárd retorikája itt mégis közel kerül Kukorelly Endrééhez, aki legjelentősebb verseiben a metafizikus gondolkodás legmegterheltebb metaforáit (fény, szív, ősz stb.) vezeti vissza önnön esetlegességükbe és szingularitásukba. A következő versrészlet a „kék virág” romantikus képzetével teszi ugyanezt, mégpedig úgy, hogy a metafizikus gondolkodáshoz szorosan hozzátartozó mögöttes tudás, vagyis a metaforikus mozgások ismerete helyett a nem tudást teszi meg alkotó erejévé:

*Az erdei utak izgalmai összefüggnek a fényekkel,
a fényviszonyokkal, <mondjuk> erre jöttem rá ma, amikor
visszafelé átvágtam az egyik ösvényről a másikra. Igazából
ez már régóta izgat: miért jó erdőkben, <úgynevezett>
parkerdőkben sétálni. Ahol csak fák vannak, nem túl
izgalmas fák, meg bokrok, ez-az, semmi figyelemre*

méltó. A séta kényelmes, mert az utak meg vannak tisztítva. Itt-ott néhány virág, ilyen erdei kékek, mert leginkább kékek, vagy lilásak, a nevüket <sajnos> nem tudom. Úgy látszik, ilyen helyeken ez terem meg, ez a szín. Egyet ismerek, a harangvirágot, az is kék <persze>, kis kék virág.

A másik részlet éppen ellenkező tendenciájú, mint az előbb idézett. A *Hirtelen a fogalmazás dinamikája*, ahogy kezdetű vers, amely a képzelet munkájáról szól, a nem tudás terében mozogva olyan metaforában beszél el tárgyát, amely a folyamatos pontosítások során egyre inkább szétíródik a fogalmi és a tárgyi képzetek között, hogy azután egy tagadó szerkezetben (kifejezéstelen figyelem) felszámolja magát e metaforizáció, és immár ellenállás nélkül íródjék bele a metafizika nyelvébe:

*(...) Emlékezés olyasmire,
ami nem volt soha. Valami zöreje, kaparászás
a falban, hallgatóság, a képzelet munkája.
Egy kicsi állat, amely majdnem olyan, mint
az egér, a házba betévedt mezei egér.
Nagyon gyors mozdulatok, ahogy bele-
beleszimatol a levegőbe. Az orr, amely valami
hihetetlen bonyolult, finom valami, Ideges
rángatózások tájéka, a válogatás képessége
a szagok között. A tájékozódás dinamikája,
amely maga után vonja az emlékezést. Az
emlékezést valami olyanra, ami soha se volt.
Távolságtartás az elképzelt és a lehetséges
között. A szem kifejezéstelen figyelme.
(...)*

A szövegek töredezett felületét az iménti versrészletekben is megmutatkozó ellentétes tendenciák feszültsége alakítja ki. A szövegalakítás talán legfontosabb jegye az ismétlésen, a pontosításon és a törésen kívül a folytonos átfordulás. A nyelv felületszerűsége végső soron csak úgy állhatna ellent a metaforikus mozgásoknak, ha *A beszéd kiterjesztése*, hogy ami kezdetű versben megnyilvánuló poétika ad absurdum vitelével a nyelv anyagszerűsége magában foglalhatná azokat a tárgyakat is, amelyeknek a nevét mozgásba hozza: „*Reggel felveszed a ruhád, amelyet ájtárt / a csend, az éjszakai szoba. Annak tudata, / hogy a test nem vezet túl rajtam. / A boltban szavaim kenyeret és zsömlét / mondanak majd, és a tárgyak átjutnak / a beszédre, ahogy a test a halálon.*” (Az alkonyat, amely lehetne...). Ez az átjutás azonban ebben a poétikai hagyományban lehetetlen, mert a metaforizáció nem rögzít semmilyen azonosságot, legkevésbé a tárgy és a név azonosságát. És a felület mintázata éppen ezért válik hasonlónak az arabeszkhez, azaz a folytonos mozgás, átszövődés, átrendeződés alakzatához, amelynek rendezettsége az ismétlődés és az eltolás elemi szabályaiból alakul ki. Nagy különbség azonban az írás és a rajzolás között, hogy amíg a puszta vonal csak az őt körülvevő térhez, vagy más vonalakhoz képest válhat jelentéssé, és a jelentésség lehetőségét nem maga a vonal, hanem a vonatkoztatás szükségszerűsége hordozza magában, addig a név önmagában is rendelkezik jelentéspotenciállal, még ha e potenciál a nyelv esetében is csak kapcsolatokban valósulhat meg. Ezért azok a mozgások, amelyek a beszéd felszínét arabeszkszerűen mintázzák, az írás esetében egyszersmind metaforikussá is teszik az ismétlődő, átrendeződő neveket: „*A mozgó vonalakban a törés. Rajta / graffiti. Arabeszké stilizált szavak / más mondatok felé vezetnek. Jelképek / a jelképek felé.*” (És néha egy tér. A beszéd alakzatai...).

A metaforizáció felszámolásának lehetetlensége a rilkei hagyomány felől tekintve paradox módon egyszersmind a dolgok átváltozásra való képtelenségét, azaz a keletkezés (a realizáció) lehetetlenségét is kifejezi. Hiszen a keletkezés feltétele ebben az esetben az, hogy miközben a nevek jelentéssége folyamatosan mozgásban van, a hozzájuk tartozó tárgyak megőriznék anyagszerű azonosságukat. Ám Borbély Szilárd könyvében a metaforizációnak való ellenállás ára a tárgyak elbizonytalanodása, és az individuum értelmében vett én megalkotásának lehetetlensége. Hiszen maga az én is nyelvi felület, egy hely, ahol a metaforák jelentéssel telve összegyűlhetnek, ami helyet a beszéd szüntelen átmenetei során minden pillanatban újra kijelöl. Ennek az elmosódásnak, elbizonytalanodásnak a tanúi lehetünk a *Mint ahogy ez a kacsza úszik a vízben...* kezdetű versben, amely egy festőről szól, aki egész életében kacsákat rajzolt, és a SÁRGACSÁSÁRRól, aki figyeli őt rajzolás közben: „*És ez a festő / újabb fogásokat talált ki, tusrajzain már nem is / kacsákat látni, hanem a kacsza látja a part / ködbevesző vonalait, a távoli hegyeket, (...) / Már nem tudta hol úszik, a nappalok és az éjszakák / összemosódtak. Majd hidak következtek, egyre / nagyobb házak, utcákat látott, az éjszaka tele volt / fényekkel, méregként ömlöttek a szemébe. A COCA-COLA / kalligrafikus logója, mint szavakból készített / arabeszk. Talán tartózkodni kellene ettől a szótól, / mert a bizonytalan felé csábít. Ki látja akkor / a kacsát, amely lát engem, vagy általa / látom most magam: meleg szobában, könnyű nyári / ingben, egy férfit, akit nem tart semmi, csak egy / szó léte: a mint (...)*”

A könyv felépítésének folyamatában végül mindkét tendencia, a metaforizációnak való ellenállás és a metafizika nyelvének megnyílása együttesen teszi szükségessé, hogy a könyvben megalkotott nyelvi tér allegóriák köré szerveződjék. Ezeket az allegóriákat a könyv kis kapitálissal szedve tipográfiailag is kiemeli. Típusukat tekintve két csoportba oszthatjuk őket, és mindez egymáshoz való viszonyukat is jellemzi. A SÁRGACSÁSÁR és a REBBELÉBEN közeli rokonai egymásnak. Mindkettő egy-egy legendát idéz fel, a legendában pedig a nyelv és a logoi világ egységének mítoszáét. Szempontunkból kevésbé lényeges, hogy az egyik allegória a taoizmus, a másik a hasszidizmus hagyományának elemeiből építkezik, fontosabb ennél az, hogy mindkét név az európai hagyományok fővonalaihoz képest peremen lévőnek tekinthető és idézetszerű, egy távoli kultúra, illetve egy mára kiveszett hagyomány idézete. A kötetet átható metaforizáció e két allegóriában leli meg önnön transzcendens kiterjedését, amiről e nyelvi mozgás minden ellenállás ellenére sem tud lemondani. De meg is fordíthatjuk állításunkat: úgy látszik, a metaforizációnak való ellenállás is bizarr módon allegóriákból él.

A Sárgacsásár, akinek versei kivétel nélkül megrendítően szépek, az egyetemes figyelem közvetítőjeként tűnik elénk, olyan személyként, aki nem a dolgok keletkezését segítő erőket juttatja érvényre, hanem a nem tudás terében a dolgok és mozgások érzékelésének lényegét, a rájuk irányuló tiszta szemléletet engedi megnyilvánulni:

*Vajon képes volna-e megérteni egyetlen virágot,
kérdezte magától, egyet az itt virító tízezerszer
tízezer közül. Vagy csak egyet a falakat befutó
borostyán sok-sok levele közül. Vajon meg tudná-e
érteni az emberek mesterségét, ezt a sok értelmetlen
tevékenységet. Az ökörhajcsárét, például, vagy a víz-
hordóét, az aranyművesét, az örömlányokét. És mind
a többit. Figyelte a mesteremberek kezét, valamennyi
egy-egy műremek. Pedig öreg, aszott kezek ezek,
a betegségek nyomaival tele, himlők, sebhelyek,
a fagyoskodás télen. Hervadó titkukat feloldja
majd a föld, a vizek, az ujjpercek elperegnék,
fehér csontjaikat néha kiveti még a föld. Milyen
pompázatos is ez a virág, gondolta a Sárga-
csásár. Igen, ha értene a csontfaragáshoz.*

A Rebbelében a Sárgacsászárhoz hasonlóan kívül áll a nyelvi mozgásokon, átmeneteken, és így allegóriája ugyancsak a nyelv önreflexiójához tartozik. Maga a nyelv azonban nem szolgálhat tudással saját metaforikus mozgásairól, hiszen azokat valamiféle metafizikus gondolkodás alapozza meg. Így a két allegória által megnyitott transzcendens tér valójában a nevek tapasztalatfelettségére nyitnak rálátást, bár e látás sosem adományozhatja a figyelemnek a tudás ajándékát. Ahogyan a Sárgacsászár allegóriája, úgy a Rebbelében is a kérdésességet és a kérdést avatja a dolgok nyelvi korrelátumává. E két alakban, akik semmiféle kísérletet nem tesznek arra, hogy kitöltsék a kérdések által megnyitott hiányt, akik nem igyekeznek felülkerekedni a világ alapvető kérdés jellegén, e költészet eljut önnön eszményéhez:

(...) *A halott egér
utolsó mozdulata előtt a táj, amely tele van határokkal.
Néma átmenetek. A kérdés, amelyet, mint mindig,
fel kell tenni. De ki, kérdezik. Aki a kérdés maga,
mondta egy nyári este. Aki hallja az estében
a kérdést, mondta az erdő. Aki már nem tud
válaszolni rá, mondta a halott egér. Aki felvágja a fát,
elkészíti az ételt, meggyújtja a tüzet, aki megtöri
a szombat estét, mint az angyal. Akiről megfeledezik
a nyelv, mondta egy nyári este a Rebbelében. A kérdést,
amely a név kérdése, a határé, amely a név kérdésében van,
aki tudja a kérdést. Aki nem tud mást, csak kérdezni.
Mint a gyerekek, mert megkérdi, hogy miért a szombat.*

E két allegóriával szemben áll az üres tér jelképszerű neve, a COCA-COLA COKE, amely a nyelv jelentéstelenségének, tehát a kérdések elgondolhatatlanságának veszélyével fenyeget: „Coca-Cola logók / mindenütt. A szavak vajon mit jelentenek, ahogy / a neonreklámok világítása elmozog velük. Felfut, majd kialszik, de újrakezdi mindig.” E két allegóriacsoporthoz feszültsége végül egyetlen névben összpontosul, amelyet a kötet ugyan nem tüntet ki tipográfiaiilag, a nyelvi mozgások mégis felé irányulnak. Ez a név az angyalé, aki tulajdonképpen maga a nyelv. Az angyal azonban nem valamiféle transzcendens alak, hanem a nyelvről való tudás és nem tudás mitopoetikus neve, amely folytonos módosulásokon, átfordulásokon és visszavételen megy keresztül. Elég, ha három jellemző definitív kijelentést idézünk a könyvből: „A nyelv halott angyal.”; „A halott angyal a visszatérés.”; „Az angyal a nyelv követe, / egy szó, amit maga előtt görget, / egy névtelen nyelv”. Ahogyan az eddigi allegóriák, úgy az angyal neve sem vonhatja ki magát a kötetet meghatározó nyelvi mozgások tendenciái alól. Közben több vers igyekszik megfosztani az angyal nevét metaforikus jellegétől (pl. *Az édes, édesangyal, olyan... kezdetű*), az imént idézett kijelentések tagadó szerkezetei egy metafizikus szerkezetben rögzítik, amely végül is minden nevet, sőt magát a nyelvet is a mögöttesként feltételezett névtelenségből származtat. Így a könyv a rilkei hagyomány poétikáinak körében maradva az eddigiekhez képest másképpen teszi a beszéd gondjává a metaforikusság és a metafizikus gondolkodás kapcsolatának problémáját. A metaforikus természetű nyelv képi értelemben soha sem válik telítetté. A metaforikus mozgásoknak való ellenállás erősebb allegóriák kiemelkedéséhez vezet, és annak tapasztalatával szolgál, hogy a nyelv nem a használat során válik metaforikussá, hanem nevei eredendően is olyan allegóriák, amelyek elhatalmasodnak a velük kapcsolatba kerülő dolgokon. Ha pedig ez így van, akkor minden dolog egy olyan megismerhetetlen, mégis a rend képzetét keltő mintázat része, és a vers olyan tér e mintázaton belül, ahol csakis a nem tudásnak, a kérdésnek van értelme.

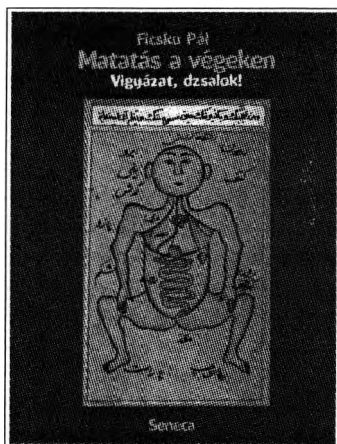
ALAMUSZI TESTCSELPUSZI

Ficsku Pál: Matatás a végeken. Vigyázat, dzsalok!

Ficsku Pál új kötetét kézbe véve, az igen ígéretes és jelentésgazdag borító láttán (amely egy 18. századi török orvosi könyv illusztrációját veszi kölcsön: vázlatos képét láthatjuk itt az emberi testnek) az olvasó joggal remélheti, hogy az előző két kötet olvasása során felmerült kérdések most újszerű kontextusban, új válaszokra találhatnak. Annál is inkább jogosnak tűnhet ez az igény, mivel Ficsku Pál kritikai megítélése kezdetektől fogva felvetette szövegalkotási eljárása(i) kapcsán a mai magyar irodalmi köznyelvbe integrálhatóság, illetve az amögött álló elméleti háttérrel folytatható vitára való képesség kérdését. Hadd hivatkozzam H. Nagy Péternek Ficsku Pál első kötetéről írott kritikájára (*Alföld*, 1996/3.), ahol H. Nagy a szövegek denotatív-disszeminatív közt habozó karakterére reflektálva, a Ficsku-recepció két lehetséges alakulásirányát vázolta fel: a „non-fiction irodalom” újjáéledéseként és a fikcionalitás újrakontextualizálásaként is értelmezhetőnek tartotta Ficsku Pál írásait. A népi író önként felvállalt címkéje (és itt hangsúlyoznám, hogy a címkéről, és nem magukról a szövegekről szólok) különösen sebezhetővé tette Ficsku Pál írásait, mivel az értelmezők figyelmét önkéntelenül a dokumentumszerűség, a hitelességre törő történetmondás eszközeinek a szövegekben való visszabogarászása felé fordította, s mellette gyakran kisebb szerephez jutott a hitelesség ellen ható eljárásoknak – mint például az elbeszélők megsokszorozásának, a különféle nyelvi regiszterek majdhogynem visszafejthetetlen egymásbaékelésének – a méltánylása. Hol a tematika (peremhelyezett szereplők), hol a nyelvi megformáltság (köznyelvi formák irodalmiasítása) mozzanata szolgált arra, hogy felmutathatóvá váljék a népi íróként deklarált elbeszélőpozíciónak Ficsku Pál írásaiban betöltött központi szerepe.

Mindenestül népi írónak lenni az ezredvégen igencsak nehéz, gyakorlatilag kivitelezhetetlen dolog, s hogy a Ficsku-szövegek számolnak ezzel, az már a legelső kötetben is tetten érhető volt. A *videódisznók esete és más történetek* elbeszélései látszólag igen egy-

szerű narrációs modellel dolgoztak: mintha a népi író gyűjtőkörútján beszerzett anekdoták, sztorik, rövidtörténetek, történetkék halmazával lett volna dolgunk, ahol elbeszélődtek a (be)gyűjtés körülményei is – ezen utóbbiak nyújtották a hitelesség csalóka varázsát –, ugyanakkor a motivikus utalások révén szorosan egybekapcsolódó, az elektronikus falu életképeiként is érthető történetek (*világszerűség*) éppen a különféle személyű és más-más nyelvi regiszterhez sorolható elbeszélők, a jelöletlen idézetek egybekapcsolása révén igencsak heterogén nézőpontokat felvonultató szöveggé váltak (*szövegszerűség*) – különféle, egyaránt világfeltá-

Seneca Kiadó
Budapest, 1999
122 oldal, 980 Ft

ró funkciót (is) ellátó nyelvi regiszterek játéka zajlott, az általuk meghatározott világmodellek tesztelték egymást; s gyakran ugyanazon elbeszélő nyelvhasználatán belül volt tetten érhető a keveredés. Ez a kötet makro- és mikrovilág, többféle nyelvi kultúra találkozásának, termékeny áthasonításának történetileg korántsem esetleges, és ennyiben csakis a jelenkorhoz köthető problémáját dolgozta fel.

Ficsku első kötetében külön bravúrnak volt betudható, hogy a világmodellek közé becsempésződött igen nagyszámú, a posztmodern állapotot érintő elméleti probléma (a történelem vége, a fejlődés problémája, a totális tudás kérdése, az eredetiség, a tény státusza), melyek nem speciálisan irodalmi illetve irodalomelméleti, hanem sokkal inkább egy tágabb, társadalomtudományi vagy kifejezetten filozófiai kontextusból származtak, ugyanakkor az igen tág kontextusból adódóan pontosan olyan átfogó jellegű problémákat érintettek, melyek az irodalommal való foglalkozás és a történetmondás elméleti bázisára is kihatnak. Ehhez képest a második kötet, az *Élni három nővel* figyelme az elméleti problémákat tekintve az irodalmi szféra felé fordult, benyomult a szövegtérbe az írás problémája maga, s a narráció egyre körmönfontabbá vált, elsősorban a szerzői névvel űzött játékok révén (mintha itt a piros, hol a pirost kellett volna követnünk Gyulai Csaba és Ficsku Pál kapcsolatának figyelemmel kísérése során). A poliszémiára épülő jelképezésnek mint elbeszéléstechnikai alapsavarnak az erre a kötetre is kiterjedő jelentőségét a szövegek többszörös címe, illetve a szövegeket megelőző oldalak által kiemelt egy-egy szó (*mezgazrepiülő, бага*) jelezte, s az eltérő világszerűségek generálására képes nyelvhasználatok itt is jelöletlen idézetekként simultak egyetlen szövegbe.

Míg az előző két kötet a jelek többértékűségének és a népiíróság által preformált szövegértelmezésnek a szembesítését játszhatta ki, addig Ficsku Pál harmadik köteté már nem a népi irodalom védjegyével jelenik meg, ehelyett a mikszáthi anekdota és tárcairódom hagyományára próbál rájátszani, s ezúttal a szövegépítkezés módját is megpróbálja ezzel a maga választotta autoritással legitimálni. (Kérdés persze az, hogy vajon nem szintúgy a jelenkori irodalomfelfogás teherbíróképességének tesztelésére hivatott katalizátorként lett-e kulcspozícióba helyezve Mikszáth alakja a kötetben belül, mint ahogy a népiíróság is betölthetett a korábbi kötetek idején ilyen szerepet.)

A *Matatás a végeken. Vigyázat, dzsalok!* valójában kétszer kezdődik: a címadó elbeszélés utáni, A *Mikszáth-vírus* című szöveg sorakoztatja fel a korábbi kötetekhez képest újat hozó elemek elméleti hátterét. Itt jelenik meg a már említett, az egész kötetet átszövő Mikszáth alakja, amint (némileg barokkos ízzel) a lábainál heverésző-térdeplő mai magyar író közelségére a szoborból érces hangú íróvá elevenedik, s jó tanácsokkal látja el a fecsegésben („Mikszáth-vírusban”) szenvedő társat: „gyűjts anekdotákat” (32) és „Menj, fiam. Nézd meg, atyafiak-e a tótok és hogy jók-e a palócok.” (32) A kötet ennek a szövegnek a kulcspozíciója révén a továbbiakban akár a (fecsegésben) szenvedés történetének és a küldetés (anekdotagyűjtés és anekdotázás) beteljesítéseként érthető, bár nem világos, sikeres-e a fecsegés anekdota-szintre emelése a kötet egészét tekintve.

A *Matatás a végeken. Vigyázat, dzsalok!* ugyanis nemcsak annak a ficskui prózának a hagyományával szakít, amely szövegképző eljárásainak leírására fentebb már kísérletet tettem, hanem – úgy tűnik – szeretné felfüggeszteni a Ficsku-kötetekkel mint kötetekkel szemben kialakult elvárásainkat is. Ez a kötet ugyanis – az eddig megszokottakkal ellentétben – igen heterogén a felvonultatott szövegtípusokat tekintve, amit a szövegek előtörténete magyarázhat meg: ezek a darabok már mind megjelentek korábban valahol, s legtöbbjük nem elbeszélésként, hanem szigorúan napi fogyasztásra szánt, aktuális témát feldolgozó publicisztikai írásként. Ugyanakkor nem is tárcakötettel állunk szemben, hiszen több darabja klasszikus novellaként vagy nekrológgként azonosítható. Felvetődik a kérdés – mielőtt még bármit is mondanánk a kötetben foglalt szövegek értékéről – mennyiben volt szerencsés a különféle műfajok vegyítése. Egy ízig-verig szépirodalmi

alkotás (gondolok egy egyszerű novellára) ugyanis sokkal feszítettebb szerkesztettségű és elemei is mindig jelentésebbek, mint egy tárcáé, s ennek megfelelően sokkal igényesebb olvasói beállítódást feltételez. A *Matatás* kötetkompozíciója mintha nem számolna a fentiekkel. Így fordulhat elő az, hogy a folyamatos olvasás során a tárcáknak a kötetben belül vett relatív jelentősége és értéke jóval a többi darabé alatt marad, illetve pusztán helykitöltő fecsegésként értelmeződhet az „igényesebb” darabok kijelölt olvasói beállítottság szemhatárán belül.

A kötet sikerültebb írásait a már az első Ficsku-kötetet is meghatározó nyelvi polifónia jellemzi, melyek közül a legélvezetesebb a címadó elbeszélés, mely egy törökországi útiélmény kereteit használja fel a törökök kevésbé tudó, káromkodó magyarok, a nemzetközi és magyar keveréknnyelvet törő török kocsmáros és a csakis törökök tudó és mindenre „Yes”-szel válaszoló török masszörök (akik itt gyakorlatilag nyelv nélküliek) világa határainak érzékeltetésére. „Mutattam neki [a török kocsmárosnak] a csempén túrázó csótánycsaládot. – Csótányok – mondtam. – Csótányok a toaletten. – Nem csótány – mondta helytelen magyarsággal. – En kamion vezetni regen. Nekem lenni kurva Budapest. Terminal gülem bár. En beszélni kücsük madzsar. Ez, effendi, nem csótány, ez polska. – És mit kell tenni polska ellen? – kérdeztem, de ő meg se várva kérdésemet, zsebéből előhalászott egy öngyújtót, a legnagyobbra vette a gázt, és szép lassan elkezdte pörkölni a falon a csótányokat. Vagyis a poloskákat. – Total inkvizíció – mondta.” (12)

Míg ezt a szöveget (és a korábbi Ficsku-kötetek jelentős részét is) olyan elbeszéléstechnikai eljárásokkal jellemezhetjük, ahol a jelek többértékűsége mindig az épp aktuális elbeszélő léthelyzetére vonatkoztatott, addig ezen harmadik kötetben túlsúlyba kerülnek azok az elbeszélések, sztorik, történetkék, tárcák, ahol a szereplő-narrátorok megkonstruálható személyisége és élettörténete helyett maga az elbeszélő történet válik kontextusképzővé: ilyen a legtöbb tárcá, így a *Hópalócok* vagy a *Csakma* működési mechanizmusa is. Bennük előre kijelölődik egy (éppen) jelentés nélküli szó, majd a végig egyetlen narrátorral (Ficsku Pállal) dolgozó asszociatív elbeszélésfolyamban megjelenik az értelmezést lehetővé tevő „keret”, így a hópalócok esetén a palóc disznóölés története, ahol a palóc böllér a hóba hemperedik, a *Csakmában* pedig Beszterce ostromának új jelentéssel való felruházása egy Kisbesztercére tett mecseki szilveszteri kirándulás felelevenítése révén.

A jelek folyamatos kisajátításának, átértelmezésének, áthasonításának megkonstruált terepei a korábbiakhoz képest egy már – a borítón is jelzett – új „csereértéket” vonnak be az átértékelések burjánzó láncolatába: a testet. A testek itt ugyanúgy kisajátítódnak, át- és egymásbaalakulnak, lecserélődnek mint a nyelvi jelek (többször olvashatunk ember-evésről, hústurkálóról), formalizálhatóak (szabásminta), alakíthatóak (lehet őket boncolni, gőzölni, masszírozni, nyomogatni, lefesteni, megenni). A nyelvi jelek láncolatába történő beilleszkedésük ugyanakkor kétértelmű módon zajlik: egyrészt kicsúsznak az értelemtulajdonítás alól mint a nyelv által nem kisajátítható jelölők (Matatás a végeken, Gumitokán), másrészt folyamatosan bekapcsolódnak a nyelvi jelek nagy játékába, kísérletet tesznek egy fix „helyérték” elnyerésére. A testi reakciók nyelvi jelekkel történő stimulálhatóságának kérdését veti fel a már említett szöveg, A Mikszáth-vírus is (itt az intertextualitásnak Garaczi László révén az olvasó számára nem ismeretlen testbe írásával találkozhatunk), de legfrappánsabban talán A frigid-vonal jeleníti meg: a történet hőse szerelmi bánatában a „frigid-vonal” elnevezésű telefonos szolgáltatást végző hölgy szexuális kielégítésre vállalkozik, pusztán a vonal közvetítette nyelvi jelek révén. (A nyelvi jelek testi reakciókká konvertálásának bizonytalanságát jelzi az első kudarc, mikor a hölgy élvezet helyett pusztán jó alaposan megéhezik, de végül a hős egy ragacsos-érzelmes történetke kagylóba bűgása révén mégiscsak célhoz ér.)

A *Matatás a végeken* a játékba hozott elméleti téziseket tekintve elődeihez képest mindenképpen szegényebb, ugyanakkor a testtel való foglalatosskodás témái mentén mégis-

csak felvillant olyan gondolati tartalmakat, melyeket csak sajnálhatunk, hogy nem dolgozott ki jobban: ilyen a test, a gyönyör nem diszkurzív természetűként történő elgondolásával való szakítás, a nemzeti identitás kérdése, a testek normalizálása. Ezek villanásszerűen mind felbukkannak Ficsku Pálnál, de mindenképpen túlzás lenne azt állítani, hogy játékba tudja hozni őket. Ami talán nem is baj. Azonban a kötet jobb darabjai (*Matatás a végeken*, *Bűn-tény a Café Viagrában*, *Goromba koktél*, *Facsiga nászútja*, *A frigid-vonal*) is könnyen kelthetik azt az érzést az olvasóban, hogy az előző két kötetből pusztán helyhiány (azt már csak félve merem leírni, hogy esetleg minőségbeli meggondolások) miatt kimaradt darabok: ezek majdnem mindegyike (a *Bűn-tényt* kivéve) az előző kötet(ek) motívumrendszerébe illeszkedő, ugyanakkor a tárcáknál kidolgozottabb írások.

Végül, de nem utolsósorban, szót kell ejteni a kötetben tényező nyomda- és helyesírási hibákról is. Ezek mennyisége, azt hiszem, mindenképpen meghaladja az elfogadhatót, és sajnos gyakran a szövegértést is komolyan akadályozza. Mit kezdjen az olvasó az első elbeszélésben hemzsegető hibákkal, amikor közvetlenül azután, hogy átküzdötte magát rajtuk, Jean Baudrillard-nak a számítógépvírusokra vonatkozó mottójával szembe-sül, mely így zárul: „»A vírusok megjelenése a megmenekülés, a halál és az elbukás elenszere.«” (20)? Komoly kísértésbe eshet, hogy az addigi hibákat szándékoltnak tételezze fel, mintegy reflexiónak a nyelvi és informatikai közeg torzító hatására, mely a beszélt nyelvi és gondolattartalmakat már mindig is elidegeníti (annál is inkább, mivel a hibák száma a mottó után radikálisan lecsökken – egy időre), mindenesetre a címadó elbeszélés egyik korábbi publikációja – ahol nyomát sem találjuk az elírásoknak – segíthet kilábalni a fenti dilemmából. Ugyanilyen zavaró volt az év utolsó napjának következetesen Szilveszterként írása a *Csakma* című elbeszélésben, ahol Julianus barát, a klostromfundálás és államalapítás kontextusában a nagybetűvel írás révén szándékolta poliszémia (jóhiszemű) gondolatát egykönnyen kiolthatja egy, az előzőekben tapasztalt nyomdahibák révén kialakult rosszindulatú interpretáció. Nagy kár, hogy ilyen remek borítóterv elkészítése mellett a nyomdai kivitelezés ennyire elsikkadt.

A Jelenkor szerkesztői
és a Jelenkor Kiadó munkatársai
mindig a hónap utolsó csütörtökén,
ezúttal tehát november 25-én, 15 és 18 óra között
várják a folyóirat és a Kiadó munkája
iránt érdeklődő olvasókat, barátaikat,
a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit
Budapesten,
az Írók Boltja (VI., Andrássy út 45.) teázójában.

Búcsú Baránszky Lászlótól

Hosszan tartó gyötrelmes betegség után szeptember 19-én, hatvankilenc éves korában elhunyt Baránszky László.

Életének külső keretei nemzedékének jó néhány tagjáéhoz hasonlóan alakultak: Magyarországon cseperedett fel, ifjúkora meghatározó részét itthon töltötte, tanulmányait magyarországi iskolákban végezte, hogy 1956 után, még fiatalon, de már elegendő ott-honi tapasztalat birtokában szerencsét próbáljon és újrainduljon egy boldogabbnak, igazabbnak hitt világban. Három és fél évtizedig tartó emigrációjának fő színhelyévé végül az Egyesült Államok vált. Foglalkozását tekintve művészettörténész volt, de szinte beleszületett az irodalomba: nevelkedése egy nagy apa, egy jelentős tanárember árnyékában történt, akitől nem tudott, és meggyőződéseim szerint nem is akart elszakadni – szinte szükségszerű volt, hogy előbb-utóbb ő maga is az irodalomnál kössön ki. Azt hiszem, abban is osztozott hasonló sorú kortársaival, hogy amikor a nyolcvanas évek végétől – előbb könyveivel, az utolsó években aztán már valóságosan is – visszatért saját közegébe, az élő magyar irodalomba, akkor egy jobbára figyelmetlen, türelmetlen, nem nagyon ráérő és beszélgetni kevésbé szerető irodalmi kultúrába érkezett vissza, akár nagyobb elemeit, akár hétköznapi apróságait tekintjük ennek az irodalmi kultúrának.

1991 könyvhetének nyitónapján ismerkedtünk meg, a Vörösmarty tér forgatagából egyszer csak valahogy az Anna presszó Duna felé eső, akkor éppen eléggé üres teraszán találtuk magunkat, Keresztury Tiborral hármashban. Laci a kifejezés legjobb értelmében „a szavak embere” volt, mindenkor dőlt belőle a beszéd, függetlenül attól, hogy Amerikából hív telefonon vagy a hóvégi Írók Boltja-beli Jelenkor-csütörtök asztalánál ül. Káprázatosan pazarul bánt ezzel az adottságával, finom, választékos retorikával és önironiával tudott előadni bármiről, mesélőkedve minden tárgyat maga alá gyűrt, akár az ötvenes évek Budapestjén „rum” néven forgalmazott ital minőségéről, akár a debreceni Déri Múzeum főépülete előtt álló szobor viszontagságairól esett szó, akár Szóts István negyvenes években forgatott filmjéről, akár Jim Morrison halálának pontos körülményeiről, és emlékezetem szerint soha nem fordult elő, hogy az évek során valamit kétszer mondott volna el. Kicsit furcsa, vagy nagyon is tanulságos, hogy a kiejtett és leírt szavak az ő esetében mennyire fordított arányban álltak egymással. Irodalmi munkája négy karcsú verseskötetet számlál, és e kötetek darabjai is inkább kihagyásosak, enigmatikusak, mint bőbeszédűek. Pedig ha valaki jól figyelt rá, nagyon pontosan működő kulcsot kapott azokhoz a rejtélyes, rövid terjedelmű szabadversekhez, amelyekből például az éveken át írt, alighanem főművének tartott *kosztolányi hűga* című utolsó gyűjteménye összeállt. Egyszer rákérdeztem az egyik felsoros utalására – ha emlékezetem jobban működne, most aprólékosan felidézhetném körülbelül háromnegyed órán át tartó válaszát, mely a külső Váci út történetének elmúlt fél évszázadát monografikus aprólékossággal, rendkívüli személyességgel tekintette át.

Azt hihetnénk, hogy ez a kommunikáció egyoldalú volt; de hadd mondjak el én is egy rövid történetet. Kilencvennégy őszén nagyon szerettem volna meghallgatni Sosztakovics operáját, a *Kisvárosi Lady Macbethet*. Magyarországon ez akkoriban éppen beszerezhetetlen volt. Laci egyik nap felhívott, hosszan beszélgettünk, ami persze nem definiálja ezt az alkalmat, mert mindig *hosszan* beszélgettünk, vele nem lehetett röviden beszélgetni. Szóba került az opera, a megszerzése körüli bonyodalmak, de érintőlegesen, talán másfél mondatban, amit szükségszerűen követtek Laci különféle megjegyzései Sosztakovicsról, Sztálinról, arról, hogy az operában éppen egy nő teszi mindezt, nem csoda, hogy Sztálin ezt már nem tudta lenyelni, és előadás közben kirohant a díszpáholyból. Soha többé erre a kérdésre nem tértünk vissza. Több mint két év telt el, már Dunakeszin lakott, 1996 karácsonya előtt néhány nappal elhívott Budára, egy vendéglőbe, és az ebéd végeztével előhúzta a táskájából a *Lady Macbethet*: Visnyevszkájával, Rosztropoviccsal, azt a bizonyos vörös borítós lemezt, karácsonyi ajándékként.

Rettentően szomorú vagyok, hogy nincsen közöttünk többé, és hogy ezt a gesztusát soha nem tudom viszonzni.

Csuhai István